

XK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ÁDÁM BIBORKA
BETHLENDI ANDRÁS
CSÁK LÁSZLÓ
CSAPODY MIKLÓS
FÁBIÁN GYULA
FELLINGER KÁROLY
FOSZTÓ LÁSZLÓ
GÖGH ELŐD
HORVÁTH ISTVÁN
KÓVÁRI ATTILA
NAGY ATTILA
PLAINER ZSUZSA
SZIKSZAI MÁRIA
SZÜTS-NOVÁK RITA
VÁNCSA MÓNICA
VERESS ILKA

6

KISEBBSÉGBEN

III. FOLYAM
2022.
JÚNIUS

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXIII/6. • 2022. JÚNIUS

TARTALOM

HORVÁTH ISTVÁN • Nemzetiségi jogok és személyes emancipáció	3
ÁDÁM BIBORKA • Kettős mérce? Az Európai Bizottság és a kisebbségek . .	10
FOSZTÓ LÁSZLÓ • A romák kulturális és emberi jogainak védelme és elismerése az Európai Unióban. A recens fejlemények áttekintése	20
PLAINER ZSUZSA • „Be akartam bizonyítani, hogy létezik egyetemet végzett cigány” – a romániai közpolitikák hatása a roma oktatási mobilitásra	29
VERESS ILKA • Örmények a 21. századi Romániában	38
CSÁK LÁSZLÓ • Kisebbségi nyelvi jogok a kommunikatív vá váló tervezésben	45
FÁBIÁN GYULA • Különleges jogi megoldások az európai államokban működő kisebbségi területi autonómiák esetében	52
BETHLENDI ANDRÁS • Informális érdekérvényesítés a jogérvényesítéssel szemben	65
FELLINGER KÁROLY • Trapézmeder: I. Krétakörön belül, II. Krétakörön kívül; Hidegtelelés (versek)	74
NAGY ATTILA • Ikarosz szárnya (vers)	76
■ HISTÓRIA	
CSAPODY MIKLÓS • Népiség és erdélyiség	79
■ MŰHELY	
SZIKSZAI MÁRIA • Az antropológiai jelen műhelytitkai 4.	90

■ KÖZELKÉP

SZÜTS-NOVÁK RITA • A levelezéskutatás mint primer neveléstörténeti
forrás 97

GŐGH ELŐD – KÖVÁRI ATTILA • *A muzsika hangja* című film
neveléstörténeti és pedagógiai megközelítése 107

■ TÉKA

SEBESTYÉN KINGA • Erdély saját(os) Beckettje (*Sasszé*) 120

■ ABSTRACTS 124

■ KÉP

VÁNCSA MÓNICA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom),
CSEKE PÉTER (médiatudomány), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia,
a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA
(korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága,
a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális
Ügynökség, MOL Románia és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată de MOL România

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk
(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

HORVÁTH ISTVÁN

NEMZETISÉGI JOGOK ÉS SZEMÉLYES EMANCIPÁCIÓ

Akét érdekkifejeződési, -érvényesítési horizont nemcsak látszólag, de számos jogfejlődési, eszme- és társadalomtörténeti vonatkozás szempontjából konvergens. Vagyis nem teljesen megalapozatlan azt állítani, hogy a nemzeti kisebbségek jogaiért, illetve az államilag elismert, megerősített és támogatott párkapcsolati formák átfogó elismeréséért folyó közéleti, politikai küzdelem egy történetileg nagyobb ívű, de eszmetörténetileg egységesen megalapozott folyamat eltérő pillanatokban előforduló mozzanatai. Közvetlenebbül fogalmazva és egy nem régi közéleti vita moralizáló téziseit parafrázálva: minden erdélyi magyar kisebbségi, tehát támogassa a más, szexuális kisebbségek azon törekvését, hogy párkapcsolatukat az állam házasságként kezelje.

Mert ez illik a kisebbségiek között. És egyébként is általában az emancipáció támogatása egyfajta morális imperatívusz.

Nagyon nehéz volna ez ellen érvelni. Ám nem is áll szándékomban morális polemizáló eszmefuttatást folytatni. Ebben az írásban inkább arra reflektálnék, hogy miben van folyamatosság, esetleg miben értelmezhető másképpen a kisebbségi jogok kialakulása, összevetve azokkal az emancipatorikus identitáspolitikai törekvésekkel, amelyek egyre inkább meghatározzák a közvitákat és a politikai napirendet is. Sőt egyes szemlélők nemegyszer enyhe ingerültséggel (hogy mennyi tényleges megalapozottsággal, vagy inkább ideológiai alapállásból,

Amennyiben az etnikai elv önrendelkezésre ad alapot, akkor az etnikai alapon létrejött területiális állam területén élő más etnikumot miért nem illeti meg az önrendelkezés joga?

azt most nem firtatnám) azt vélelmezik, hogy bizonyos politikai központok (az EU-testületek) „többet” foglalkoznak a szexuális kisebbségek jogaival, mint az őshonos kisebbségek problémáival.

A nemzetiségi jogok kialakulása

■ A nemzetiségi jogok a politikai modernizáció két meghatározó folyamatának a sajátos érvényesítése során kialakuló, nemzetközi szinten megfogalmazott normatív elvárási horizont.¹

A politikai modernizáció alatt két, időben párhuzamos átalakulási folyamatra utalunk: a szabadság és az egyenlőség értékeinek az érvényesülése a modern állampolgárság intézményesülésének fokozatos bővülése révén, illetve a népfel-ség elvének az alkalmazása a nemzetközi viszonyok szintjén.

A szabadság és az egyenlőség eszmétörténetileg mindenekelőtt a felvilágoso-dáshoz, politikatörténetileg talán leginkább a francia forradalomhoz (kiemelkedő-en az Emberi és polgári jogok nyilatkozatához) kapcsolható. Ám intézménytörté-neti szempontból a modern állampolgárság (mint egyenlők rögzített és intézmé-nyesülten érvényesülő státusa egy közösségen belül) tartalmának a fokozatos, többlépcsős bővülése lehet a mérvadó értelmezési keret (Marshall 1991). Az első hullámban, a 18. századtól kezdődően a polgári szabadságjogokat (a törvényte-len fogva tartás tilalmát, a tisztességes tárgyaláshoz, tulajdonhoz való jogot, szó-lásszabadságot, lelkiismereti szabadságot stb.) rögzítik. A politikai jogok köre (egyenlő és a népesség egyre nagyobb rétegeire kiterjedő választó- és hivatalvi-selési jog), a politikai közösségen belüli egyenlőség megvalósítására való törek-vés a 19. századtól kezd érvényesülni.

Az az elképzelés, miszerint „létezik egy jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” (Arendt 1992. 354.), pontosabban egy politikai közösségen belül a polgári és po-litikai jogok differenciálatlan, mindenki számára egyenlő biztosítása a 19. szá-zad végére, illetve a 20. elejére a modern államberendezkedések, a politikai modernitás egyfajta normájaként jelenik meg. Legalábbis azon (többnyire nyu-gat-európai) nagyhatalmi tényezők esetében, ahol ezek a folyamatok már elin-dultak, sőt valamelyest stabilizálódtak.

Nyugat-Európa történetileg is relatív stabil államtér, illetve a népességek valamelyes integráltsága kontextusában zajlanak le azok a forradalmak vagy re-formfolyamatok, amelyek a politikai modernitás eme másik fontos mozzanatát képezik: a hatalomgyakorlás legitimitási alapjának a megváltoztatását, az átme-netet a dinasztikus elvről a népfel-ség elvére. Vagy a marshalli modellben az ál-lampolgári jogosítványok bővülése a politikai jogok körével mint az egyenlő és a népesség egyre nagyobb rétegeire kiterjedő választó- és hivatalviselési jog. A népfel-ség elvének a gyakorlatba ültetése ilyen feltételek között nem volt pro-blematikus. Úgymond ebben a térségben a nép adott volt mint tényleges politikai jogokkal nem rendelkező, de azokra megalapozottan jogot tartó (civil) társada-lom. Nem kellett mást tenni, mint politikailag aktiválni, bevonni ezeket a jogok-kal nem rendelkező szegmenseket az intézményesült politikai döntéshozatali fo-lyamatba, szavazati joggal rendelkező, aktív állampolgárokká alakítani. Vég-ső soron a politikai nemzetek úgy lettek, hogy stabil államtérsegeken belül megvál-toztatták a hatalom legitimálási rendszerét, kiterjesztve, (fokozatosan) bevonva a civil társadalom különböző rétegeit a politikai döntéshozatali folyamatba. Rö-viden: az államtérsegek relatív stabilitása nem okozott problémákat abban, hogy

a népfelség általános elve, „az akarat, ami a nemzetet igenli”, „a mindennapos népszavazás” (Renan 1995) egy konkrét és partikuláris politikai közösségen belül államnemzetként nyilvánuljon meg.

A „keleti kérdés” az Oszmán Birodalom fokozatos hanyatlásával, a térségben élő elnyomott népek lázadásával és politikai aspirációival összefüggő problémák sokaságára vonatkozik, és a 19. század során nyilvánul meg meghatározóan. A nyugati nagyhatalmak számos vonatkozásban érdekeltek és érintettek voltak. Egyrészt a hatalmi átrendeződés okán, de a terjeszkedő világpiac egy fontos európai perifériájának a stabilizálása és ebbe az irányba történő expanzió okán is. Az Oszmán Birodalom egyre lazulóbb ellenőrzése alól kilépni kívánó balkáni, kelet-európai térségek politikai, szuverén államtérségekké történő szervezése eléggé fogas kérdés volt.

A térséget többszintű fragmentáltság jellemezte mind társadalmi, mind politikai és adminisztratív értelemben. Az eltérő adminisztratív, jogi és vallási hagyományokkal rendelkező intézményeket nemhogy egy erős központi adminisztráció nem fogta össze, de a termelési viszonyok és a gazdasági fejlettség szempontjából is jelentős volt a lemaradás. Például az a modern gazdaságszervezés, amely a 16. századtól kezdődően kezdte átalakítani és bizonyos mértékben a piac által integrálni a nyugati régiók többségét, az Ókirályság (román egyesült fejedelemségek) agrárviszonyai szintjén csak a 19. században kezd kibontakozni (Chirot 1991. 8–9.). Rurális, pasztorális társadalmak, amelyeket a lokális kistérségi szinten túl sokszínű és eltérő tradíciójú egyházak és egy feudális hagyományban gyökerező gazdasági-társadalmi berendezkedés, alig megreformált, még a középkorból megöröklött, több-kevesebb autonómiával is rendelkező, eltérő hagyományokat felvállaló intézményrendszereken keresztül integráltak valamelyest. Egy a társadalmat alig átszövő és többnyire idegen kalmárok által művelt kereskedelmi hálózattal, amely nem a modern értelemben vett piaccal azonos logikák szerint működött. Különböző szintű, alárendeltségű, illetve tényleges mozgástérrel rendelkező politikai térségekkel, mely mindegyike hivatkozhatott valamilyen történeti jogokra, de kevesük gyakorolta ténylegesen a térség fölött a politikai autoritást, az államisági előjogokat.

A területi államok behatárolására tehát a történeti, esetleg a dinasztikus elv nagyon kevés támpontot nyújtott, és így a nagyhatalmak az etnikai elv alkalmazását vetették fel. Habár a német romantika által körvonalazott kultúrnemzeti eszmerendszer (mely megfelelő eszmei háttérrel biztosított egy ilyen vállalkozásnak) már a 18. század végétől jól körvonalazott erre, az önrendelkezés etnikai alapon történő tényleges alkalmazására a nemzetközi viszonyok terén a 19. század végén került sor. Az 1875-ben kitört balkáni törökellenes felkelések, majd az azt követő orosz beavatkozás és orosz–török háborúk lezárására összeült, akkori európai nagyhatalmak berlini kongresszusa (1878) négy államot ismert el szuverén, tehát az államközösség teljes jogú államának: Szerbia, Montenegró, Románia és Bulgária.² Ezeket az államokat a szerbek, (keresztény) bolgárok, illetve románok etnikai államaként gondolták el. És habár manapság ez a fajta reprezentáció szokványos, az, hogy az etnikai elvet önrendelkezési, pontosabban a nemzetközi viszonyok szintjén, független állami létezésre alapot adó tényál-lásként kezeljék, az akkori nemzetközi viszonyok szintjén premiernek számított (Connelly 2020. 228.).

Nos, ez a kontextus, amelyben implicite megfogalmazódott a címzetes, domináns, államalkotó etnikum képzete, és éppen ezért (no, meg mert a nagyhatal-

mak a politikai modernizációt is elő akarták mozdítani a Balkánon) fogalmazódnak meg ebben a kontextusban az első meghatározó nemzetközi szerződésben rögzített kitétek a nemzetiségek jogaira vonatkozóan (Connelly 2020. 229.; Fink 2006).³ Ugyanis ha a szuverenitás alapja az etnokulturálisan értelmezett nemzet, akkor felvetődik a politikai modernitás más értékeinek: a szabadságnak és az egyenlőségnek (az emberi és polgári jogoknak) a maradéktalan érvényesítésének a kérdése a politikai közösségen belül. Illetve felvetődik egy másik igen fontos elvi és (hát alapvetően) logikai probléma: az etnikai elv következetes alkalmazása.

Az utóbbival kezdve. Amennyiben az etnikai elv önrendelkezésre ad alapot, akkor az etnikai alapon létrejött területiális állam területén élő más etnikumot miért nem illeti meg az önrendelkezés joga? Másrészt, amennyiben közjogilag értelmezzük az etnikai elvet, akkor a nemzet mint az az elv, amely összekapcsol egy népeiséget, egy (létező vagy potenciális) államot az alanyaival (vö. Verdery 1996. 84.), etnikai alapon értelmezett, akkor az aszimmetriát eredményez az állam polgárai között. Hisz az autonóm politikai létezés egy kulturálisan behatárolt – és a korszellemisségében rasszalizáltan, fajként értelmezett (Connelly 2020) – közösség, és nem a politikai közösség minden tagjának jár ki az egyenlőség. Vagyis az eltérő származás eltérő státust eredményez, ami nemhogy nem volt összhangban a politikai modernitás szellemisségével, hanem egyenesen az ancien régime logikáját idézte fel.

Az etnikai elvnek az önrendelkezés alapjaként történő alkalmazása szülte paradoxonok körvonalazzák a nemzetiség eszméjét a nemzetközi viszonyok szintjén, illetve ezen ellentmondások feloldására kidolgozott megoldások képezik a nemzetközi szinten körvonalazott nemzetiségi jogi (védelmi) korpusz kidolgozását.

Mindenképpen tény marad, hogy a nemzetiség, nemzeti kisebbség polgári és politikai (általános emberi) jogainak a kérdését ebben a nemzetközi döntéshelyzeti kontextusban próbálják először rögzíteni, mégpedig olyan szerződési kitétek formájában (amelyek hasonló logikában és formában az első világháborút követő békeszerződésekben is megjelennek), amelyek többnyire konkrét kisebbségekre vonatkozóan rögzítenek konkrét keret-előfeltételeket. Például Románia esetében a zsidóság állampolgársági helyzetének a rendezését (politikai emancipációját) illetően, Bulgária esetében a muzulmánok vallásszabadágának a tiszteletben tartása vonatkozásában.

A nemzetiségi jogok első generációja

■ Az első világháborút követően a berlini kongresszuson alkalmazott modellt használták fel az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő államtárségi újrászervezés során. A kisebbségi kérdésben a békeszerződések fejezeteiként írtak elő kisebbségek kezelésére vonatkozó keretfeltételeket. Ezek érvényesítését átvette a népszövetség – éppen nagyságrendileg és összetettségében bonyolultabb nemzetiségi problémát kellett kezelni. Például a nemzetiségiéik száma 1919 után a kelet-európai és balkáni térségben 25 millióra növekedett. Sorsukat majdnem húsz konkrét szerződés szabályozta. Arról nem is beszélve, hogy egyes kisebbségek már nem egyszerűen diffúz imperiális rendszerek alanyai voltak, hanem területi államok tituláris nemzeteinek a tagjaiként, egyfajta többségként tapasztalták meg egy adott politikai közösséghez való tartozást.

A nemzetiségi kérdésnek az ilyen jellegű, egyedi módon történő rendezésének volt azért néhány közös eleme. Kevésbé a szövegezésben, mintsem a szellemiségében. Ezek az első generációs nemzetiségi jogok alapvetően arra tettek kísérletet, hogy feloldják a fentebb körvonalazott, alapvető paradoxont, mégpedig azt, hogy a népfelség (etnikai) elvét modern politikai közösségek létrehozása érdekében alkalmazták. Egy ilyen közösségnek elvben a szabadság és egyenlőség közegeként kellett volna működnie. Viszont a megalapozó elvek eleve kódolták az aszimmetriát a tituláris nemzetek és a nemzetiségek között. Ebből kiindulva a legtöbb nemzetiségi szerződési kikötés rögzítette az államok kötelezettségét, hogy a területükön élő nemzetiségek számára teljes jogú állampolgárságot (polgárjogokat és politikai jogokat) biztosítsanak, illetve az állampolgárok diszkriminációmentes kezelését (például a hivatalviselést illetően). Vagyis partikuláris szerződések keretében, nemzetállami keretek között próbálta érvényesíteni az egyetemes emberi és polgári jogokat.

Vagyis ezek az első generációs nemzetiségi jogok egyfajta negatív jogok voltak, hisz alapvetően arra koncentráltak, hogy az államok mit nem követnek el a nemzetiségek ellen: nem tagadják meg tőlük a tagságot a politikai közösségben, nem hoznak olyan intézkedéseket, amelyek az egyenlő bánásmód elvét sértik, nem sértik meg a lelkiismereti, illetve az identitásválasztás szabadságát.

Ezen elvek érvényesítését illetően a Népszövetség nem volt túl sikeres az első világháborút követően a második lezárásáig. Az ebben a periódusban az új államok által foganatosított „homogenizációs praktikák” (Rae 2002) az erőszakos asszimilációtól, a hatósági kitelepítésen vagy népcserén keresztül egészen a népiirtásig történelmi perspektívában is kirívónak számítanak. Vagyis a fentebbi paradoxont nemhogy nem oldotta fel a nemzetiségi jogok fentebb vázolt formában történő nemzetközi kodifikációja (és érvényesítése), hanem a népszövetségi rendszer, minden erőfeszítése és jó szándéka ellenére, gyakorlatilag nem szerzett érvényt a szerződésben foglaltaknak (Fink 2006). Ennek a kudarcnak a lényegét, amely nem egy intézmény vagy sekélyesen megszerkesztett békeszerződési paragrafusok, hanem a politikai modernizációs elvek ellentmondó alkalmazásának a kudarca, Hannah Arendt foglalja össze: „Hogy miféle súlyos következményekkel jár az emberi jogok azonosítása a népfelségjogokkal a nemzetállamok európai rendszerén belül, arra csak akkor derült fény, amikor hirtelen egyre nagyobb számban tűntek fel a színen olyan emberek és népek, melyek legelemibb jogait éppoly kevésbé biztosította a nemzetállam rendes működése itt, Európa közepén, mintha Afrika közepén találták volna magukat.” (1992. 350.).

A nemzetiségi jogok második generációja

■ A második világháború után elfogadott Emberi jogok egyetemes nyilatkozata már általánosabb, egyetemesebb szinten kódolja a fentebb körvonalazott negatív jogok elvét, hisz azáltal, hogy rögzíti, hogy mindenkinek jogai vannak arra, hogy jogai legyenek, és ezek fajra, bőrszínre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyonra, születésre vagy más körülményre vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül mindenkit megilletnek. És habár a kezdetekben a jogok mindenkinél diszkrimináció nélkül nagyrészt a nemzetiségként értelmezett kisebbségek második világháború utáni helyzetének a stabilizációjára fókuszáltak, idővel két sajátos irány-

ba mozdultak el: a pozitív jogok, illetve az elburjánzás irányába (Bobbio 1996; Thornberry 2001).

A pozitív jogok már nem az állami cselekvés korlátozását, hanem a nemzeti-ségeket támogató közpolitikák felvállalását célozzák meg. Ez sokkal inkább regi-onális nemzetközi téren kodifikált nemzetiségi jogok rendszereként működik. A kommunizmus bukását követő nacionalista fellángolásokat és konfliktusokat követően az Európa Tanács kezdeményezett nemzetiségeket támogató keretszer-ződéseket (a kisebbségi keretegyezményt és a nyelvi chartát). Ezek a másodge-nerációs emberi és nemzetiségi jogok már nem a nemzetállami reflexek vissza-fogását, hanem a kisebbségi törekvések közpolitikai (viszont nem közjogi) jelle-gű törekvéseinek a megerősítését célozzák meg, mindenekelőtt a politikai rész-vétel, nyelvhasználat, oktatás terén.

„...más körülményre vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül”

■ Az elnyomás ellen való fellépés alapvető emberi jogként való értelmezése ala-poza meg a 19. század során az etnikai alapú önrendelkezés legitimitását és a nemzetközi viszonyok terén államalapítási jogként történő elismerését. A 20. század második felétől a kollektív önrendelkezés kérdését fokozatosan háttérbe szorítja az az emberjogi törekvés, ami már az egyéni emancipáció irányába hat.

Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az arra való törekvés jegyében, az em-beri jogokat minél konkrétabb életviszonyokra leképezve értelmezzék és érvé-nyesítsék, számos kockázatnak kitett kisebbségi (alárendelt vagy marginális) ka-tegória viszonylatában pontosították az egyetemes jogok partikuláris értelmezé-sének vagy akár alkalmazásának a kérdését: gyermekek, idősek, menekültek, vendégmunkások. Egyáltalán minden lehetséges „más körülményre”, amely ese-tében függőség, korlátozottság, alárendeltség helyzete merülhet fel. A jelenséget jogszociológusok „elburjánzásként” (proliferation) is értelmezik (Bobbio 1996). Ez a folyamat vezet el fokozatosan a kollektív önrendelkezés a nemzetiségi jogok kérdésétől az egyéni önrendelkezés vagy emancipáció kérdéséig.

Michael Walzer a nemzetiségi jogokat olyan türelmi rezsim részeként értel-mezi, amelyek a kollektív önrendelkezés és az egyéni emancipáció köztes teré-ben, a civil társadalom szintjén létező közösségeket próbáltak elhelyezni a poli-tikai modernitás dinamikusan változó (és nem mindig problémamentesen ala-kuló) rendjében (Walzer 1997). A fentebbi elburjánzás már nem ennek a politi-kai modernitásnak a része, hanem a posztmodern emancipatorikus váltásé. Amelyen belül már nem a valamilyen közösség tagjaként, hanem az önmagukat meghatározó egyének (esetleg időleges laza társulások keretein belül) keresik a szabadság, egyenlőség növelésének és a partikularitásuk elismerésének az útja-it. Egy olyan világban, amelyről egyre inkább úgy látszik, hogy a nemzetiségi kö-telék lassan az elmúlt modernitás maradványa, és csak a furcsaság igazán egye-temes (Kristeva 1993. 21.)

■ IRODALOM

Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992.

Bobbio, Norberto: *The age of rights*. Polity Press, London, 1996.

Chiot, Daniel: Causes and Consequences of Backwardness. In: Daniel Chiot (ed.): *The origins of backwardness in Eastern Europe: Economics and politics from the Middle Ages until the early twentieth century*. Univ. of California Press, 1991. 1–14.

- Connelly, John: *From peoples into nations: A history of Eastern Europe*. Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2020.
- Fink, Carole: *Defending the Rights of Others: The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878–1938*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Kristeva, Julia: *Nations without nationalism*. Columbia University Press, 1993.
- Marshall, Thomas Humphrey: Az állampolgárság fejlődése a 19. század végéig. In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins, Bp., 1991. 150–159.
- Rae, Heather: *State Identities and the Homogenisation of Peoples*. Cambridge University Press, New York, 2002.
- Renan, Ernest: Mi a nemzet? In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 171–188.
- Thornberry, Patrick: *An unfinished story of minority rights*. In: Bíró Anna-Mária – Kovács Petra (szerk.): *Diversity in action: Local public management of multi-ethnic communities in Central and Eastern Europe*. LGI/OSI, Bp., 2001. 46–73.
- Verdery, Katherine: *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton University Press, Princeton/New Jersey, 1996.
- Walzer, Michael: *On toleration*. Yale University Press, 1997.

■ JEGYZETEK

1. A nemzetiségi jogok alatt gyakran két eltérő módon kialakuló szabályozási rendszert egy kategóriaként értelmeznek. Azokat, amelyeket a nemzetközi dokumentumok elő-keretfeltételként érvényesítenek, illetve azokat, amelyeket különböző megfontolások mentén a kisebbségeket magukba foglaló államok engedményként tesznek a területeken élő egyes vagy minden csoport irányába. Utóbbira példa a Dél-Tirol területén működő autonómia. Ez lehet példaértékű, de attól még von maga után kötelezettségeket más államok esetében. Ebben az írásban csak a nemzetközi szintű elő-keretfeltételként megfogalmazott nemzetiségi/kisebbségi jogokra reflektálunk.
2. A pontosság kedvéért a már korábban körvonalazódó bolgár államiság és államtárság csökkenését eredményezte a kongresszus, és a bolgárok függetlenségét, nemcsak jelentős autonómiáját rögzítették.
3. Pontosabban az első átfogó kitétek, hisz már azt megelőzően is megjelentek olyan nemzetközi szerződések, amelyek kitérnek adott alárendelt csoportok jogaira. Például a görög függetlenségért küzdők vezetői írásban rögzítik Franciaország számára, hogy biztosítják a katolikusok jogait, illetve hogy a hivatalviselést lehetővé teszi minden polgár számára (Connelly 2020. 846–847.)

ÁDÁM BIBORKA

KETTŐS MÉRCE?

Az Európai Bizottság és a kisebbségek

**Milyen Európát
örökölnék Juncker
és Von der Leyen
bizottságától
gyermekünk?**

Bevezető. A kisebbségek védelme az Európai Unióban

■ Az Európai Unió polgárainak közel kilenc százaléka vallja magát valamely vallási, nyelvi, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak,¹ mindazonáltal az uniós szerződések a nemzetközi jog megközelítését követve nem határozzák meg a kisebbségek fogalmát.² A kisebbség kifejezés gyűjtőfogalom, amelybe beletartoznak a nemzeti, etnikai, a vallási, a nyelvi, valamint a szexuális kisebbségek is. Fontos azonban pontosan elhatárolni egymástól ezeket a fogalmakat és csoportokat, mert mindegyik más és más akadályokkal küzd, amelyekre más és más jogi megoldási javaslatok szükségesek nemzeti vagy nemzetközi szinten.

Ez az általánosabb gyűjtőfogalom lehetett az alapja a hátrányos megkülönböztetés tilalmának is, melyet az Európai Unió elsődleges jogrendjébe legelőször az amszterdami szerződés emelt be 1999-ben. Ekkor az európai közösséget létrehozó szerződés (EKSz.) 13. cikke, ma az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSz.) 19. cikke kimondja: „A szerződések egyéb rendelkezéseinek sérelme nélkül és a szerződések által az Unióra átruházott hatáskörök keretén belül a tanács az Európai Parlament egyetértését követően, különleges jogalkotási eljárás keretében, egyhangúlag megfelelő intézkedéseket tehet a nemen, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződés-

sen, fogyatékossgon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés leküzdésére.”³

A szerződés itt etnikai és nem nemzeti alapon nyújt védelmet a diszkrimináció bármely formája ellen. A kisebbségekhez tartozó személyek jogait explicite az Európai Unióról szóló szerződés (EUSz.) 2. cikke emeli ki elsőként: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közősek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”⁴

Az Európai Unió alapjogi chartájának 21. cikke említi elsőként az uniós primer jogban a nemzeti kisebbségeket. A charta 21. cikke első bekezdése kimondja: „Tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékossg, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés.”⁵

A charta 21. cikke és az EUSz. 2. cikke olyan jogi kötelező erővel bíró dokumentumok részei, amelyek az Unió primer jogforrásai, és amelyek a kisebbségekre, illetve konkrétan a nemzeti kisebbségekre utalnak. S bár vannak kutatók, illetve olyan nyugat-európai mozgalmak, melyek kifejezetten ellenzik az őshonos, nemzeti, *autochton* fogalmak szembeállítását a bevándorló, *allochton* fogalmakkal, az adott közösségek problémáit, követeléseit és jogait illetően különös jelentőséggel bír az *autochton*–*allochton* dichotómia.⁶

Hipotézis

■ Jelen írásom is erre a dichotómiára épít: szükségesnek tartja és figyelembe veszi az adott kisebbségi csoportok sajátos megkülönböztető jegyeit, és az ehhez kapcsolódó fogalomalkotási kísérleteket, pl. az őshonos nemzeti kisebbségek Európa tanácsi meghatározását⁷ vagy a Francesco Capotorti nevéhez köthető definíciót.⁸ Írásom célja, hogy górcső alá vegye az EU-s intézmények közül az Európai Bizottság és a kisebbségek kapcsolatrendszerét. Az Európai Bizottság az EU végrehajtó szerve, a szerződések őre, amely a jogalkotás kezdeményezéséért és az Unió napi működtetéséért felelős. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy napjaink Európai Bizottsága kisebbségpolitikáját illetően önellentmondásokba keveredik, és kettős mércét alkalmaz. Az Unió elsődleges joga minden kisebbség számára meghirdette ugyan a megkülönböztetés tilalmát, az Európai Bizottság mégis kiemel egyes csoportokat az uniós primer jogforrásokban felsorolt kisebbségek közül, míg másokat elhanyagol, állampolgári kezdeményezéseiket tudatosan lesöpri a törvényhozás asztaláról.⁹ Miért, milyen jogi eszközökkel, politikai módszerekkel és ideológiai meggyőződéssel teszi mindezt? Miként lehetséges az, hogy a kisebbségpolitika a szubszidiaritás elvének értelmében tagállami hatáskörbe tartozik, továbbá az Európai Uniónak nincs kialakult norma-rendszere a kisebbségeket illetően,¹⁰ a bizottság mégis kész törvények és szabályozások egész sorát kezdeményezni egyes kisebbségi csoportok javára? Milyen társadalmi és demográfiai következményei lesznek ezeknek a döntéseknek

hosszú távon? Milyen Európát örökölnek Juncker és Von der Leyen bizottságától gyermekeink?

Az Európai Bizottság kisebbségekre vonatkozó startégiája

■ Terjedelemi korlátok miatt főként három kisebbségi csoportra térek ki, és azokon keresztül vizsgálom meg részletesen a Von der Leyen vezette Európai Bizottság tevékenységét. Az *Új migrációs és menekültügyi paktum (2019–2024)*¹¹ elemzése során a harmadik országokból bevándorló, vagyis az allochton kisebbségekre vonatkozó terveket, szabályozásokat és törvényjavaslatokat tekintem át. Az *Egyenlőség-központú Unió: az LMBTIQ-személyek egyenlőségéről szóló stratégia (2020–2025)*¹² elemzése során azt vizsgálom meg, hogy az Európai Bizottság miként segíti a leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű, interszexuális és queer embereket a megkülönböztetés és az egyenlőtlenség elleni harcban. A *Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért elnevezésű európai polgári kezdeményezésre adott Európai Bizottsági válasz*¹³ elemzésével pedig a bizottság őshonos, nemzeti, autochton kisebbségeire szabott stratégiáját mutatom be.

Az új migrációs és menekültügyi paktum

■ A 2015–2016-os menekültügyi válság közvetlenül elénk tárta a közös uniós migrációs és menekültügyi politika súlyos hiányosságait. A 2016-os bizottsági reformjavaslatokról folytatott tárgyalások megrekedtek, mert nem alakult ki egy egységes európai megközelítés. Az EU napirendjén megjelenő sürgetőbb témák következtében ugyan a migrációs kérdés egy időre a háttérbe szorult, azonban az Európai Bizottságban tovább zajlottak a jövőbeli uniós menekültügyi rendszer alakítására irányuló törekvések.

Az új paktum a bizottság leírása szerint a 2016 óta elért eredményekre, valamint az intézményközi egyeztetések tanulságaira és kompromisszumaira épít. Új, tartós és fenntartható európai keretet kíván meghatározni, ahol egyetlen tagállamot sem terhelhet aránytalan felelősség, és minden tagállamnak állandó jelleggel hozzá kell járulnia az új szolidaritási mechanizmushoz. Az átfogó megközelítés felöleli a migrációt, a menekültügy, az integráció és a határigazgatás területére vonatkozó szakpolitikákat, ezek mindegyikén előre kíván lépni. Gyorsabb és gördülékenyebb migrációs eljárásokat alakít ki korszerű informatikai rendszerekkel és uniós ügynökségek támogatásával. Célja visszaszorítani az illegális migrációt, és előremozdítani a védelemre szoruló beutazását, mindezeket össze kívánja hangolni az uniós munkaerőpiaci igényekkel. A paktum az EU harmadik országokkal fenntartott kapcsolataira is nagyobb hangsúlyt fektet, miközben figyelembe veszi a migráció külső és belső dimenzióját.¹⁴

A fenti középtávú célokhoz jól meghatározott jogi keretet, jelentős pénzügyi eszközöket és apparátust is hozzá kíván rendelni az Európai Bizottság. Erre irányul a közös európai menekültügyi rendszer reformja, melynek keretében a bizottság javaslatot tesz egy új szolidaritási mechanizmust is magában foglaló menekültügyi és migrációkezelési rendeletre. Ezzel biztosítani kívánja a menedékkérők számára a menekültügyi eljáráshoz való hozzáférést, az egyenlő bánásmódot, a jogbiztonságot, és kezelni a visszaküldésekkel kapcsolatos hiányosságokat is. A bizottság rendelettel létrehozza az Európai Unió menekültügyi ügynökségét, módosítani kívánja a visszatérítési irányelvet, melynek keretében a Frontexnek¹⁵ vezető szerepet szán, illetve kijelöl egy visszaküldéssel foglalko-

zó koordinátort is. Kidolgozza az önkéntes visszatérésre és visszailleszkedésre vonatkozó stratégiát. Javaslatot tesz a külső határon alkalmazandó előszűrési eljárást létrehozó új jogszabályra. Módosítja az Eurodac-rendeletre¹⁶ irányuló javaslatot annak érdekében, hogy kielégítse az új uniós menekültügyi és migrációkezelési keret adatigényeit. Továbbá előterjeszti a migrációs felkészültségi és válságkezelési tervet, és javaslatot tesz a válsághelyzetek és vis maior helyzetek kezelésére, nagyobb rugalmasságot biztosítva a tagállamoknak egy esetleges válsághelyzet esetén, valamint aktiválná a szolidaritási mechanizmust nagyszámú irreguláris menekült érkezése esetén. Az új jogi eszköz kiterjesztené a kötelező áthelyezés hatályát is.¹⁷ Az integrált határigazgatás keretében a bizottság ajánlást fogad el a tagállamok közötti együttműködésről a magánjogi jogalanyok által végzett mentési tevékenységek tekintetében. Iránymutatást nyújt a tagállamok számára, és egyértelművé teszi, hogy a tengeri mentés nem nyilvánítható büncselekménnyé. Megerősíti a schengeni határellenőrzési kódexet és a schengeni értékelési mechanizmust, és létrehoz egy schengeni fórumot a konkrét együttműködés ösztönzése érdekében. Létrehoz egy új, a kutatás-mentés témájával foglalkozó európai szakértői csoportot. A tagállamokkal és a Frontexszel együtt garantálja az európai határ- és parti őrségről szóló új rendelet gyors és teljes körű végrehajtását, valamint 2023-ra biztosítja a nagy méretű informatikai rendszerek kiépítését és interoperabilitását.¹⁸ A 2021–2025-ös időszakra előterjeszti a migráncscsempészás elleni új uniós cselekvési tervet, megvizsgálja, hogy miként javítható a munkáltatókkal szembeni szankciókról szóló irányelv hatásossága, valamint a migráncscsempészás elleni küzdelemre irányuló tevékenységekre alapozva partnerségeket alakít ki a harmadik országokkal.¹⁹

A nemzetközi partnerekkel való együttműködés keretében a paktum elindítja a származási és tranzitországokkal folytatott, testre szabott, átfogó és kiegyensúlyozott migrációs párbeszédet és partnerségek kialakítására és elmélyítésére irányuló munkát. Előterjeszti az uniós védelemhez vezető legális beutazási lehetőségekről szóló – az áttelepítésre kiterjedő – ajánlást, valamint a jogszerű migráció és a mobilitás megkönnyítése érdekében uniós tehetséggondozási partnerségeket alakít ki a kulcsfontosságú partnerországokkal.²⁰

A készségek és tehetségek EU-ba vonzása érdekében nyilvános konzultáció keretében vitát indít a jogszerű migrációra vonatkozó következő lépésekről, valamint javaslatot tesz egy készségekre és tehetségekre vonatkozó csomagra, amely magában foglalja a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgáira vonatkozó irányelv felülvizsgálatát.²¹

A paktum megjelenését követően az Európai Bizottság először 2021 szeptemberében veszi számba az eltelt másfél év során elért eredményeket, és elemzi a kihívásokat.²² Az első számú mellékletben lekövethető, hogy a fent említett törvénytervezetek, illetve vállalkások milyen végrehajtási fázisban vannak épp.²³ A kommunikációból kiderül, hogy az olyan váratlan események, mint a koronavírus-járvány, a moirai és lipai menekülttáborokban szándékos gyűjtogatás eredményeképpen keletkezett tüzesetek, az afganisztáni helyzet vagy a Fehéroroszország által az EU meggyengítését célzó, államilag szervezett és irányított menekültáradat mind olyan események, amelyek rávilágítanak arra, hogy a gyorsan változó migrációs helyzet jelentős nyomást gyakorolhat az EU külső hatáira. Bármely tagállam, földrajzi helyzetétől függetlenül, szembesülhet ezzel az összetett migrációs kihívással, és mindig fennáll az új kihívások veszélye is.²⁴

Ezek a tagállamok számára súlyos következményekkel járó események egyidejűleg arra is rámutatnak, hogy az Európai Bizottság mind jogi, mind költségvetési, mind a politikai akarat tekintetében maximálisan elkötelezett a saját migrációs elképzelései és politikája iránt. A fent felvázolt nehézségek és válsághelyzetek ellenére sem tér el eredeti elképzelésétől, sőt rendszeresen és módszeresen szembemegy a tagországok migrációt illető szubszidiaritási jogaival, holott egyértelművé vált, hogy nem az elmúlt évek megközelítésével és „Willkommenskultúrájával” kellene továbbhaladnia. Új javaslataival nem tudta feloldani a tagállamokat megosztó olyan ellentéteket, mint például a kötelező relokáció kérdése, amely *pull* faktorként működik, és csak mélyíti a migrációs válságot. A tagállamok közötti szolidaritás eszközeinek megválasztásakor rugalmatlan megközelítést alkalmaz, holott vannak tagállamok, melyek a demográfiai és munkaerőpiaci problémáikat nem a bevándorlók befogadásával kívánják megoldani, míg mások ezt tekintik a legális migráció elsődleges céljának. A megoldatlan problémák és feloldatlan feszültségek ellenére is az Európai Bizottság gőzhangerként viszi tovább a migrációs politikával kapcsolatos sajátos elképzeléseit.

Egyenlőség-központú Unió: az LMBTIQ-személyek egyenlőségéről szóló stratégia (2020–2025)

■ 2015-ben a bizottság bemutatta az LMBTIQ-személyek egyenlőségének előmozdítására irányuló intézkedések listáját, az első olyan szakpolitikai keretet, amely kifejezetten az LMBTIQ-személyekkel szembeni megkülönböztetés ellen küzd.²⁵ Egy 2019. évi felmérésben az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) megállapította, hogy az LMBTIQ-személyekkel szembeni megkülönböztetés valójában erősödött az EU-ban: 43% nyilatkozta, hogy 2019-ben úgy érezte, megkülönböztetés áldozata, míg ez az arány 2012-ben 37% volt.²⁶ 2020-ban Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke évértékelő beszédében az Európai Parlament plénuma előtt hitet tett az LMBTIQ-jogok fontossága és támogatása mellett. Von der Leyen többek között kiemelte, hogy „Ez egy olyan Unió, ahol az lehetsz, aki vagy, és azt szerethetsz, akit akarsz – ahol nem kell tartanod vádaskodástól és hátrányos megkülönböztetéstől”, és „az LMBTIQ-mentes övezetek emberiségmentes övezetek, amelyeknek nincs helye Uniónkban”, illetve „ha szülő vagy egy országban, akkor szülő vagy egy másik országban is”.²⁷ Az évértékelő beszéddel megegyező módon az LMBTIQ-személyek egyenlőségéről szóló első stratégiával a bizottság egy egyenlőség-központú Unió kialakítására törekszik, az LMBTIQ-személyeket érő egyenlőtlenségeket és kihívásokat célozza.²⁸ A stratégia négy alappillére alkotja az LMBTIQ-személyekkel szembeni megkülönböztetés leküzdése, biztonságuk biztosítása, a számukra befogadó társadalom kialakítása, valamint az LMBTIQ-személyek egyenlőségéért való fellépés irányítása világszerte.²⁹ A bizottság a fenti célokhoz nemcsak finanszírozási forrásokat rendel hozzá, hanem két igen fontos jogi lépést is. Az egyik értelmében az uniós bűncselekmények jegyzékét kiterjesztenék a homofób gyűlöletbeszédre és gyűlölet-bűncselekményekre,³⁰ valamint a bizottság jogszabályt nyújtana be a szülői státus határokon átnyúló kölcsönös elismeréséről.³¹ Utóbbi a gyakorlatban azt jelentené, hogy amennyiben egy belga szírvárványcsaládban a szülői státusz elismert, úgy például Romániában is annak kellene lennie automatikusan és kölcsönösen.³²

A stratégia a 2020–2025-ös intervallumban biztosítaná, hogy az LMBTIQ-közösség szempontjából fontos kérdések megfelelő figyelmet kapjanak az uniós

döntéshozatalban. Rendelkezik továbbá: a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem foglalkoztatási aspektusáról; az egyenlőtlenség leküzdéséről az oktatásban, az egészségügyben, a kultúrában és a sportban; az azonos neműek élettársi kapcsolatának tagállamok közötti elismeréséről;³³ az LMBTIQ-közösségbe tartozó migránsok védelméről; a nemzetközi védelmet kérelmező LMBTIQ-személyek jogainak biztosításáról; a transz- és interszexuális embereknek fontos egészségügyi kutatások támogatásáról; valamint a homofóbia visszaszorításáról a világ más területein – utóbbit például részben a menekültügyi és migrációs alap keretéből finanszírozná.³⁴ A stratégia végezetül kiemeli, hogy az LMBTIQ-személyekkel szembeni diszkrimináció, erőszak és gyűlölet ellentétes az Európai Unió alapvető értékeivel, ezért véget kell annak vetni.³⁵

Az itt felvázolt stratégia a bizottság egyértelmű elköteleződéséről tesz tanúbizonyságot az LMBTIQ-személyek jogainak horizontális, EU-szintű kiterjesztéséről. Ahogy a bevezetőrészben is bemutattam, az egyenlőség- és a megkülönböztetésmentesség elve a közösségi jog általános elvei közé tartozik. Egyetértve azonban a lengyel Ordo Iuris véleményével³⁶ szükségesnek tarom egy világos határvonal meghúzását a homoszexuálisokkal szembeni intolerancia és gyűlöletbűncselekmények leküzdésére irányuló fellépések és egyes LMBTIQ-aktivisták azon törekvései között, akik pl. az azonos nemű párok számára a házasságkötésre fenntartott kiváltságok kiterjesztését, az LMBTIQ-szervezetek kedvezményes finanszírozását vagy a „gyűlöletbeszéd” fogalmának kiterjesztését kérik.

Az új LMBTIQ esélyegyenlőségi stratégia kialakítása során az Európai Bizottságnak nemcsak az LMBTIQ-környezet igényeit kell figyelembe vennie, hanem mindenekelőtt az egyéni jogok védelmének meglévő garanciáira kell hivatkoznia. A tervezett jogszabályok nem léphetik túl az elsődleges jog által biztosított hatásköröket, és a szubszidiaritás elvének értelmében különösen nem avatkozhatnak be a tagállamok családjogába az úgynevezett „azonos neműek házassága” eszméjének kikényszerítésével. Ezért nincs jogi alapja az LMBTIQ-diszkriminációval kapcsolatos követeléseknek azokban az országokban, amelyek nem ismerik el az azonos neműek hivatalos kapcsolatát, illetve nem követelheti meg az Európai Unió ilyen törvények bevezetését.

Aggasztó továbbá, hogy egyre szélesebb körben alkalmazzák a nemzetközi jogban nem definiált „gyűlöletbeszéd” kifejezést. Így anélkül, hogy tartalmilag mélyebben elemeznénk azokat a véleményeket, melyek a nyilvános vitában teljesen jogosan kritizálják LMBTIQ-szervezetek tevékenységet, automatikusan „homofóbnak” minősítik ezeket, ezért figyelembe sem veszik őket. Ez azonban ellentmond a demokratikus társadalom egyik alapjának, a szólás- és véleményszabadságnak.³⁷

A Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért elnevezésű európai polgári kezdeményezésre adott Európai Bizottsági válasz

■ A Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért (MSPI) elnevezésű európai polgári kezdeményezés részletes ismertetését és elemzését egy korábbi tanulmányomban már elvégeztem.³⁸ A javaslatcsomag célja, hogy javítsa a nemzeti és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek védelmét, és erősítse az Unió kulturális és nyelvi sokszínűségét. A továbbiakban arra vállalkozom, hogy az Európai Bizottság 2021. januári válaszát röviden elemezzem.

Sajtóközleményében a bizottság leszögezi, hogy „a kisebbségekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartása az Unió egyik alapvető értéke, a bizott-

ság pedig elkötelezett az ezzel kapcsolatos törekvések előbbre vitele iránt”.³⁹ Azonban rögtön a hivatalos válasza bevezetőjében leszögezi, hogy az Unió nem rendelkezik általános jogalkotási hatáskörrel kimondottan a nemzeti kisebbségek védelmének terén.⁴⁰ Ehhez az alapvetéséhez mindvégig ragaszkodik, miközben részletesen kitér az MSPI-ben megfogalmazott és az EB által regisztrált kilenc javaslatra.⁴¹ Bemutatja, hogy 2013 óta mennyi uniós jogszabály, projekt, intézmény, ösztöndíj és támogatási program született a követelésben megfogalmazott területeken. Ezzel indokolja, hogy mennyire más a jogi környezet, mint nyolc évvel ezelőtt, és miért sürgős egy átfogó európai szintű „nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek” – a kisebbségi közösségek fogalom meg sem jelenik a dokumentumban – igényeire szabott jogszabálycsomag. Továbbá azt is részletezi, hogy mely javaslatot milyen eddigi kezdeményezéssel, stratégiával és jogi aktussal fedett már le az elmúlt időszakban, vagy tervezi lefedni a jövőben egy már meglévő cselekvési terv részeként. Ezekből az is kitér, hogy az Európai Bizottság nemcsak összemosza az őshonos (autochton) kisebbségek fogalmát az új, „más földről” érkező kisebbségekével (allochton), hanem sokszor az allochton kisebbségek számára létrehozott cselekvési terveivel próbálja indokolni és igazolni, hogy létezik megoldási keret az őshonos kisebbségek számára. Így például *Az uniós jogszabályok módosítása a hontalanok és az uniós polgárok közötti szinte egyenlő bánásmód biztosítása érdekében* című részben a következő javaslatot teszi: „fontos eszköz az új, átfogó, a 2021–2027-es időszakra vonatkozó, az integrációról és a befogadról szóló cselekvési terv, amelyet a bizottság 2020. november 24-én fogadott el. E cselekvési terv minden olyan harmadik országbeli állampolgárra kiterjed, akik jogszerűen tartózkodnak az Unió területén, valamint a családjukon keresztül migráns háttérrel rendelkező uniós polgárookra és a befogadó társadalmakra. A cselekvési terv végrehajtása során figyelmet fordítanak a hontalan személyek és a nemzeti kisebbségekhez tartozó uniós polgárok helyzetére, különösen azon igényükre, hogy jobban integrálódjanak a társadalomba a jobb foglalkoztatási, oktatási és szociális lehetőségek révén. A cselekvési terv intézkedéseit az új Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap, valamint az ESZA+ és az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatja majd a 2021–2027-es programozási időszakban.”⁴²

Az a tény, hogy fenti cselekvési tervet az őshonos nemzeti kisebbségek kapcsán egyáltalán megemlíti, nem más, mint politikai diverzió és bürokratikus mellébeszélés: a definíciók összezavarása, a tények összemosása és szándékos félremagyarázása könnyű jogi kibúvót kíván biztosítani a cselekvés alól. Azaz a bizottság „nem cselekvésének” rendszerszintű jogi megalapozása.

A célzott anyanyelvű oktatási és kulturális igényre tett javaslatok sem talál- tak meghallgatásra. Helyettük a bizottság válasza hivatkozik az Európa Tanács nyelvi chartájára, az UNESCO 2005-ös kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló egyezményére, az Unió által a Kreatív Európa Program keretében adott műfordítási és egyéb, az Erasmus+ programban adott nyelvtanulási támogatásokra. Ezek köztudottan hasznos európai ifjúsági cserét, nyelvtanulást és kreativitást ösztönző programok, de azokat nem kimondottan az őshonos kisebbségek oktatási céljaira fejlesztették ki.⁴³ Ezt ki is emeli a válasz: „A kohéziós politikai pénzeszközök az EU legnagyobb beruházási eszközei között vannak, céljuk az Európa-szerte megjelenő társadalmi és területi egyenlőtlenségek kezelése. A támogatás olyan intézkedéseket tartalmaz, amelyek a marginalizált közösségek, etnikai kisebbségek, köztük romák, valamint a

migránsháttérű személyek integrációját hivatottak segíteni, hogy e személyek teljes mértékben részt vehessenek a társadalom minden vonatkozásában.”⁴⁴

A Nyelvi Sokszínűség Európai Központjának megalakulására vonatkozó igényt azzal utasította el a bizottság, hogy az Európa Tanács által működtetett Élő Nyelvek Európai Központjának a tevékenysége már lefedi a kezdeményezőik igényét. Holott ez az intézmény teljesen más tevékenységi körrel rendelkezik. Programjai között a jelnyelvek és a migránsok nyelvei igen, viszont az őshonos kisebbségek sokszor veszélyeztetett vagy az eltűnés szélén álló nyelvei egyáltalán nem szerepelnek.⁴⁵ A negatív példák sora folytatható a területalapú tartalomkorlátozás (geoblocking) irányelv módosítására tett javaslat leseprésével, ami helyett a bizottság holmi európai tartalmú Netflix-jellegű programokat ajánl, amelyek ugyan hasznosak lehetnek, de nem oldják meg a konkrét problémát, azaz hogy határokon átvélően saját anyanyelvén hallgathasson mindenki audiovizuális tartalmakat. Ahogy az állampolgárság nélküli (hontalan) roma és baltikum orosz közösségek tagjait sem segítik ki azok a jogszabályok és támogatási rendszerek, melyeket elsősorban harmadik országokból napjainkban bevándorolt migránsháttérű személyekre szabott elsősorban az EB.

Összegzés és kitekintés

■ Bár az Európai Bizottság a Minority SafePack kezdeményezésre adott válaszában kinyilatkozta, hogy nincs jogköre a nemzeti kisebbségek ügyében eljárni, az alapjogi charta 21. cikke, valamint az EUSz. 2. és az EUMSz. 19. cikke értelmében ugyanannyi joga lenne ezt megtenni, ahogy e primer jogforrások alapján jogszabályok és stratégiák egész sorát alkotja meg az allochton (migráns) és a szexuális kisebbségek számára.

A 2014-ben megalakult Juncker-bizottság és a 2019 óta működő Von der Leyen-bizottság számos olyan kezdeményezést tűzött napirendre és valósított meg, amelyek túllépnek a bizottság számára meghatározott jogkörökön. Ez a fajta kettős mérce túlmutat az egyszerű jogkör megléte vagy hiánya kérdésén: nemcsak megsérti a tagállami szubszidiaritás elvét, hanem terjeszkedő, lopakodó jogértelmezéssel bővíti az uniós jog számára ideológiailag fontos területeket.⁴⁶ Sőt az LMBTIQ-jogokat és a menedékkérés jogát bevonja az emberi jogok körébe, ezáltal a jogállamiság fogalmába. Ezzel a túlterjeszkedő tartalom bővítéssel ideológiai alapon avatkozik be a tagállamok szuverén döntéseibe, Európa zsidó-keresztény alapjait kérdőjelezi meg, és olyan veszélyes precedenseket teremt, melyek Európa demográfiai összetételére nézve súlyos és visszafordíthatatlan változásokat kényszerítenek ki. A Minority SafePack kezdeményezést mindenképpen úgy söpörte le az asztalról, hogy 28 tagállamból 1 128 422 hiteles támogató állampolgári nyilatkozatot hagyott figyelmen kívül, amelyek célja az Európai Unióban élő nemzeti és nyelvi kisebbséghez tartozó 50 millió személy védelmének javítása. Az Európai Bizottság őshonos kisebbségeinek ügyét tudatosan a szőnyeg alá söpri, miközben egy globális ideológiai indoktrináció részeként Európa demográfiai és nemi összetételét tudatosan alakítja át. Önellentmondásának csúcscsaként az MSPI esetében semmibe vette a polgári kezdeményezés intézményét, az európai részvételi demokrácia egyik legfontosabb vívmányát. Az MSPI kezdeményezői keresetet nyújtottak be az Unió törvényszékéhez. Az eset jogi útra terelése azért is fontos, mert a *Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és a regionális kultúrák fenntarthatóságáért* elnevezésű, a Székely

Nemzeti Tanács által még 2012-ben útjára indított és az MSPI-hez hasonló vizsgatagságos utat bejárt⁴⁷ polgári kezdeményezés⁴⁸ aláírási szakasza és hitelesítése 2021-ben lezárult.⁴⁹ Itt a lehetőség tehát az EB számára, hogy orvosolja az MSPI során elodázott problémákat, s ne csak a bevándorló és szexuális kisebbségek, valamint a ketrecben tartott állatok jólétéért aggódjon,⁵⁰ hanem a saját őshonos kisebbségei jövőjét is óvja.

■ JEGYZETEK

1. Vízi Balázs: *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek*. L'Hartmann Kiadó, Bp., 2013. 24.
2. Az Európai Parlament állásfoglalási indítványa az EU-ban élő kisebbségekre vonatkozó minimumszabályokról. (2018/2036(INI)). F pont. Letöltés helye: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0353_HU.html. Letöltés ideje: 2022. 04. 12.
3. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. 19. cikk (1). Letöltés helye: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT>. Letöltés ideje: 2022. 04. 12.
4. Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. 2. cikk. Letöltés helye: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_1&format=PDF. Letöltés ideje: 2022. 04. 10.
5. Az Európai Unió alapjogi chartája (2016/C 202/02). 21. cikk (1). Letöltés helye: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN>. Letöltés ideje: 2022. 04. 12.
6. Miki, Nassira: *De Morgen stops using the word 'allochtoon': a study of the opinions of 'allochtone' youngsters*. Scriptie voorgedragen tot het bekomen van de graad van Master in de meertalige communicatie. HOGENT. Geassocieerde Faculteit Toegepaste Taalkunde. 2012–2013.
7. Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. (1993) számú ajánlása. 1. cikk. Letöltés helye: <http://adattar.adatbank.transindex.ro/nemzetkozi/rec1201h.htm>. Letöltés ideje: 2022. 04. 01.
8. Capotartó kisebbség definíciójához és a kisebbség fogalmának meghatározásához kapcsolódó definíciók kihívásokhoz lásd: Dr. Tárnok Balázs: *Régi és új kisebbségek Európában*. In: Gömbös Ervin (szerk.): *A kisebbségek jövője a globalizálódó világban*. Magyar ENSZ Társaság, 2016. 83–86.
9. Ádám Biborka: *Talmi civil eszköz? A Minority SafePackról dióhéjban*. Korunk 2021. 3. évf. 8. sz. 104–115., 112.
10. Szaniszló Réka Brigitta: *Az EU és az őshonos nemzeti kisebbségek védelme*. In: Szakács Ildikó Réka (szerk.): *Nemzetpolitika a gyakorlatban – Kisebbségek helyzete, jogai és védelme*. SZTE ÁJTK NRTI, Szeged, 2016. 186.
11. Az Európai Bizottság új migrációs és menekültügyi paktuma. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_hu. Letöltés ideje: 2022. 03. 10. (A továbbiakban: EB migrációs paktum.)
12. Egyenlőség-központú Unió: az LMBTIQ-személyek egyenlőségéről szóló stratégia (2020–2025). Letöltés helye: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:52020DC0698>. Letöltés ideje: 2022. 03. 10. (A továbbiakban: Egyenlőség-központú Unió.)
13. Az Európai Bizottság válasza a Minority SafePack kezdeményezésre. Letöltés helye: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C\(2021\)171](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C(2021)171). Letöltés ideje: 2022. 03. 10. 1–24. (A továbbiakban: Az EB válasza MSPI).
14. EB migrációs paktum. 1–3.
15. A Frontex, azaz az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség egy európai uniós ügynökség, melyet 2004-ben alapítottak, hogy segítse az EU tagállamait és a schengeni társult országokat a szabad mozgásban és az uniós terület külső határainak védelmében. A Frontext az uniós költségvetésből, valamint a schengeni társult országok hozzájárulásából finanszírozzák. Letöltés helye: <https://frontex.europa.eu/language/hu/>. Letöltés ideje: 2022. 04. 17.
16. Az Eurodac az Európai Bizottságon belül létrehozott, az ujjlenyomatok összehasonlítására alkalmas számítógépes központi adatbázissal rendelkező központi egységből, valamint a tagállamok és az adatbázis közötti elektronikus adatátvitelt biztosító rendszerből áll, amelyen a tagállamok az adatokat küldik a központi rendszerbe. Lásd: <https://naih.hu/eurodac>. Letöltés ideje: 2022. 04. 15.
17. Uo. 4–12.
18. Uo. 13–17.
19. Uo. 18–19.
20. Uo. 20–27.
21. Uo. 28–30.
22. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Report on Migration and Asylum. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/report-migration-asylum.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 03. 10. (A továbbiakban: Communication from the Commission on the Report on Migration and Asylum.)
23. Annex to Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Report on Migration and Asylum. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/annex1-report-migration-asylum.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 03. 10.
24. Communication from the Commission on the Report on Migration and Asylum. 1. és 24.
25. Final Report 2015-2019 on the List of actions to advance LGBTI equality. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/report_list_of_actions_2015-19.pdf. Letöltés ideje: 2022. 03. 11.
26. EU LGBTI II A long way to go for LGBTI equality. Letöltés helye: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf. Letöltés ideje: 2022. 03. 12.

27. Von der Leyen elnök értékelő beszéde az Unió helyzetéről az Európai Parlament plenáris ülésén. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/SPEECH_20_1655. Letöltés ideje: 2022. 03. 15.
28. Egyenlőség-központú Európa. 3.
29. Uo. 3–4.
30. Uo. 16.
31. Uo. 17–18.
32. Lásd ehhez az Európai Parlament állásfoglalási indítványát az eljárási szabályzat 227. cikkének (2) bekezdése alapján az LGBTIQ-személyek Unión belüli jogairól (2021/2679(RSP)). Letöltés helye: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2021-0431_HU.html. Letöltés ideje: 2021. 09. 10.
33. C-673/16 Coman és társai ügy. Letöltés helye: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-673/16&language=HU>. Letöltés ideje: 2022. 04. 11.
34. Egyenlőség-központú Európa. 12.
35. Uo. 27.
36. Ordo Iuris feedback on LGBTI Strategy. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12410-A-new-LGBTI%2B-equality-strategy/details/F537086_en. Letöltés ideje: 2022. 04. 10.
37. Uo.
38. Lásd Ádám Biborka: i. m.
39. Európai Bizottság – Sajtóközlemény. Európai polgári kezdeményezés: Az Európai Bizottság válasza a Minority SafePack kezdeményezésre. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_21_81. Letöltés ideje: 2022. 03. 14.
40. Az EB válasza MSPI. 1.
41. Minority SafePack Initiative. Kilenc javaslat. Letöltés helye: <http://www.minority-safepack.eu/#about>. Letöltés ideje: 2021. 03. 21.
42. Az EB válasza MSPI. 14.
43. Uo. 20.
44. Uo. 9.
45. European Centre for Modern Languages of the Council of Europe honlapja. Letöltés helye: <https://www.ecml.at/>. Letöltés ideje: 2021. 03. 19.
46. Alapjogokért Központ: *Óshonos nemzeti kisebbségek kontra szexuális kisebbségek. Miért kezelik eltérően a két kérdést az uniós intézmények?* Letöltés helye: http://alapjogokert.hu/2021/05/25/oshonos-nemzeti-kisebbssegek-kontra-szexualis-kisebbssegek/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=oshonos-nemzeti-kisebbssegek-kontra-szexualis-kisebbssegek. Letöltés ideje: 2022. 04. 12.
47. Mile Balázs (szerk.): Joggal Európában. A Kárpát-medencei magyar autonómiatörekvések 25 éve. L'Harmattan, Bp., 2016. 64–66.
48. Citizens' initiative for National Regions. Letöltés helye: www.nationalregions.eu. Letöltés ideje: 2021. 03. 24.
49. Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és a regionális kultúrák fenntarthatóságáért. Letöltés helye: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2019/000007_hu. Letöltés ideje: 2022. 04. 15.
50. End the Cage Age állampolgári kezdeményezés. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_21_3298. Letöltés ideje: 2022. 04. 15.

FOSZTÓ LÁSZLÓ

A ROMÁK KULTURÁLIS ÉS EMBERI JOGAINAK VÉDELME ÉS ELISMERÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A recens fejlemények áttekintése

...hogy a nemzeti kisebbség definíciója a többségi nemzetépítés mellékterméke, ami önmagában nem nyújt elégséges intézményes támaszt egy alternatív – nemzeti határok fölötti – közösségi identitás kiteljesítéséhez, fenntartásához.

Bevezető: egy kényszerű összegzés momentuma

■ A tanulmány írása idején már több mint egy hónapja dül a háború Ukrajnában. Az orosz hadsereg támadásának ürügye az ukrajnai orosz kisebbséget ért atrocitások, jogsérelmek. A birodalmi agresszió új „kisebbségvédő” köntösbe burkolózott. Oroszország kilépett az Európa Tanácsból, tagságát az ENSZ közgyűlése felfüggesztette az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában. Nem tudjuk, mi lesz ennek a konfliktusnak a vége, de egyre több elemző beszél arról, hogy az új világrendben a kisebbségek helyzetének megnyugtató megoldása és a kisebbséghez tartozó polgárok emberi jogainak védelme egyre nagyobb kihívások előtt áll. Az bizonyos, hogy az erőszakos megoldás semmi jóval nem kecsegtet, és ha végre újra béke lesz, a kisebbségek védelmét célzó rendszer megújítását sokkal rosszabb helyzetből kell elkezdeni, mint az elmúlt békés korszak története – amelyről ez a szöveg szól – sugallja. Egy korszak, amely a 1989-es rendszerváltozásokkal, a hidegháború lezárásával indult, most ért véget. Ez a korszak adja a globális keretét annak a történetnek, amelyet ebben a szövegben felvázolok.

A romák kulturális és emberjogi küzdelmei a posztoszocialista Kelet-Európában, majd jogaik védelmére tett kezdeményezések az Európai Unió bővítése, majd belső gyengülése során (amelyet a Brexit és a „V4-ek lázadása” jelez) talán tanulsággal szolgálnak arra a problémakör-

re nézve is, amelyet a *Korunk* e tematikus száma vizsgálandóként célul tűzött. Kimerítő bemutatás itt nem lehet célom, ezért inkább egy személyes – ha nem is teljesen szubjektív – áttekintést nyújtok azokról a fejleményekről, amelyek meghatározták az elmúlt évtized nyilvános és szakmai diskurzusait a romák társadalmi integrációját illetően. Megközelítésemet érthető módon meghatározza az, ahogyan a cigány kultúra és nyelv kutatásával kapcsolatba kerültem, és azok az intézményi keretek, amelyekben helyet találtam az utóbbi évtizedekben.

Szakmai érdeklődésem a 1990-es évek közepe óta meghatározó módon az erdélyi romák társadalmának és kultúrájának antropológiai vizsgálatához kötődött. Az alkalmazott kutatás és a társadalmi integráció kérdései is foglalkoztattak, különösen amióta (2007) a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatójaként dolgozom.¹ A kisebbségkutatások és a hozzájuk kapcsolódó kisebbségvédelem nemzetközi terepét közvetlenül volt alkalmam megfigyelni különösen abban az időszakban (2011–2015), amikor aktív résztvevője voltam az Európai Tanács és az Európai Bizottság közös kezdeményezésének, amelynek célja egy európai tudományos romakutatások hálózatának kiépítése volt (European Academic Network on Romani Studies).² Ez a hálózat ma is folyamatosan bővül, fenntartását, moderálását továbbra is támogatom önkéntesként.³

Ebben az időszakban a tudományterület és nemkülönben a hozzá kapcsolódó közpolitikai mezőny exponenciálisan bővült. Évente több tucat monográfia és szerkesztett kötet, folyóiratok tematikus száma jelenik meg, a lapokban megjelenő tudományos közlemények száma százakban mérhető.⁴ Ezzel párhuzamosan fejlődtek a politikai kezdeményezések, és a közpolitikák területén különösen fontos kezdeményezésnek számított a 2010-től induló stratégiai keret, amelyet az Európai Bizottság az EU tagállamai számára kidolgozott. Ennek a stratégiai keretnek az első ciklusa 2020-ban zárult, és bár a legtöbb elemző szerint nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, már indult is a második ciklusa, némiképp megújult konceptualizációt követve.⁵

Ez a stratégiai keret olyan összehangolt cselekvési modell előképe egy népcsoport védelmére és társadalmi integrációjának segítésére, amelyre nem találunk párhuzamot egyetlen más kisebbség esetében sem az EU-ban. Ezért önmagában is érdemes megvizsgálni, hogyan jöhetett ez létre.

Ebben az írásban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam annak a folyamatnak a dinamikáját, amely elvezetett oda, hogy létrejött a konszenzus, hogy szükséges a tagállamok közös cselekvési modellje ezen a területen. Célom nem az, hogy az „őshonos kisebbség” fogalmát vetítsem az európai romák esetére (nem vitatva annak esetleges analitikus vagy gyakorlati hasznát), csupán az, hogy egy esettanulmány erejéig kiemeljem, milyen logika mentén működhet a politikai folyamat, amely egy uniós szintű kisebbségvédelmi modellhez vezetett.

A szöveget a következőképpen építettem fel: először a roma társadalomszervezet és a többségi társadalomba való integrációval kapcsolatos modellek irodalmába nyújtok betekintést, majd kitérve a nemzetközi szervezetek szerepére, a utóbbi évtized eseményeinek kronológiáját követve bemutatom azokat a mozzanatokat, amelyek az európai stratégiai keret kidolgozásához vezettek.

Válaszutakon: integrációs modellek vázlata

■ Azok a mai megoldások, amelyeket a kortárs európai cigányság integrációjára alkalmaznak a politikai szervezetek, alapjukban visszavezethetők azokra az el-

képzelésekre és előítéletekre, amelyeket a többségi társadalom tart fenn és ápol a cigány csoportok természetét illetően. Az, hogy milyen intézményes beilleszkedést lát jónak egy-egy többségi társadalom a körében élő romák számára, alapvetően attól függ, hogy mit is gondol általában a „cigányokról”. A másiktól alkotott képzetek határozzák meg azt is, hogyan szervezi meg a többségi társadalom a velük való interakciókat. Teljesen más intézményrendszert és közpolitikai intervenciókat inspirál, ha a cigányságot etnikai-nemzeti csoportnak tekinti a többségi hatalom, vagy szociális-gazdaságilag szempontból hátrányos helyzetű csoportként definiálja, netalán éppen tagadja társadalmi és kulturális specifikumát, és asszimilálni igyekszik, vagy – ami még rosszabb – fajelméletet gyárt, kriminalizál és büntet a különbözőségek miatt.⁶

A szakirodalomban a romák társadalmi integrációjának egyik hagyományát a *közvetítők* történeti és etnográfiai modelljeinek leírásában találhatjuk meg. Erre a modellre jellemző, hogy a közösségként tekint a cigányságra, a többségi társadalom szándéka a minél zökkenőmentesebb „bekebelezés” (inkorporáció), és ebben a megközelítésben a cigány csoport belső társadalomszervezete és az egyes tagok helyzete nem nagyon foglalkoztatja a többségeket.

Ignacy-Marek Kaminski a többségi társadalom és a cigány csoportok közt mediálók szereplőket „külső vezetőkné” nevezte, akiknek az a fő tevékenysége, hogy a csoport egyes tagjai számára megkönnyítsék a hozzáférést az intézményekhez, amelyeket a többségi társadalom ellenőrzése alatt tart, és amelyhez a romák szeretnének hozzáférni a gazdasági ügyeik intézéséhez vagy az adódó problémáik elsimításához.⁷ Egy ilyen külső vezető hatalma attól függ, hogy mennyire sikeresen szerzi meg azt, vagy segíti a hozzáférést ahhoz, amire a csoport tagjainak szüksége van. Állandó státusa és hatalma a csoporton belül korlátozott. Paradox módon minél jobban sikerül neki a többségi társadalom szövetébe integrálódni, annál inkább veszíti el azt a képességét, hogy a csoport belső ügyeinek intézését tőle tegyék függővé. A külvilági ismertsége miatt is előszere-ttel hozzá fordulnak a hivatalosságok, ez pedig mentesíti a többieket a csoportból a külső hatalommal való interakcióktól. Ezért a közvetítő figurája alapvetően azt jelzi, hogy a kapcsolatok egy kötege egy speciális mediátorra van bízva, akit viszont azzal tartanak ellenőrzésük alatt a többiek, hogy másokra ruházzák a morálisan kiemelt és a csoport önfenntartása szempontjából jelentős szerepköröket. A közvetítő a többségi társadalom politikai rendjében *csoportként* jeleníti meg a kisebbséget, tulajdonképpen álcázva a belső viszonyokat a csoporttagok autonómiája védelmében. Egy külső vezető akár hierarchikus látszat kellékeit és címeit is használhatja, amellyel lenyűgözi a többségeket (úgy lép fel, mint a cigányok vajdája, grófja, királya stb.), nem törődve azzal, hogy a titulusok elismertsége nagyon kevés a csoporton belül.⁸ És a csoporttagok irányítására vagy fölöttük bármiféle hatalmat gyakorolni nincs eszköze.

A közösségként való integráció hosszú ideig jól működött, nemcsak a soknemzetiségű birodalmak mozaikszerű társadalmába illeszkedve, de a kapitalista modernizáció korai formáiban is. Ezzel szemben az integráció kortárs *individualizált többségi modellje* arra törekszik, hogy lerombolja a mediátor szerepét, és megtörje azt, ami a közvetítők csoport feletti uralmának látszik. Ez a megközelítés nemcsak a felvilágosult abszolutista monarchia sajátja, de az állampolgárok egyenlőségére alapozó liberális demokráciákra vagy a „nép” egységében gondolkodó, azt akár erőszakkal megalkotni akaró nemzetállami szervezetekre is jellemző.

Romániában egy jó példa erre a megközelítésre az a lendület, amivel a szocialista modernizáció első korszakában a cigányokat a „vajdák és bulibasák zsarnoksága” alól igyekeztek felszabadítani a kommunista párt aktivistái. Ebből a szempontból egy közvetítő nem volt más, mint elhárítandó akadály, feudális csökevény, amely útját állja a cigányok emancipációjának és az állampolgári egyenlőségnek. Bár az emancipatorikus optimizmus csökkent az 1950-es évek végére, és az 1980-as évekre átadta helyét a megbélyegzés, felügyelet és megtorlás gyakorlatainak, az individuális asszimiláció deklarált szándéka mindvégig jellemezte a román szocialista rendszert. Nem is nyert a cigányság elismerést etnikai csoportként a rendszer bukásáig.⁹

A közösségi versus individuális társadalmi integráció modelljeit kiegészíti egy olyan, kulturális megközelítés, amely elsősorban a *közösségi tudatformák* kialakulására és működésére helyezi a hangsúlyt. Ez a megközelítés legismertebb formájában a nemzeti identitás építését problematizálja, vagy éppen tűzi célul: a közösségi szimbolizáció, ünneplési, megemlékezési gyakorlatok és nemzeti mitológia kiépítése révén. Fő érdeme a megközelítésnek, hogy a szolidaritás és a nemzeti öntudat (vagy esetleges alternatív tudatformák) kiépülését és működését is bevonja a vizsgálat és közpolitikai gyakorlatok körébe.

Ez a megközelítés a nemzetközi roma mozgalomban is jelen van 1970-es évektől. A roma nemzeti eszme kialakulása a gyarmati birodalmak széthullása és a posztkoloniális nemzetépítések kontextusában értelmezhető. De amíg a posztkoloniális fiatal nemzetek független államok keretei közt fejlődhetnek, az állam hiánya miatt a roma nemzetépítés kerete egy diaszporikus társadalomszerkezet marad.¹⁰ Azzal, hogy a roma népesség továbbra is magukat „nemzetiként” definiáló európai államokban él, amelyek esetenként elismerik státusát nyelvi, etnikai vagy nemzeti kisebbségként, csupán azt igazolja, hogy a nemzeti kisebbség definíciója a többségi nemzetépítés mellékterméke, ami önmagában nem nyújt elégséges intézményes támaszt egy alternatív – nemzeti határok fölötti – közösségi identitás kiteljesítéséhez, fenntartásához.¹¹

A 1990-es évekre a nemzeti kisebbség státusa mellett vagy éppen annak ellenére jönnek létre olyan integrációs formák, amelyek az amerikai polgári jogi mozgalom inspirációja mentén elsősorban a szabadságjogokara és a jogi mobilizációra helyezik a hangsúlyt. Kísérletek születtek potenciális nem állami intézményes „vázakra” épülő transznacionális vagy európai roma kisebbségi integráció és kisebbségi tudatforma elgondolására is. Ezen utóbbiak elsősorban Nicolae Gheorghe nevéhez kötődnek, és előképei annak a folyamatnak, amely a poszt-szocialista korszak első évtizedeit meghatározta.¹² A következőkben ezekről a szervezetekről szólok röviden.

Kitérő: a nem állami szervezetekről

■ A második világháborút követő időszak emberjogi architektúrája a nemzetközi egyezmények és az őket felügyelő, monitorozó nemzetközi szervezetek struktúráján nyugszik. Az ENSZ vagy az Európa Tanács olyan kormányok közti megállapodások alapján működik, amely a kölcsönös ellenőrzés és folyamatos korrekciók előfeltevésén alapulnak. A nemzetközi szerződések ratifikálása mintegy előfeltétele annak, hogy egy állam csatlakozzon a békebeli világrendhez. Ez röviden annyit jelent, hogy egyetlen állam sem tekintheti belügyeinek a polgárait

ért emberjogi sérelmeket, az egyezmények szellemében kötelezettséget vállal, hogy megvédi őket, akár a saját hatalmi túlkapásai ellenében is.

Az egyezmények betartását olyan testületek garantálják, amelyekben a tagállamok delegált szakértői kerülnek rotációs alapon, így folyamatosan felügyelik, és kölcsönösen monitorozzák egymást. Előre megtervezett ciklusokban rendre meglátogatják a tagországokat, jelentéseket készítenek az esetleges sérelmekről, amelyek egyezmények jogalanyait (az illető ország polgárait) érték univerzális emberi jogaik gyakorlása közben. Ennek jegyében az emberjogi standardok kialakítása és fenntartása központi tevékenysége a nemzetközi szervezeteknek. Az Európa Tanács testületei közül olyan nemzetközi egyezmények monitorozási jelentéseiben találunk utalásokat romák emberjogi helyzetére, mint az ECRI (Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság), a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény (FCNM) vagy a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája. Ezek mellett növekvő számú közös projektet futtat az Európa Tanács és az Európai Unió, amelyekben az EU egyre inkább donorpartnerként jelenik meg (erről kicsit később részletesebben).

Az Európai Unió is alapszerződésébe foglalta mindenfajta diszkrimináció tilalmát, de ezentúl nem rendelkezik kompetenciákkal a kisebbségi jogokat illetően, azok a tagállamok feladatai maradnak (az EU maga nem is tagja az Európa Tanácsnak). Mégis az, hogy olyan európai intézmények, mint az Európa Tanács vagy az Európai Unió testületei a romák esetében intézményes vázként szolgálhatnak identitásépítés és közpolitikai javaslatok kidolgozásában, nagyon figyelemre méltó. Ez kizárólag azért vált lehetségessé, mert a roma és proroma szervezetek sikeres lobbiaikciókat folytattak 1990 után annak érdekében, hogy a romák mint saját állammal nem rendelkező európai kisebbség reprezentációhoz jussanak.¹³ Így jöttek létre olyan testületek a strasburgi Európa Tanács vagy a varsói székhelyű EBESZ-OHDIHR keretében, amelyek nem állami aktorok gyanánt szerepet kaptak a kisebbségvédelmi agenda alakításában és a visszaélések monitorozásában is.¹⁴

A nem állami szereplők közül itt meg kell említeni a helyi és nemzetközi civil szervezeteket és donoralapítványokat, -szervezeteket. A helyi civil szervezetek szerepe hivatalosan is beépült a nemzetközi egyezmények monitorozási gyakorlatába, véleményüket, tapasztalataikat figyelembe veszik. Ezeket úgynevezett „őrkutya” (*watchdog*) szervezetnek tekintik, amelyek véleményét fontos kikérni a kormány visszaéléseiről. Az országot meglátogató jelentéskészítő szakértők találkoznak velük a kormányzati intézményektől jól elkülönülő meghallgatáson, s az sem ritka, hogy a civilek „árnyékjelentést” készítenek, amelyet eljuttatnak a monitorozási testülethez. A nemzetközi szinten működő civil szervezetek és donorok is igen jelentős befolyást gyakorolnak különböző időszakokban.¹⁵ A *watchdog* szervezetek mellett jelen vannak azok a szolgáltató szervezetek, amelyek tulajdonképpen olyan szociális igényeket látnak el, amelyekre az állam nem ad kielégítő válaszokat. A *watchdog* és szolgáltató funkciók néha egyetlen szervezeti keretben is jelen lehetnek, ugyanaz a szervezet bizonyos helyzetekben más-más funkciót lát el, alkalmazkodva a donorok által kijelölt prioritásokhoz. E prioritások tükrében mutatom be a következőkben a recens korszak fő kisebbségvédelmi és roma integrációs politikáinak változásait.

■ Hidegháború korszakában az emberi jogok kérdésének történetét a Szovjetunióban és szocialista országokban elsősorban a helsinki konferencia záróokmánya (1975) és az általa elindított mozgalom részeként írták le. Ezen megközelítés szerint a szocialista blokk országaiban fokozatosan bővültek az emberjogi védelem eszközei, ahogy ezek az országok rendre csatlakoztak a zárónyilatkozathoz. Ez a „helsinki narratíva” a romák esetében kiegészítésekre szorul, mert egyrészt voltak korábbi lépések a cigány nyelv és kultúra elismerésére (éppen a 1930-as évek Szovjetuniójában, illetve jóval később, a titói Jugoszláviában), másrészt a helsinki folyamat nem minden országban hozta el az emberi jogok kibővülését a romák esetében. A szocialista táborban általában jellemző, hogy a romák jogainak kérdését nem pusztán állampolgári, hanem komplex szociális és kulturális jogosítványok csomagjaként értelmezték, mármint azokban az országokban, ahol ez egyáltalán részévé vált a politikai diskurzusnak.¹⁶

Legtöbb elemző egyetért abban, hogy a kelet-európai romák szociális-gazdasági helyzete romlott a szocializmus bukását követően. Annak ellenére, hogy például Románia a történelem során először ismerte el kisebbségi státusukat, emberi jogaik tiszteletét tekintve nem történt számottevő előrelépés. A korai poszt szocialista időszaknak fő problémája az erőszakos etnikai konfliktusok és az általuk kiváltott, nyugati országokbeli menedékkérők kérdése volt. Ennek megfelelően a nemzetközi szervezetek a demokratikus politikai konszolidációt és az etnikai viszonyok pacifikálását látták prioritásnak a térségben.¹⁷ Ezzel párhuzamosan az 1990-es évek végére, a nemzetközi ügynökségek (mindenekelőtt az UNDP és a Világbank) csatlakoztak a romák romló gazdasági és szociális pozícióinak elemzéséhez és orvoslásához.

A korai 2000-es évek az EU-bővítési és előcsatlakozási tárgyalások időszaka. Ebben a csatlakozási előfeltételek (az úgynevezett koppenhágai kritériumok) közt kiemelten szerepelt a kisebbségek helyzetének rendezése, erre minden jelölt állam ígéretet is tett. A fejlesztési erőfeszítések koordinálására a nemzetközi szervezetek széles koalíciója hirdette meg a roma integráció évtizedét (2005–2015). A beavatkozások célországai egyaránt felölelték az EU régi tagállamát (Spanyolország), ahol legszámasabb a roma kisebbség, a frissen csatlakozó új államokat (Csehország, Magyarország) és a csatlakozásra váró kelet-európai és balkáni országokat. A nemzetközi szervezetek koalíciójában nemcsak a fejlesztési ügynökségek kaptak helyet, de az olyan nemzetközi szervezet is, mint az Európa Tanács, mintegy előre jelezve azt, hogy a korábban az emberjogi standardok fenntartásában és monitorozásában élen járó szervezet tevékenysége erősödik a fejlesztési és szolgáltató szervezeti szektorban is.

Fordulópont az Európa-szintű romapolitikákban 2010-ben történt, az úgynevezett strasburgi nyilatkozat elfogadásával.¹⁸ Ez egy jelzésértékű dokumentum, amelynek előzményei Olaszországban a „nomád sürgősségi állapot kihirdetése” 2008 óta, illetve Franciaországban a Sárközy-adminisztráció roma deportálási hulláma. Mindkét régi EU-s tagország esetében a súlyos emberjogi visszaélések gyanúja merült fel, elsősorban a kelet-európai roma migránsokkal szemben, akik a 2007-ben csatlakozó Bulgáriából és Romániából érkeztek. Így a kör bezárult: bebizonyosodott, hogy a romák emberi jogai nemcsak otthoni környezetben sérülnek, hanem mobilitásuk során az egész EU területén.

Az Európa Tanács lobbijerejét latba vetve sürgetett közös EU-s fellépést a roma integráció felgyorsításához. Az Európai Bizottságban Viviane Reding igazságügyi EU-biztos személyében hathatós támogatóra találtak, és a folyamat eredményeként megszületett az EU-s keretstratégia, amely úgy igyekezett kiküszöbölni azt, hogy az Unió nem rendelkezik kompetenciával a kisebbségek jogaival kapcsolatban, és a tagállamokra helyezett nyomásgyakorlással érje el, hogy országos szintű roma integrációs stratégiákat dolgozzanak ki, és léptessenek életbe. Ezeknek a stratégiáknak a felügyeletére és értékelésére az EU nem rendelkezett mechanizmussal. Nem részletezve a probléma komplexitását, annyit megállapíthatunk, hogy a tagállamok önmaguk számolnak be a véghez vitt integráció sikereiről. Az Európai Bizottság megkapja egy nem kormányzati szervezetekből álló hálózat árnyékjelentéseit, és alapjogi ügynökség időszakonként felméréseket készít az integráció felbecsülésére.

Ezzel párhuzamosan az Európa Tanács, bár rendelkezik a monitorozás kidolgozott mechanizmusaival, egyre inkább feladja az emberjogi standardok szigorú őrzőjének szerepét a romák emberi jogi sérelmeinek területén, és az EU szolgáltatójává szelődik a roma integrációs projektjei révén, amelyeket az Európai Bizottság különböző igazgatóságai finanszíroznak. A korábbi testületei, amelyek a romák képviseletét segítették (ERTF, CAHROM), fokozatosan kiszorultak a politikai folyamatokból, a nagy várakozásokkal fellevezetett Európa Tanács főtitkárnak különleges képviselője (amelyet egy roma aktivista töltött be) rövid életű funkciónak bizonyult.¹⁹

A 2015-ös menekültválságot követően a roma integráció helyét a prioritások csúcán a szíriai háború áldozatainak problémái vették át. Ebben a periódusban jött létre az ERIAC, az Európai Roma Intézet berlini székhellyel, a német állam, az Európa Tanács és a Nyílt Társadalom Alapítvány támogatásával, amely egyértelműen jelzi az integrációs megközelítés új, kulturális fordulatát.²⁰ Az európai roma integrációs stratégiai keret 2020 után újabb ciklusába lépett, amelynek fő hívó szava a cigányellenesség visszaszorítása.

Konklúzió helyett: a közvetítő visszatér

■ Az európai kisebbségvédelmi modell roma integrációt érintő fejleményei példázzák, hogy ez egy dinamikusan átalakuló rendszer, amely prioritásait egyaránt befolyásolják a lobbiszervezetek és a fontosabb szereplők belső, egymás közti munkamegosztása, a megközelítések közti hangsúlykülönbségek és a donor-szervezetek prioritásai. Megállapítható, hogy bár létrejött az Európai Unió által működtetett stratégiai keret ebben a periódusban, de érezhetően eltolódott ez egyensúly a nem állami és nem kormányzati szereplők súlyának növelése irányába, amelynek egyik következménye a nemzetközi szervezetek állami felelőségek fölötti felügyeletének lazulása és a kulturális megközelítések erősödése. Ezeket a változásokat úgy tekinthetjük, mint visszatérést a közvetítő modelljéhez, amelyet korábban bemutattam. Ennek a működésnek a lényegét Gagyí Ágnes és Pulay Gergő a „szóvivő” modelljével ragadta meg.²¹

Mídeközben a kelet-európai roma közösségek társadalmi integrációjában, gazdasági helyzetük és státusuk javítása érdekében, a közpolitikák hatékonysága növelése révén nem történt jelentős javulás az Európai Unió keleti államai-ban. Az állami feladatok gyakran kerülnek át szolgáltató szervezetek vállaira, akik minden jóindulatuk és erőfeszítéseik ellenére nem teljesíthetik ezeket a

szerepeket maradéktalanul. Hiszen a nem kormányzati szervezetek révén megvalósuló közpolitikai beavatkozások nem vehetik át a felelősségteljes kormányzás feladatait a kisebbségek jogainak biztosítása területén sem. A közvetítő szervezetek tolthetik ki az űrt, amely az állam működési hiányosságai miatt fennmarad.

A nemzetközi emberi jogi szervezetekben is változások mentek végbe. Az Európai Bizottság donortevékenysége következtében (amelyet szűkülő forrásaik kiégésztéseként szívesen látnak) olyan szolgáltató feladatokat is felvállalnak, amelyek a korábbi hangsúlyosan jogi standardokat felügyelő és monitorozó szerepkörük felhígulásához vezetnek. Azonban mind ez idáig az EU-intézmények hatásköre és felügyeleti kapacitása korlátozott marad a kisebbségi és az általános emberi jogok területén. Kíváncsún látszik a visszatérés a nemzetközi egyezmények szigorúbb felügyeletéhez, amelyet a szupranacionális szervezetek békebeli megújított architektúrája biztosíthat.

Még ha a romaintegráció EU-s stratégiai kerete nem is szolgálhat példaként az őshonos kisebbségek jogainak védelmére irányuló kezdeményezések számára, azok sikere nem várható, ha azokat a folyamatokat és erőtereket, amelyet itt vázoltam, figyelmen kívül hagyják. Ha újra béke honol majd Európában, ebben a térben lehet és kell újragondolni lehetőségeinket, és újra felépíteni a sokszínűség fenntartásának mechanizmusait.

■ JEGYZETEK

1. Erre időszakra reflektáló írásom: Fosztó László: *Encounters at the Margins. Activism and Research in Romani Studies in Postsocialist Romania*. In: *Roma Activism. Reimagining Power and Knowledge*. Berghahn Books, Oxford–New York, 2018. 65–87.
2. A korszak története jól dokumentált a hálózat tudományos tanácsának jegyzőkönyveiben és az Európai Tanács számára készített jelentéseinkben. Ezek megtalálhatóak itt: <https://gov-ro.academia.edu/LaszloFosztó>.
3. A hálózat honlapja: <http://romanistudies.eu/>; email csoportja: https://groups.google.com/u/1/g/romani_studies_network. Moderátor: rsnet.secretary@gmail.com.
4. A tudományszervezés mellett az utóbbi évtizedben részt vettem a roma kutatók nemzetközi szakmai szervezetének vezető testületében (Board of Directors, Gypsy Lore Society [GLS]), dolgoztam folyóiratuk (*Romani Studies*) szerkesztőjeként, és továbbra is vezetem a GLS hírlevelének friss publikációkat bemutató rovatát.
5. Az EU romastratégiáját, annak korlátozott eredményeit kritizáló publikációk sora hosszú. Az EU saját intézményei közt a kritikus hangok élén a bécsi Alapjogi Ügynökség (FRA) áll. Sorozatosan figyelmeztetett a tagállamok közpolitikáit szigorúbban monitorozó rendszer szükségességére, és felméréseik kimutatták, hogy a romák társadalmi integrációja nem valósult meg. Legutóbb vö. FRA: *A Persisting Concern: Anti-Gypsyism as a Barrier to Roma Inclusion*. Publications Office of the European Union, Luxemburg, 2018.
6. Erről részletesebben lásd: Fosztó László: *Viták és irányzatok a romakutatásban. Vázlat közpolitikák kidolgozásához*. Korunk 2009. 5. sz. 22–30.
7. Kaminski, Ignacy-Marek: *The dilemma of power: Internal and external leadership. The Gypsy-Roma of Poland*. In: *The Other Nomads: Peripatetic Minorities in Cross-cultural Perspective*. Bölaug Verlag, Köln–Wien, 1987. 323–357.
8. Vö. Fosztó László: *Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő: romániai romák a poszt szocialista nyilvánosságban*. Regio 2007. 1. sz. 25–50.
9. Erről részletesebben lásd Fosztó László: *Was There a “Gypsy Problem” in Socialist Romania. From Suppressing “Nationalism” to Recognition of a National Minority*. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Sociologia* 2018. 2. sz. 117–140.
10. A nemzeti mozgalomról: Fosztó László: *Van-e cigány nemzettudat?* In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002. 207–224. A diaszpóra és nemzetépítés kapcsolatáról: Fosztó László: *Diaspora and Nationalism: An Anthropological Approach to the International Romani Movement*. Regio 2003. Angol szám. 102–120.
11. Thomas Acton – Nicolae Gheorghe: *A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok*. Replika 1996. 23–24. sz. 207–218.
12. Vö. Gheorghe, Nicolae: *The Social Construction of Romani Identity*. In: *Gypsy Politics and Traveler Identity*. University of Hertfordshire Press, Hatfield, 1997. 153–171; Nicolae Gheorghe – Jean-Pierre Liegeois: *Roma/Gypsies: A European Minority*. Minority Rights Group, 1995. Mírga, Andrzej – Gheorghe, Nicolae: *The Roma in the Twenty-First Century: a Policy Paper*. Project on Ethnic Relations, 1997.
13. Ennek a folyamatnak bőséges szakirodalma van. Néhány fontosabb kötet: Klímová-Alexander, Ilona: *The Romani Voice in World Politics. The United Nations and Non-State Actors*. Routledge, London, 2005; Vermeersch, Peter: *The Romani Movement. Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. Berghahn Books, Oxford–New York 2006; Baar, Huub van : *The European Roma. Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality*. F & N Eigen Beheer, Amsterdam, 2007.

14. A testületek formátuma változatos: az EBESZ esetében az ODIHR keretébe ágyazott Contact Point for Roma and Sinti Issues, az Európa Tanácsban olyan testületek, mint a kormányközi CHAROM (Ad hoc Committee of Experts on Roma and Traveller Issues), illetve a roma szervezeteket tömörítő ETRF (European Roma and Travellers Forum).
15. Olyan szervezetekre gondolok, mint: Project on Ethnic Relations, Minority Rights Group, Amnesty International, European Roma Rights Centre vagy a Nyílt Társadalom Alapítvány.
16. A folyamat komplexitását jól bemutató kötet: Celia Donert: *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge University Press, 2017.
17. Erre példa az amerikai Project on Ethnic Relations megjelenése és tevékenysége, a Human Rights Watch, illetve a Helsinki Watch jelentései.
18. Vö. https://www.coe.int/en/web/cm/meetings-2010/-/asset_publisher/OZPU3QR7b5uC/content/council-of-europe-high-level-meeting-on-roma
19. Vö. <https://valeriucnicolae.wordpress.com/2020/05/07/on-why-i-want-nothing-to-do-with-roma-movement-and-the-dangers-of-identity-politics>.
20. Vö. <https://eriac.org/>
21. Vö. Gagyí Ágnes – Pulay Gergő: *Szolidaritás, reprezentáció és képviselet a szegénységkutatásban és az új középosztálybeli aktivizmusban*. Replika 2017. 104. sz. 81–99.

PLAINER ZSUZSA

„BE AKARTAM BIZONYÍTANI, HOGY LÉTEZIK EGYETEMET VÉGZETT CIGÁNY”

– a romániai közpolitikák hatása a roma oktatási mobilitásra

A „cigánykérdés” a romániai magyar nyilvánosság (és a társadalomtudományos beszédmód) fősodrában leginkább a felzárkóztatás problematikájával fonódik össze. E diskurzus általában hiányosságorientált, azaz a deprivációt jelöli meg a kelet-európai romák helyzetének legfontosabb jellemzőjeként. És erre, természetesen, minden oka megvan. Nehéz is lenne elfelejteni, hogy a romák nagy része ma is a formális munkaerőpiac periferiájára sodródik, e csoport iskolázottsági mutatói alacsonyak, a velük szembeni rassziális előítéletek erősek.¹

A kérdés azonban adott: ha a kutatásokkal meg támogatott közpolitikák célja e kisebbség „felzárkóztatása”, miért esik viszonylag kevés szó azokról a romákról, akiknek sikerült „felzárkózniuk”? Miért nem próbáljuk megismerni a társadalmi integráció mechanizmusait olyanok helyzetén keresztül, akik (látszólag legalábbis) integrálódtak a nem roma társadalomba?

E tanulmány célja egy ilyen alcsoport vizsgálata: a reziliens romáké. Olyan romániai férfiak és nők történeteit elemezzük, akik – az állami esélyegyenlőségi politikák révén – (oktatási szempontból) felfele mobilissá váltak, azaz a kötelezőnél magasabb iskolai végzettséget szereztek, a legtöbbben családjukban elsőként.

Bár a következőkben a romániai romák esélyegyenlőségét célzó állami oktatáspolitikákkal foglalkozunk, nem célunk e rendelkezések elemzése, így dolgozatunk nem tekinthető érté-

...nagy kérdés, van-e munkalehetőség az etnikai vállalkozások szféráján túl is. És ha igen, nyíltan vállalják-e roma származásukat azok, akik sikeresen integrálódnak a nem roma világba?

kelő kutatásnak (evaluation research). Nem tudjuk megmondani, sikeresek-e ezek a kisebbségpolitikai intézkedések, elősegítik-e az oktatási mobilitás által a társadalmi integrációt is. Arra azonban tudunk (és szeretnénk is) válaszolni, milyen tényezők segítettek egy-egy roma férfit vagy nőt abban, hogy leérettségizzen, vagy egyetemi végzettséget szerezzen. Milyen akadályokat kellett leküzdenie, milyen készségekkel, képességekkel, tudással kellett rendelkeznie egy sikeres embernek ahhoz, hogy (iskolázottság szempontjából) előbbre jusson, mint a szülei?

A kutatás bemutatása előtt néhány rövid megjegyzés. A romániai romák iskolázottsági mutatói jelentősen lemaradnak a nem romákétól.² Az egyenlőtlenségek korrigálására a román állam (nagyreszt az Unióhoz való előcsatlakozás időszakában) számtalan, a roma iskolai integrációt elősegítő kisebbségpolitikai intézkedést foganatosított. Ilyen a roma iskolai mediátorok képzése,³ a roma nyelv és kultúrát oktató tanárok képzése,⁴ illetve a roma diákok számára létrejött középiskolai és egyetemi helyek.⁵

A kisebbségi (roma) mobilitás: elméleti megközelítések

■ Az ún. reziliens kisebbségek (hátrányos társadalmi helyzetük ellenére felfele mobil csoportok) iskolai sikereinek vizsgálata számtalan társadalomtudományi elmélet és empirikus elemzés tárgya – ezekből mutatunk most be néhány, a jelen kutatás szempontjából is fontos megközelítést.⁶

A kulturális gazdagságról (cultural wealth) szóló elméletek szerint az etnikai-rassziális kisebbségi identitás nem hátrány, hanem olyan erőforrás, amely segíti a csoport tagjainak eligazodását a társadalmi intézményekben. E paradigma megnevezi azokat a tudásformákat, készségeket, képességeket, helyzeteket (Bourdieu terminusát használva: tőkéket) is, amelyek birtoklása segíti a rassziális kisebbségeket abban, hogy védekezzenek az őket ért hátrányos megkülönböztetésekkel szemben.

Tara Yosso, az elmélet egyik kidolgozója (egyebek mellett) két fontos tőketípust is definiál. Az egyik a navigációs tőke (navigational capital), amely egy olyan képességet jelent, amely segíti a kisebbségi csoport tagjainak eligazodását a többség által dominált intézményi környezetben. A rezisztens tőke (resistant capital) pedig az a tudás, képesség vagy viszonyulás, amely által egy kisebbséghez tartozó kivédheti az ellene irányuló rasszista támadásokat.

Egy másik megközelítés – Yosso modelljéhez hasonlóan – ugyancsak a bourdiánus tőkeelméletet nevezi meg kiindulópontjaként. Székelyi Mária és kutatótársai a (roma) kisebbségi mobilitást komplex társadalmi jelenségként tételezik, mely egyszerre mérhető objektív és szubjektív dimenziók mentén. E modell értelmében felfele való mobilitásról (objektív értelemben) akkor beszélhetünk, ha a társadalmi struktúrában felfelé haladó egyének és csoportok kulturális (iskolázottság), anyagi (jövedelem) és kapcsolati (befolyásolás) tőkevolumene növekszik korábbi pozíciójukhoz képest. A felfele való mobilitás szubjektív komponense pedig – e szerzők szerint – a sikeres (társadalmi) felemelkedés érzetét jelenti.

Elemzésünk harmadik elméleti pillére az ún. rezilienciaparadigma. Ez az elméleti irány azokat az objektív társadalmi tényezőket (protective factors) veszi számba, amelyek elősegítik egy hátrányos helyzetű etnikai csoport társadalmi felemelkedését.

Elméleti keretünk negyedik pillérét a rassz fogalmával foglalkozó konstruktivisták megközelítések alkotják. E paradigma lényege, hogy a biológiai, fenotipikus vagy éppen kulturális sajátosságok alapján „alsóbbrendűnek” minősített csoportok besorolása sosem állandó, hanem a társadalmi kontextus függvénye. A romák esetében a „lecigányozás” mint stigmatizáló minősítés a nem romákkal való interakciók függvényében hol megjelenik, hol eltűnik ugyanazon személyek esetében is.

Az empirikus anyag és a kutatási kérdés

■ Jelen kutatás empirikus korpusza ún. narratív interjúkból áll. A vizsgálat során olyan (magukat roma származásúnak valló) személyeket kérdeztem, akik oktatási értelemben felfele mobilak, azaz iskolai végzettségük magasabb, mint szüleiké, és meghaladja a 2011-es tanügyi törvény által előírt kötelező minimumot (tíz osztály). Beszélgetőtársaim (egy kivétellel) a fentebb vázolt állami roma oktatási politikák kedvezményezettjei voltak: a romáknak fenntartott középiskolai és/vagy egyetemi helyekre jártak, roma iskolai mediátorokként vagy roma nyelv és kultúra tanárokként végeztek és dolgoztak. A kutatás során élettörténetük elmesélésére kértem őket, különös tekintettel az iskolai, egyetemi évekre. Az interjú nyitókérdésében, sőt már az elbeszélők megkeresésekor világossá tettem számukra, hogy a vizsgálatban „tanult romák”-ként szólítom meg őket, ilyen minőségükben kellene megosztaniuk tapasztalataikat. Ugyanakkor az empirikus anyag feldolgozásában nem követtem szigorúan az életrajzi elbeszélés feldolgozásának módszertanát. Az elkészült félstrukturált interjúk elemzésekor elsősorban az adott szövegrészek összehasonlítására, keresztelemzésére törekedtem. Ezt kiegészítendő, az életútinterjúkhoz hasonlóan az életpályát magát is analizáltam, figyelmet fordítva arra, honnan hová jutott el az elbeszélő, és hogyan értelmezi a megtett utat?

Empirikus anyagom 23 interjúból áll. Az elbeszélők közül tizenkettő férfi, a többi nő, a legfiatalabb 20–21 éves, a legidősebb 50 körüli. Négyen iskolai mediátorok, hárman romanyelv-tanárok, a többiek (egy kivétellel) a roma iskolai és/vagy egyetemi helyek végzettjei. A megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettsége magiszteri (egy személy), a legalacsonyabb szakiskola, illetve tizenkét osztály érettségi nélkül (egy személy), a többiek egyetemet végeztek, vagy a terepmunka idején egyetemi hallgatók voltak. Egyetlen interjúalanyom volt, aki nem kedvezményezettje a esélyegyenlőségi politikáknak, de a vele készült interjú fontos, így azt is felhasználtam. Minden elbeszélő erdélyi: kolozsvári, illetve nagyváradi lakosok voltak az interjúk elkészítésének idején. Tizenötön román anyanyelvűek, a többiek magyarok. Egyetlen kivétellel (zenész cigány), mindannyian asszimilálódott roma családokból jöttek, magukat „magyar”, illetve „román” cigánynak nevezték meg, jelezve ezzel, hogy a magyar vagy a román társadalom felé asszimilálódtak. Az interjúk 2016-ban és 2017-ben készültek, az elbeszélők minden személyes adatát anonimizáltam.

A kutatásban a következő kérdésekre kerestem a választ: milyen objektív tényezők (protective factors) segítették elő a kutatásban résztvevők felfele való mobilitását? Milyen tőkefelhalmozást hozott számukra ez a folyamat? Milyen (kisebbségi) tőketípusok segítették a mobilitási utat? Hogyan élték meg szubjektíve az társadalmi felemelkedést? Mi történt a roma identitásukkal e folyamat során?

■ A mobilitás során felhalmozódott tőkevolumen szempontjából a megkérdezett iskolai mediátorok egyértelműen feljebb léptek a társadalmi struktúrában elfoglalt korábbi pozíciójukhoz képest. Régebben mindannyian fizikai munkát végeztek, míg iskolai mediátorként az iskolai kisegítőszemélyzet tagjaivá váltak, a tanárok és tanítók munkáját segítették. Mindannyiukat megbecsülte a tantesület és az igazgatóság.

Azonban a felfele való mobilitás, a társadalmi integráció egyik interjúalany számára sem előzmények nélküli. Az elbeszélők korábban is rendelkeztek némi szimbolikus tőkével: olyan roma családokból jöttek, amelyeket mind a helyi roma közösség, mind a helyi nem roma közeg megbecsült. E megbecsültséget az a történet illusztrálja a legjobban, amelyben az elbeszélő feleleveníti, hogy a népszámlálási biztostként dolgozó helyi iskolaigazgató vonakodik cigány etnikumúként regisztrálni a családot, „mert ő ismer minket, és látja és tudja, hogy mi magyarnak vagyunk tartva” (részlet egy interjúból, nő, 25 éves)

A mobilitási utakat egyéb tényezők is segítették. Az egyik ilyen volt a kommunista típusú árvaház, ahol „a továbbtanulás nem volt kérdés. Elénk tették a az iskolai jelentkezési lapot, és be kellett írunk valamit. Hogy hol szeretnénk folytatni, melyik iskolában. Olyan nem volt, hogy valamit ne írjunk be” (nő, 53 éves). Egy másik esetben a neoprotestáns kisegyház működött ilyen védőfaktorként.⁸

A felfele való mobilitást az interjúk szerint leginkább maga az iskolai mediátori program segíti. A megkérdezettek számára (kivétel nélkül) ez nemcsak egy jobb munkalehetőséget jelentett, hanem megnyitotta a kapukat más, a romák számára meghirdetett pályázatok, továbbképzési lehetőségek felé is. Egyikük a roma mediátori program lévén épített ki kapcsolatokat az iskolával együttműködő egyházi alapítvánnyal, így az iskolai mediátori munka megszűnte után ennél a szervezetnél helyezkedett el, nem kellett újra fizikai munkásként dolgoznia. Másikuk a mediátori kurzus idején ismerkedett meg a későbbi roma oktatási ügyekért felelős tanfelügyelővel, aki továbbtanulásra ösztönözte, így végeztek el mindketten el a roma nyelv és kultúra szakot a budapesti egyetemen. A harmadik elbeszélő a roma mediátori kapcsolatok révén jelentős civil szervezeti kapcsolati tőkét halmozott fel, azóta is számtalan, romák számára kidolgozott, romákat foglalkoztató transznacionális projektben vesz részt, felelőségét is így ismerte meg.

A kapcsolati tőkevolumen növekedése, a társadalmi befolyásolásra való képesség is gyakori témája az elbeszéléseknek. A megkérdezettek hosszasan és szívesen mesélnek a munkájukról, önmagukat fontosnak érzik, szerepüket pedig hasznosnak: „Nagyon sok a dolgunk, mert tudatosítanunk kell az emberekben, hogy iskolába járni fontos. Ezt nem mindenki érti meg” (részlet egy interjúból, férfi, 45 éves).

A felfele való mobilitás nemcsak az élettörténetek objektív dimenzióiból szűrhető le, az elbeszélők maguk is sikeresnek érzik magukat: „Az elején persze nagyon féltem, hogy mi lesz. Hogy fogok én ott megfelelni? Addig egy bárban dolgoztam pultosként, nem tudtam, most hogy fogok helytállni a tanárok között? Itt az emberek mások voltak, mint az én korábbi környezetem. Aztán első nap bemutattak a tanároknak. Mindenki megismert, megszeretett. A gyerekek is nagyon szeretnek. A fiam pedig nagyon büszke volt rám.” (részlet egy interjúból,

nő, 50 éves). „Az elején nehéz volt beilleszkedni. Kisebbségi komplexusom is volt, amikor be kellett mennem a tanári szobába. Diákként be sem tehettem oda a lábam, nem volt szabad. De egy iskolai mediátornak lehet.” (részlet egy interjúból, nő, 30 éves).

Ahogy azt korábban feltételeztük, a felfele való mobilitás során az etno-rassziális identitás is változott: „Aztán lassan belejöttem, megértettem, mi is a dolgom. Sorra jártam a családokat, hogy elmagyarázzam, az iskola fontos dolog. Ilyenkor mindig cigányul beszéltem velük, hogy közelebb érezzenek engem magukhoz. És úgy is magyaráztam nekik, cigánymódra. Azt mondtam, látja, az én szüleim engedték, hogy iskolába járjak, és nézze mi lett belőlem? Ezért kellene maga is engedje a gyerekeit. Maga most ezt a papírt sem tudja kitölteni, amit hoztam. De ha a gyereke iskolába jár, az majd segíthet magának. Az öregasszony meg rámnézett, és ő is olyan cigánymódra válaszolt: igazad van, jányom” (részlet egy interjúból, nő, 30 éves).

Ahogy az a fenti interjúrészletből is kitűnik, a roma mediátor megkülönbözteti a saját világát attól, amelyben „cigánymódra” kell érvelni, gondolkodni, és ami alacsonyabb státusú, mint az, ahova ő (a munkája révén) jutott. A „cigányok” környezete az iskolázatlanoké, a segítségre szorulóké, a sajátja pedig az, ahonnan segíteni lehet. Carterrel szólva a felfele való mobilitás révén ezek a (roma származású, magukat nyíltan romának valló) iskolai mediátorok munkájuk, és a munkájuk révén szerzett társadalmi státusuk révén kulturális fordítókká váltak (cultural straddlers), aki a „cigány” és a nem cigány világok között közvetítenek.⁹

A romanyelv-tanárok

■ A roma nyelv és kultúra tanárok felfele való mobilitási pályája az iskolai mediátorokéhoz hasonló mintázatot mutat. A megkérdezettek mindegyike már korábban „hozott magával” valamilyen szimbolikus tőkét: „jó családot”, elismertséget: „a mi családunkat mindenki megbecsülte a faluban. Az apám dolgozott a TSZ-ben, szakiskolája is volt” (részlet egy interjúból, férfi, 30 éves); „az apám volt az első cigány, aki a faluban továbbtanult. Példaképp volt mindenki számára.” (férfi, 25 éves), „az apám volt az első, aki leköltözött a dombról, a cigánytelepről” (nő, 28 éves).

A nyelvtanári képzés által megszerezhető kapcsolati tőke is hasonló az iskolai mediátorokéhoz. Az egyetemi felvételi az elbeszélésekben egyfajta kapuként funkcionál, amelyen túl erőforrások sokasága válik elérhetővé a roma származású egyetemisták számára. Ez a következő interjúrészlettel illusztrálható leginkább: az elbeszélő bekerül a romanyelv-tanárok és roma tanfelügyelők hálózatába, amely által az élet mindennapi nehézségei is megoldódnak: „Romanyelv-tanárként dolgoztam egy kis településen F. megyében. Aztán a Kolozs megyei roma oktatással megbízott tanfelügyelőnő szólt, hogy lenne egy kolozsvári állás, nem jönnek? Mondtam, hogy de, jönnék, de a városban nagyon drága a lakás, nekem nincs pénzem ilyesmire. De a tanfelügyelőség ebben is segített. Találtak egy iskolát, ahol nevelőre volt szükség, úgyhogy ott dolgoztam az iskolai munka mellett, és így kaptam az épületben szolgálati lakást, vagyis egy szobát, amiért nem kellett fizetnem” (férfi, 35 éves).

Az interjúk azonban arra is rávilágítanak, hogy az objektív tényezőkön kívül milyen személyes adottságok, viselkedésminta, azaz rezisztens tőke szükséges ahhoz, hogy a felfele mobilis romák ki tudják védeni az őket gyerekkoruktól érő

rasszista támadásokat. Az interjúk szerint ez elsősorban viselkedés, magatartás kérdése: „nekem nem volt semmi gondom a származásom miatt. Igaz, nem is nagyon adtam okot erre. Rendesen viselkedtem, nem voltam hangos, jól tanultam” (részlet egy interjúból, férfi, 25 éves).

A romák számára fenntartott egyetemi helyek kedvezményezettjei

■ A mintázatok nagyjából hasonlóak e csoport esetében is. Az egyetemi helyek ugyanolyan komplex erőforrásrendszerekként működnek, mint a korábban bemutatott romaképzések. A külön helyekre jelentkező diákok helyzetét a bejutás pillanatától figyelemmel kísérte a roma diákszövetség. Felkeresték ezeket a diákokat, egyetemen kívüli programokat szerveznek számukra, ösztöndíjprogramokat javasolnak nekik. A korábbi végzettek elmesélik, hogy a szociális munka szak egyes oktatói (roma származású, roma transznacionális szervezetekben fontos pozíciókat betöltő szereplők) már az egyetem első éveiben önkéntes, majd később, a jobbak számára fizetett munkalehetőségeket biztosítottak a roma helyeken tanuló fiatalok számára.

Ebben az alcsoportban különösen sok narratíva szól a rezisztens és navigációs tőke szerepéről az előrejutásban: hogyan kell elviselni a rasszista támadásokat, hogyan lehet elboldogulni egy rassziálisan ellenséges intézményi környezetben? Az elbeszélések egy része, az előbbiekhöz hasonlóan, arra mutat rá, hogy a megbélyegzés elkerülésének módja a viselkedés. Egész pontosan: az olyan magatartás, amely ellentmond annak a negatív, sztereotip ábrázolásnak, ahogy a nem romák a romákat látják. Úgy is mondhatnánk, a rasszizmus elkerülésének módja egy „nem cigány” viselkedésmód elsajátítása, gyakorlása: jól tanulni, jól viselkedni, nem kötekedni, nem balhézni: „kezdetben a csoporttársaim nem néztek jó szemmel. Azt hitték, én csak a [származásomat bizonyító, a speciális helyek elfoglalására feljogosító] igazolás miatt vagyok itt, nem is tudnék helytállni. De az első vizsgaidőszak után látták, hogy ez nem így van. Rendes vagyok, jól tanulok, szóval nem csak az igazolás miatt van.” (részlet egy interjúból, nő, 25 éves). „Engem sosem diszkrimináltak. Talán mert nem adtam rá okot. Szociális voltam, mindig elkészítettem a házimat a suliban. Ha más lettem volna, biztos megbélyegeznék, de én nem adtam rá okot.” (férfi, 50 körüli).

Ugyanakkor az interjúk szerint az ellenállás nemcsak passzív védekezés, hanem aktív magatartás, replikázás is: „Amikor elkezdtük a kilencediket, kiültünk az osztálytársaimmal és az osztályfőnökkel egy teraszra. Mindenki elmondta, honnan jött, meg minden. Én is elmondtam, hogy egy kis faluból jövök, milyen médiával jutottam be, és azt is, hogy cigány vagyok. Mert jobb az ilyesmit a legelején tisztázni” (nő, 22 éves).

„Az egyetemen az egyik tanárnő megkérdezte, hogy mindenki ért-e románul, vagy van valaki, aki külföldi? Erre én mondtam románul, hogy felőlem nyugodtan lehet románul is beszélni. Én cigánylány vagyok, de értek románul. Ezt így megmondtam nekik. Mert rám célozgatott, mintha külföldi lennék. Én meg így, ironikusan megmondtam. Voltak ott mások is roma helyeken, de róluk nem tudtunk, csak rólam tudták, mert én megmondtam” (nő, 28 éves).

A felfele való mobilitás, a szubjektív sikeresség érzete és a „cigányság” kontextuális jellege ebben a csoportban jelenik meg a leggyakrabban, a leginkább kidolgozott narratívákban. Az elbeszélők kihangsúlyozzák, hogy az egyetemi diploma számukra egyet jelent azzal az eséllyel, hogy a cigányság rassziális stigmája letörölhető, az őket születésüktől fogva meghatározó bélyeget az egye-

temi diploma láthatatlanná tudja tenni. Ez azok számára is fontos, akik az egyetem után nem tudnak vagy nem akarnak diplomásként elhelyezkedni: „Nagyon kicsi a fizetés, ezért is mentem el külföldre [vendégmunkásnak]. De az államvizsga védésére nagyon jól emlékszem. Az volt az életem egyik legszebb napja. Amikor vége volt, a bizottság megkérdezte, hogy mondják a kenyérnek cigányul. Én nem nagyon beszélem a nyelvet, de ezt tudtam, megmondtam. És mikor végeztem, mind felálltak, és kezet fogtak velem. Azt mondták, hogy nagyon büszke lehetek magamra, mert az enyémekek közül ez keveseknek sikerül. Szóval ha lesz magiszteri, azt is megcsinálom, mert ez mindent megért” (nő, 30 éves).

A szerepek átértékelését, a roma stigma letörlését az egyetem sokszor közvetlen módon biztosítja. Az alábbi történet elbeszélőjének az a roma civil szervezet ajánl állást, amely az etnikai identitásról szóló igazolást állította ki. A következő narratíva a már dolgozó, de még diák elbeszélése: „Bementem a szociális hivatalhoz, és mondták, hogy várjak kint. Eltelt húsz perc. A [hivatalnok] nő telefonon beszélt, aztán már nem, de nem hívott be. Végül bemegyek, azt mondja, mit akarok, már lezárták a segélyeket. Mondtam, hogy én az alapítványtól vagyok, ő, azt mondja, ne haragudjon! Azt hitte segélyért megyek... Meg se kérdezte, mit akarok. Utálok az illet. Tegnap én fogadtam a vendégeket az alapítványnál az ünnepségen, és ott volt a nő is. És láttam, hogy szégyelli magát. És mondta, hogy jaj, hogy örül, hogy megismert. Gondoltam magamban, ne örüljön, mert mi nem leszünk jóban” (nő, 28 éves).

Következtetések helyett

■ A reziliens életutak vizsgálata nyilvánvalóvá teszi, hogy a romák számára létrehozott programok erőforrás-konglomerátumokként működnek: aki ide bekerül, annak már könnyebb boldogulnia. A roma egyetemi helyek civil szervezeti munkához (először önkéntes, majd fizetett alkalmazásokhoz) segítik a fiatalokat, az egykori roma mediátor átkerül a hátrányos helyzetűekkel foglalkozó alapítványhoz, amikor az állami állása megszűnik, a mediátori programból egyeseknek egyenes út vezet a romanyelv-tanári képzéshez. Sokan az esélyegyenlőségi projektek révén ismerik meg ugyancsak roma párjukat. Az azonban nagy kérdés, van-e munkalehetőség az etnikai vállalkozások szféráján túl is. És ha igen, nyíltan vállalják-e roma származásukat azok, akik sikeresen integrálódnak a nem roma világba? További vizsgálat tárgya lehetne az is, mi történik akkor, ha a roma felzárkóztatás elveszíti transznacionális fontosságát, elapadnak azok a nemzetközi pályázatok, amelyek a kelet-európai NGO-világ finanszírozását biztosítják.

Jelen kutatás egyik fontosabb tanulsága, hogy a „felzárkóztatás”, a roma értelmiség kinevelése – az eddig elkészült és elemzett interjúk alapján – sosem nulláról indul. A felfelé mobilis férfiak és nők már eleve rendelkeznek egy bizonyos társadalmi státussal, szimbolikus tőkével, hiszen a családjukat megbecsüli, elismeri a helyi nem roma társadalom. Rendezetten élnek, dolgoznak, tanulnak, viselkedésük felülír minden cigány sztereotípiát.

Mégis történeteik visszatérő motívuma a megbélyegzés elleni küzdelem. A rasszizmussal való harcuknak e tanulmányban csak néhány mozzanata került említésre, a legtöbb történet (helyhiány miatt) kimaradt. Az első tanulóknak jár, csak késve odaítélt diploma (mert egy cigány nem lehet osztályelső), a különpad (ahova a cigány gyerekeket ültetik az általánosban), az ortodox pópa, aki jóindulatból lebeszéli a fiatal férfit a teológiáról, mert az egyház úgysem fogadná be, s

okosabb lenne romanyelv-tanárnak jelentkezni... A kollégák a gyárban, akik ki-gyúnyolják, ha elmondja, hogy tovább akar tanulni, mert egyetemet végzett ci-gány nem is létezik.

Ez a kutatás, tartalmát tekintve, a roma sikerek vizsgálata. És ez igaz is, de csak részben. A reziliens életutak elemzése rólunk, nem romákról is szól: meg-mutatja, mennyire beleivódott a rasszizmus a mindennapi észlelésünkbe csak-úgy, mint intézményeink működésébe. Ez lehet az oka annak, hogy míg szá-munkra az egyetemi diploma egy jobb munkahely ígérete, az itt megkérdezett romák sokszor nem várnak tőle mást, mint azt, hogy lemossa róluk a stigmát.

■ JEGYZETEK

1. E kutatásból egy másik tanulmány is készült. Azt a dolgozatot *“Even If We Are Roma, We Are Clean, Respectful, and Always Went to School” – Analysing the Types, Functions, and Meanings of Capitals That Shape the Upward Educational Mobility Path for Roma in Romania* címmel tavaly decemberben nyújtottam be egy angol nyelvű folyóirathoz, a szöveg jelenleg elbírálásra vár. E korábbi tanulmányban a tőkeformák egy az itt olvashatónál sokkal alaposabb bemutatására vállalkozom, viszont ott nem foglalkozom a mobilitás szubjektív érzékelésével, amely az itt olvasható munka egyik legfontosabb részét képezi.
2. 2012-ben a középiskolát vagy szakiskolát végzetteknek csak mintegy tíz százaléka volt roma etnikumú Ro-mániában. Vö. FRA & UNDP: *The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance*, 2012. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf. A 2011-es nép-számlálási adatok szerint az egyetemi diplomával rendelkezőknek mindössze 0,14 százaléka vallotta magát ro-ma származásúnak, a posztgraduális képzéseket végzetteknek (magiszteri, doktori) pedig csak 0,13 százaléka. Vö. *Recensământul populației și a locuințelor 2011*, 2011 <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-iii-populatia-stabila-rezidenta-structura-social-economica/>.
3. A roma iskolai mediátorok képzése projektet 1990-ben nemzetközi szervezetek kezdeményezték, de később e képzési formát integrálják az országos oktatáspolitikába is. Az iskolai mediátor szerepéről a tanügyi törvény is szabályozza, a foglalkozást a CAEN-jegyzék szakmának ismeri el. A hivatalos leírás szerint az iskolai mediátorok a tanügyi kisegítő személyzet tagjai, legfontosabb feladatuk segíteni a roma közösségekben élő gyerekek hozzáférését az állami, kötelező oktatás erőforrásaihoz. 2015-ben Romániában 520 iskolai mediátor dolgozott. A 2011-es tanügyi törvény értelmében az iskolai mediátor munkakör betöltéséhez a jelölteknek leg-alább érettségivel kell rendelkezniük. A programról lásd Szasz, Dorina – Csesznek, Corina: *School Mediators as a Mechanisms for Increasing Educational Level and Social Integration in Roma Communities*. *Revista Română de Sociologie* 2019. 5–6 sz. 435–446. Sarău, Gheorghe: *Istoricul studiului limbii romani și al școlarizării rromilor în România 1990-2012*. ISPMN, Seria Studii de atelier nr. 46, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2013. <http://www.ispmn.gov.ro/uploads/51d17342-8324-4e7d-b7a4-41484e604109-WP46%20cor.pdf>. Pop, Florina – Balea, Bianca: *School Mediators in the Romanian Education System. A Discussion on Their Role in Addressing Educational Inequalities*. *Social Change Review* 2016. 14 sz. 149–176.
4. A roma nyelv és kultúra tanárok képzése az 1990-es évek végén intézményesült. Ez a szakirány kezdetben mellékszakként jelent meg az 1998–1999-es egyetemi évben a bukaresti egyetem bölcsészkarának curriculumában, később, 2005-ben vált főszakká. A 2010-es években mintegy 530 roma nyelv és kultúra tanár dolgozott az állami oktatásban, 95 százalékuk romának vallotta magát. A képzés beindításával nagyjából egy időben, 1999 óta a szülők kérésére fakultatív tárgyként oktatható a roma nyelv és kultúra az állami iskolákban. E két, államilag támogatott, a közoktatási rendszerbe integrált képzés látszólag a roma diákok és nem a roma ta-nárok felzárkóztatását segíti elő. Ennek ellenére a következőkben mindkettőt a „felnőtt” esélyegyenlőségi poli-tikák közé soroljuk, hiszen e szakmák művelőinek iskolai végzettsége magasabb a romániai romák átlagánál. Az iskolai mediátoroknak érettségivel kell rendelkezniük, a roma nyelv és irodalom tanárok maguk is roma származású egyetemi végzettek, így e két csoporthoz tartozók nemcsak „létrehozói”, de „termékei” is azon politi-káknak, melyek deklarált célja egy új roma értelmiségi réteg kinevelése. Erről lásd Sarău, Gheorghe: i. m.
5. A magukat romának valló egyetemisták számára első ízben 1992-ben jelöltek ki külön helyeket a bukaresti egyetem szociális munka alapképzésén, a Szociológia és Szociális Munka Kar kezdeményezésére. 1998-ban hét romániai felsőoktatási intézményben, majd ugyanabban az évben a tanító- és óvóképzésben születik ha-sonló kezdeményezés. Később a 2000/3294-es minisztériumi rendelet értelmében minden „szakirányú”, „pro-filú” középiskolai osztályban kötelezően létre kell hozni két-két helyet a roma tanulók számára. A helyekre való beiratkozás feltétele, hogy a jelentkezőknek egy a roma származásukat igazoló, roma civil szervezetek vagy pártok által kiállított igazolást kell felmutatniuk a beiratkozáskor; a „speciális” helyekre a roma diákok egymás között versenyeznek. Surdu, Mihai – Szira Judit (eds.): *Analysis of the Impact of Affirmative Action for Roma in High Schools, Vocational Schools and Universities*. Roma Education Fund and Gallup Romania, Working Paper, 2009. No. 3. http://www.oportunitatiegale.ro/pdf_files/gallup_romania_english.pdf
6. A *cultural wealth* theoryről, illetve a rezisztens és navigációs tőkékről lásd mindenekelőtt: Tara, J. Yosso: *Whose Culture Has Capital? A Critical Race Theory Discussion of Community Cultural Wealth*. *Race Ethnicity and Education* 2005. 1. sz. 69–91. A mobilitás objektív és szubjektív dimenzióiról: Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György – Barna Ildikó: *A siker fénytörései*. Sik Kiadó, Bp., 2015. A reziliens romákról: Óhidy Andrea: *From multiple deprivation to success – Educational careers of ten Roma and Gypsy women*. Hungarian Educational Research Journal 2013. 3. sz. 1–6. A rasszizmus elméleteiről: Cornell, Stephen – Hartmann, Douglas: *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. Thousand Oaks – Pine Forge Press, Lon-don–New Delhi, 2007. Tariq Modood – Pnina Werbner (eds.): *Debating Cultural Hybridity: Multicultural*

- Identities and the Politics of Racism*. Zed Books. London, 2015. A roma rassziális stigmák „vándorlásáról”: Kovács Éva: *Mari és az ő cigányága*. Tabula 2006. 3. sz. 41–52, Kovai Cecília: *A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2017.
7. A módszerről lásd Kovács Éva (szerk.): *Közösségkutatás. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum Budapest – PTE BTK kommunikáció és médiatudományi tanszék, Bp.–Pécs, 2007. Rosenthal, Gabrielle: *Interpretive Social Research. An Introduction*. Göttingen University Press, Göttingen, 2018.
8. A kisegyházak társadalmi integrációs szerepéről lásd Fosztó László: *Ritual Revitalisation after Socialism. Community, Personhood, and Conversion among the Roma in a Transylvanian Village*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, 21. Lit Verlag, Münster, 2009.
9. Prudence L. Carter: *Straddling boundaries: Identity, culture and school*. *Sociology of Education* 2006. 79. sz. 304–328.

VERESS ILKA

ÖRMÉNYEK A 21. SZÁZADI ROMÁNIÁBAN

**...a jelenlegi
örménység Romániában
egy rendkívül rétegzett
etnikai kategóriát
képez, ahol az egyes
alcsoporthok [...] a diaszpóralét
különböző módozatait
jelenítik meg.**

■ Az örménység – mindamellett, hogy világviszonylatban az egyik legnépesebb és legrégebbi diaszpóra – történelmi és kulturális szempontból Románia egyik legheterogénebb nemzeti kisebbsége. Egy olyan etnopolitikai kategória, amely bár egyike a legkisebb, pontosabban a legnehezebben számszerűsíthető,¹ körülhatárolható nemzeti kisebbségeknek, történelmi összetettségéből adódóan rendkívül változatos kulturális, vallási és nyelvi képet mutat. Jelen írás e heterogenitás folyamatszerűségére és annak időnkénti felülvizsgálatának szükségességére hívja fel a figyelmet.

Bár a nemzeti kisebbségekre vonatkozó elemzéseknek egy jelentős aránya elsősorban a kisebbségvédelem jogi keretei felől közelít a témához, az utóbbi években néhány olyan elemzés is napvilágot látott, amelyek a különböző identitáspolitikák célcsoportját, az etnikai kategóriát képező népesség sajátosságait állítja a vizsgálódás középpontjába. Az etnopolitikai folyamatok elemzésében használatos barthi modell² közép- és makroszintjeire vonatkozó elemzések az etnikai határképzés folyamatainak és az állam kisebbségpolitikai rendszere közötti kölcsönhatások sajátos dinamikáját vizsgálják.

Például Cârstocea a román kisebbségvédelem működési zavarai kapcsán a rendszernek olyan hiányosságaira hívja fel a figyelmet, amelyek szoros kapcsolatban állnak a különböző etnikai kategóriák kulturális heterogenitásával. Az egyik fő problémának azt tartja a több alcsop-

portból álló kisebbségek esetében, hogy mivel egyetlen érdekképviselői szervezet dönt az állami források felhasználásáról, ez a szervezet pedig egyúttal parlamenti részvétellel is rendelkezik, attól a pillanattól kezdve megszűnik a civil társadalom érdekeit képviselni, és az állammal azonosul. A többi létező és eltérő igényekkel, elképzelésekkel rendelkező szervezetnek pedig nincs hatalma számonkérni, hogy valóban az általuk megnevezett közösség érdekeinek megfelelően hasznosultak-e a juttatások, így ezek kénytelenek alternatív források után nézni, ez pedig gyakran ellehetetleníti a működésüket.³ Tehát mivel egyetlen érdekcsoport dönt a támogatandó projektekről, könnyen konfliktusok és legitimításharcok alakulnak ki olyan esetekben, amikor több, különböző vagy éppen egymással ellentétes érdekvédelmi ernyőszervezetekbe sorolódnak a különböző helyi etnikai szervezetek, egyesületek.⁴

A romániai örmények belső heterogenitásának kisebbségpolitikai következményeit vizsgálja egy 2009-ben készült elemzés. Megállapítja, hogy míg az eltérő történelmi háttér és vallási intézmények viszonylag könnyen áthidalható szempontok a romániai örmény közösségek közötti kapcsolatok fenntartása szempontjából (sőt az örmény egyházakhoz való tartozás igazából összekötő kulturális kapocsként működik), az igazi belső törésvonalat az erdélyi magyar, illetve a többségi román kultúrába és nyelvbe való beolvadás, illetve az úgynevezett „kötőjeles identitások” (magyar-örmény, örmény-magyar, székely-örmény, román-örmény stb.) eredményezik, amelyek a nemzetállammal szembeni eltérő közösségi attitűdökben válnak érzékelhetővé. Ennek eredményeképpen az erdélyi magyar nyelvű közösségek többségének esetében a legfontosabb etnikai intézmény az örmény katolikus egyház, sőt ez egyben az etnikai identifikáció alapját is képezi,⁵ míg a munténiai, havasalföldi, dobrudzsai és moldvai közösségek az országos etnikai érdekképviselői szervezetekbe tagolódtak be.⁶

A fenti néhány példa alapján elmondható, hogy a romániai nemzeti kisebbségek vizsgálata szempontjából érdemes nagyobb jelentőséget tulajdonítani az egyes csoportok belső etnikai határképző dinamikáinak. A kisebbségvédelmi intézmények programjai ugyanis egy alapvetően statikus, egységes érdekek és igények által jól behatárolt etnikai csoportkonceptciókra épülnek, amely feltétel azonban kevés esetben teljesül maradéktalanul. Brubaker hangsúlyozza, hogy különösen az etnikai vállalkozók hajlamosak úgy hivatkozni az általuk képviselt csoportokra, hogy azáltal igyekeznek meg is konstruálni őket. Ez az attitűd azonban nem kizárólag az etnikai vállalkozók sajátossága: a társadalomkutatás felől közelítve ezt a jelenséget Brubaker csoportizmusnak nevezi, és olyan kutatói attitűdöt jelöl, amikor „a társadalmi elemzés alapegységeinek hajlamosak vagyunk diszkrét, egymástól élesen különböző, belülről homogén és kívülről lehatárolt csoportokat tekinteni”.⁷

Az örmények esetében tehát – akár nemzeti kisebbségként való helyzetüket, akár egy globális diaszpóra tagjainak helyzetét vizsgáljuk – különösen fontos a dinamikus, több társadalmi szereplő helyzetére figyelő elemzési modellek alkalmazása. A klasszikusnak számító brubakeri, háromszögletű anyaország – nemzeti kisebbség – nemzetállam modell mellett nélkülözhetetlen a dinamikus diaszpóradefiníciók használata, szemben a statikus, ismérveknek való megfelelésen alapuló modellekkel szemben. Brubaker a diaszpóráként létezés dinamikus voltát hangsúlyozza,⁸ amely elsősorban igényeket, viszonyulást és konkrét gyakorlatokat, projekteket jelent mind az illető csoport, mind pedig az anyaország részéről. Egy másik, hasonló megállapítás szerint a diaszporikus lét nem

egy statikus állapot, hanem „közbelépések sorozata”; illetén azok az alkalmak, társadalmi cselekvések számítanak mérvadónak, amelyek mentén a diaszporikus lét tartalma megjelenítődik és megújul akár rituális, akár diszkurzív módon.⁹

Az örmények több mint hétszáz éves romániai jelenlétének tényéből kiindulva joggal feltételezhető, hogy e diaszporikus lét különböző módokon valósult meg az egyes történelmi régiók és időszakok függvényében, és ennek a folyamatszerűsége nem szűnt meg a rendszerváltás után sem, így a „romániai örmény” mint etnopolitikai kategória és mint elemzések tárgya folyamatos felülvizsgálatot igényel. A fentebb említett történelmi és kulturális különbözőségekből fakadó heterogenitás egyszerű elfogadása annak folyamatos felülvizsgálata nélkül ugyanúgy eredményezhet „csoportista”, statikus kutatói szemléletet, mint azok teljes figyelmen kívül hagyása.

Az alábbi áttekintés célja a romániai örmények mint heterogén etnikai kategória szinte közhelyszerű képeinek a további árnyalása olyan sajátos dinamikák és „közbelépések sorozatának” felvázolása által, amelyek a csoport jelenlegi arculatát meghatározzák. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé a fentebb említett brubakeri anyaország diaszpórapolitikája, a nemzeti kisebbség aktivitása és a befogadó állam kisebbségpolitikája által körülhatárolt mező kimerítő elemzését. Csupán arra vállalkozik, hogy az eddigi releváns tudásanyag tartalmának figyelembevételével olyan új szempontokat mutasson meg, amelyek további kutatási kérdések alapjául szolgálhatnak. A következőkben a mai Románia területén élő örmény közösségek történeti, kulturális és intézményi profilját vázoljuk fel, különös tekintettel a kategória belső összetételének a változásaira a rendszerváltás utáni évtizedekben.

Az egyes örmény közösségek történelmi rétegzettségének közösségi narratívái a középkortól a 20. század közepéig terjednek. Jóval alacsonyabb tudományos érdeklődés övezi azonban a szocialista rendszer alatti, illetve a rendszerváltás utáni időszakot,¹⁰ amely mindenekelőtt azt az illúziót kelti, hogy a csoport szerkezete és összetétele változatlan.

A romániai örmények, bár névlegesen egységes etnopolitikai kategóriát képeznek, valójában négy történelmi régió (Erdély, Havasalföld, Moldva és Dobru-dza) örmény népességét értjük alatta, melyek nem azonos történelmi korokban hagyták el az anyaországot, különböző politikai-gazdasági feltételek mellett telepedtek meg, illetve eltérő nyelvekbe és vallási struktúrákba olvadtak bele. Az örmények ugyanis egyike azoknak az etnikai csoportoknak Romániában, amelyet rendkívül gyors nyelvcsere jellemez, a 2011-es népszámlálás során például a magukat örménynek vallók csupán 51,8%-a jelölte meg anyanyelveként az örményt. A nyelvi kötődések szempontjából a legmeghatározóbbnak az egyes közösségek letelepedésének időpontja, illetve a befogadó társadalom nyelve bizonyul. Így érdemes megkülönböztetni a 14–17. században létrejött közösségeket a 1915-ös genocídium során menekültként érkezőktől és azok leszármazottjaitól, illetve a 19. század folyamán a magyar nyelvbe asszimilálódott közösségeket a többi régiónak a román nyelvű kultúrába kisebb-nagyobb mértékben beolvadt helyi közösségeitől.

Az örmény jelenlét Moldvában a 14. századig vezethető vissza, a havasalföldi közösségekről pedig a 17. századból maradtak fenn említések. Ugyanebben a periódusban a különböző vallási és gazdasági konfliktusok következményeként a Moldvából Erdélybe menekülő családok jelentős közösségeket alapítanak

Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Erzsébetvárosban és Szamosújváron. Bár e közösségek viszonya a helyi társadalommal korántsem volt konfliktusoktól mentes, elmondható, hogy a 19. század végére sikeresen integrálódtak mind a román, mind pedig az erdélyi magyar kultúrába és nyelvbe.

Az 1915-ös genocídium következtében érkező nagyszámú örmény menekült jelenléte felfrissítette és aktívabbá tette a havasalföldi, moldvai és dobrudzsai örmény közösségeket, elősegítette a Romániai Apostoli Örmény Egyház megalakulását, és egy rendkívül komplex etnikai intézményrendszer épült ki. Ezt kiválóan példázzák azok a segélyszervezetek és árvaházak, amelyeket ezek a helyi örmény közösségek hoztak létre és tartottak fenn.¹¹

Bár informális becslések szerint a 20. század első felében a negyvenezeret is elérte az itt tartózkodók száma, az 1930-as népszámlálás csupán 12 175 örmény nemzetiségű személyt tart számon, 1977-ig pedig további gyors létszámcsökkenés megy végbe, csupán 2342 személy vallotta örménynek magát a népszámlálás során. Az első hullám 1946–1948 közé tehető, amikor a szovjet-örmény repatriálási program keretében közel háromezren települtek vissza az anyaországba.¹² A közösség mérete tovább csökkent az 1960-as években, mivel rengetegen elhagyták az országot, és kitelepültek az Amerikában vagy különböző nyugat-európai országokban élő rokonaikhoz.

Míg e fenti, történelmi régiókhoz és markáns történelmi periódusokhoz köthető közösségek már így is egy meglehetősen változatos képet mutatnak, fontos megemlíteni egy másik, kevésbé látható réteget is a Romániában élő örményeknek.

E sajátos kategória legfontosabb ismérve, hogy az anyaországból, Örményországból Románia fele irányuló migráció eredménye, és a fővárosban koncentrálnak: egy jelentős részük (kb. 100–150 fő) a kilencvenes évek elején települ át jellemzően gazdasági okokból, a másik nagy csoportot pedig azok a tulajdonképeni visszatelepedők képezik, akiknek családja a fentebb említett szovjet-örmény repatriálási program keretében rövidebb romániai tartózkodás után visszaköltözött Örményországba.¹³ Az örmények népszámlálási adatokban szereplő alacsony és egyre csökkenő létszámát ismerve egy ilyen nagyságrendű, merőben más típusú anyaország-tapasztalattal és kulturális jegyekkel rendelkező csoport mindenképpen figyelmet érdemel.

A fentiekkel összhangban a romániai örménység mint etnikai kategória összetételének keresztmetszetét igyekszik megragadni az a 2019-ben végzett kérdőíves kutatás, amelyet a londoni örmény intézet végzett négy, profiljában egymástól különböző örmény diaszpóra körében, és amelynek egyike Románia volt. Az összesen 2697 fős mintából 244 eset képezte a romániai almintát, fontosabb kutatási kérdéseik identitáshoz, nyelvhasználati szokásokhoz, politikai, vallási és civil aktivitáshoz, illetve anyaország-kapcsolatokhoz kötődtek. Bár meglehetősen nehéz feladatot jelent egy olyan népességből venni mintát, amely eleve egy nagyon nehezen megragadható kategóriát képez,¹⁴ és a végleges adatbázis közel sem tekinthető reprezentatívnak,¹⁵ nagy érdeme, hogy egyáltalán tematizálja, és az adatfelvétel során sikerült megszólítania a romániai örményeknek ezt a fentebb említett sajátos rétegét is.¹⁶ Az alábbi táblázat az érvényes válaszok százalékos megoszlását szemlélteti a Romániában való megtelepedés időpontja szerint.

Melyik periódusban telepedett le Ön vagy az Ön családja?		
1915 előtt	107	45,7265
1916–1930	97	41,45299
1931–1970	8	3,418803
1971–1990	4	1,709402
1991 után	18	7,692308
Összesen	234	

Forrás: Armenian Diaspora Survey 2019, N=244

Mindent összevetve, látható tehát, hogy a jelenlegi örménység Romániában egy rendkívül rétegzett etnikai kategóriát képez, ahol az egyes alcsoportok – az asszimiláció foka és iránya, a nyelvcserefolyamatok előrehaladottsága, illetve az anyaország elhagyásának időpontja és körülményeinek függvényében – a diaszpóralét különböző módozatait jelenítik meg. Joggal merül fel az a kérdés azonban, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz ezek a rétegek, illetve hogyan illeszkednek az aktuális kisebbségvédelmi és egyéb típusú etnikai reprezentációs intézmények rendszerébe, illetve milyen jellegű és intenzitású anyaországkapcsolat jellemzi őket.

Alapvetően három nagy intézménykategóriát különböztethetünk meg, amely a fentebb behatárolt alcsoportok jelentős részét érinti, illetve kapcsolatot képez közöttük: az érdekvédelmi intézményi hálózatot (amely a székelyföldi örmény közösségek kivételével ernyőszervezetként tömöríti a többi régió örmény közösségét), az örmény egyházakat (amelyek alatt az Örmény Katolikus Egyház és az Apostoli Örmény Egyház értendő alatta), illetve a civil szervezeteket (amelyek viszont kizárólag az erdélyi örmény közösségekre jellemzőek). E három típusú intézménybe tagozódnak be a fenti alcsoportok, amelyek legfontosabb jellemzője az, hogy az erdélyi örmények számára az örmény egyház számít a legfontosabb etnikai intézménynek, ezek helyi szinten gyakran a civil szervezetek funkcióját is betöltik, vagy otthont adnak ezek működésének. Bár egyes kulcsfontosságú közösségek az országos érdekképviselői szervezetnek is tagjai, az erőteljesen magyar-örmény vagy székely-örmény identitású közösségek helyzete mégiscsak a fentebb Cârstocea által felvázolt helyzettel mutatnak nagyobb hasonlóságot: az alternatív intézmények létrehozásának szükségességét, amelynek okai áthidalhatatlan történelmi és kulturális különbségekben keresendők.

Ami az etnikai identitás megélésének és újratermelődését biztosító intézmények használatát illeti, a fentebb említett utolsó, a kilencvenes évektől kezdődően megjelenő csoportja az örményeknek javarészt lazán vagy egyáltalán nem integrálódott a meglévő érdekképviselői intézmények közösségeibe, saját informális hálózataik révén élik meg örménységüket, az a kevés közös színtér, amelyet használnak, az Apostoli Örmény Egyház szertartásait, illetve ritkán egyes kulturális eseményeket jelentik.¹⁷ Továbbá e kategória legfontosabb ismérvei közé tartozik az aktív, családi, baráti kapcsolatokon alapuló anyaországkapcsolat, illetve az örmény nyelv standard változatának (a keleti örmény dialektusnak) az anyanyelvi szintű ismerete.

Mindez egyben azt is jelenti, hogy létezik a romániai örményeknek egy olyan, viszonylag népes alcsoportja, amely annak ellenére, hogy intenzívebb etnikai és anyaországtapasztalattal rendelkezik, mégsem vesz részt ebben a típusú közösségépítésben, és a diaszporikus létnek egy a „hagyományos romániai örmény diskurzustól” különböző módját élék meg.

Ugyanakkor nagyon fontos kiemelni azon személyek szűk csoportját, akik szintén a rendszerváltás után betelepülők csoportjába tartoznak, azonban a fennmaradó időszakos romániai tartózkodása következményeként nagyobb arányban és nagyobb mértékben integrálódtak a román társadalomba, ennek köszönhetően pedig a jelenlegi közösségi élet meghatározó szereplői és az utóbbi években meghatározó közösségi fejlődési irányvonalak hajtóerői. Erre például szolgál egyrészt a nyelvtanítás módjának átalakulása, másrészt a nyelvismeret kérdésének napirendre tűzése, így az utóbbi évtized lassan, de határozottan körvonalazódó jelenségét az örmény nyelv jelentősége iránti fokozott érdeklődés képezi. Így például 2019-től ünnepi Románia hivatalosan az örmény nyelv és ábécé napját, amelynek egyik látványos hozadéka az anyanyelvvel kapcsolatos közösségi reflexiók nagyobb mértékű nyilvánosságra kerülése, a nyelvcsere mint probléma tematizálása.¹⁸ Egy másik fontos változást a kisebbségi nyelvtanításban történő dialektusváltás jelent, a hagyományosan a „diaszpóranyelvként” számontartott nyugati örmény dialektus oktatását felváltotta a keleti örmény dialektus (vagyis az anyaországi standard nyelvváltozat) oktatása a hivatalos nemzeti kisebbségi nyelvtanítás kerettantervének megfelelően. Ezek az irányváltások (különösen, amelyek az örmény nyelv kérdéséhez kapcsolódnak) egyértelműen az anyaország irányába mutatnak, és szorosan következnek tehát a csoport összetételének belső átalakulásából.

Végezetül elmondható, hogy a romániai örményeknek mint etnikai kategóriának az összetételét érintő változások és folyamatok tudatosításának relevanciája elsősorban a rendszerváltás utáni, egyes közösségek fejlődési irányvonalait, esetleges változásait, útkereséseit érintő folyamatainak felismerésében áll. A dinamikus diaszpóradefiníciók kapcsán említett „közbelépések”, amint az körvonalazódni látszik, nem feltétlenül jelentenek tervezett lépéseket az anyaország és diaszpóra között: olyan spontán és esetleges események is hathatnak a fennálló kapcsolatokra, mint a fentebb leírt gazdasági migrációs folyamatok, amelyeknek köszönhetően némiképp átalakul egy stabil összetételűnek tűnő etnopolitikai kategória demográfiai és kulturális profilja. Összegzősképpen kijelenthető, hogy az örménységet nemcsak heterogenitásában, hanem az etnikai csoport mibenlétét alakító szereplők – az anyaország, az egyes lokális közösségek és a kisebbségvédelmi intézményrendszer – folytonosan újrendeződő, változó tartalmú és irányú tevékenységeinek keresztmetszetében is érdemes vizsgálni annak tudatában, hogy a kirajzolódó kép egy pillanatfelvétel csupán, amely időnként felülvizsgálatra és újragondolásra szorul.

■ JEGYZETEK

1. A 2011-es népszámlálás 1361 örmény nemzetiségű személyt regisztrált annak ellenére, hogy egyes belső becslések szerint Romániában a valamilyen mértékben örmény kötődésű személyek száma 10 000 fő körül mozog. Ennek a jelenségnek a fő oka abban rejlik, hogy a népszámlálás regisztrációs eljárása szerint a válaszadónak nincs lehetősége a többes etnikai kötődések bevallására. Bővebben lásd: Horváth István – Veress Ilka: *The Armenians of Romania: Cultural Strategies and State Policies* [A romániai örmények: kulturális stratégiák és közpolitikák]. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2014. 179–192.

2. Mikroszinten történnek a tapasztalásnak és az identitás kialakulásának folyamatai, középszinten azok, amelyek közösséget teremtenek, itt nyer formát az etnicitás határainak és dichotómiáinak számos aspektusa, a makroszintet pedig az állami politika szintje képezi, a bürokrácia, a formális kritériumok alapján osztogatott

- jogok rendszere, valamint ezen a szinten történik a diskurzusok ellenőrzése és manipulációja. Bővebben lásd Barth, Frederick: *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. Regio 1996. 1. sz. 3–25.
3. Cârstocea, Andreea: *Accountability and political representation of national minorities: a forgotten link? Evidence for Romania*. ECOM Working Paper, nr. 65, April 2013.
4. Ezt a problémát kiválóan példázza Guentchevának a kisszámú, területileg két nagy tömbben élő, eltérő vallású és különböző írásmódot használó romániai bolgárokról szóló esettanulmánya. A romániai bolgár kisebbség az örményhez hasonlóan közel sem nevezhető kulturális szempontból egységes csoportnak, ez pedig feszültségekkel terhessé tette a rendszerváltás után az érdekképviselési és intézményi újjászerveződés folyamatát, a konfliktus forrását pedig a „ki az igazi bolgár?“, avagy „ki képviseli nagyobb mértékben az autentikus bolgár kultúrát?“ típusú kérdésfelvetés képezte. Bővebben lásd Rossitza Guentcheva: *Debating Language: the Bulgarian Communities in Romania after 1989*. In: *Language, Ethnicity and State*. II Palgrave, 2001.
5. Ez magyarázza az erdélyi örmények népszámlálási adatokban való hiányát, szemben a belső egyházi nyilvántartásokkal, amelyek alapján nagyjából 400 családra becsülhető az erdélyi örmények létszáma.
6. Veress Ilka: *A romániai örmény kisebbség kulturális reprodukciós startégiái*. Pro Minoritate, Bp., 2011. 123–139.
7. Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups*. European Journal of Sociology vol. 43, nr. 2 2002. 163–189.
8. Rogers Brubaker: *The „Diaspora“ Diaspora*. Ethnic and Racial Studies vol. 28, no. 1, January 2005. 1–19.
9. Paul Christopher Johnson: *Diaspora Conversion*. Black Carib Religion and the Recovery of Africa. University of California Press, 2007. 30.
10. Itt pedig javarészt a kisebbségi képviselet és érdekvédelem kapcsán kerül az érdeklődés középpontjába.
11. Bővebben lásd Lidia Prisac vagy Claudia Dărăban elemzéseit.
12. Nastasă-Kovács, Lucian: *Studiu introductiv*. In: Nastasă, L.: *Armenii din Nord-Vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului*. Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2008. 7–22.
13. Siekierski, Konrad: *The Armenian Diaspora in Romania. Roots, Routes and Re-creations*. In: New-Europe College Yearbook 2010–2011, Bukarest, 2011. 377–402.
14. Lásd az 1. számú jegyzetet.
15. Az egyes alcsoportok esetenként tíz fő alatti esetszámkat jelentenek, illetve nehezen beazonosíthatóak az egyes migrációs hullámokkal érkező csoportok, ezért a kategóriákra bontott részletesebb statisztikai elemzés nem járna különösebb haszonnal. Az összesített, teljes romániai almintára vonatkozó adatok azonban reálisan tükrözik vissza az örménység mint identitáskategória alakulására vonatkozó trendeket.
16. A kutatás gyorsjelentése elérhető az alábbi oldalon: https://static1.squarespace.com/static/5bc88a4c809d8e7540bcce82/t/5f5382df75dd3715b1125b37/1599308587911/Armenian_Diaspora_Survey_2019_results_+book_05092020v2.pdf
17. Siekierski, Konrad: *The Armenian Diaspora in Romania. Roots, Routes and Re-creations*. In: New-Europe College Yearbook 2010–2011, Buk., 2011. 377–402.
18. Bővebben lásd: Veress Ilka: *Örmény nyelvvideológiák a romániai örmény írott sajtóban*. In: André Mária Irén – Keszeg Vilmos – Szemtku Melinda: *Források és értelmezések*. Egyetemi Műhely Kiadó és Bolyai Társaság – Kvár, 2021. 463–490.

CSÁK LÁSZLÓ

KISEBBSÉGI NYELVI JOGOK A KOMMUNIKATÍVVÁ VÁLÓ TERVEZÉSBEN

A kisebbségi jogok kérdése a tervezésben rendezettnek tekinthető Romániában, hiszen egyrészt a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban régóta elérhető jog, másrészt pedig a tervezési folyamatokhoz tartozó egyes konzultatív eseményeken való részvétel diszkriminációmentesen biztosítani kell.

A jelenleg hatályos közigazgatási törvénykönyv 94. cikkelye egyértelműen fogalmaz: ahol a legutóbbi népszámlálás hivatalos adatai szerint egy adott nemzeti kisebbség aránya eléri a 20%-ot, ott a nyelvhasználatot biztosítani kell. Ennek a jognak a betartását ugyanazon törvénykönyv 253. cikkelyének megfelelően a prefektus feladata ellenőrizni. Fontos hangsúlyozni, hogy a törvénykönyv értelmezésében ez csak és kizárólag a municípiumok, városok és községek esetében érvényes, viszont még az állam ún. dekoncentrált szerveire is vonatkozik, amennyiben olyan állampolgárokkal lépnek kapcsolatba, akik a kisebbséghez tartoznak.

A tervezés ugyanakkor más világ. Hogy mennyire más, azt akkor tudjuk jól áttekinteni, ha tisztázzuk, mit értünk tervezés alatt. Itt első sorban nem az egyes közberuházásokhoz tartozó műszaki tervezésre gondolunk, bár meg kell jegyezni, hogy azok előkészítési folyamata is bizonyára szükségszerűen tartalmazhat nyelvi jogokat érintő kommunikációs lépéseket.

Így különösen említhető, hogy a beruházások eleve csak úgy kezdeményezhetők, ha a helyi költségvetés mellékletében, az ún. beruházá-

**...a kisebbségek jogai
ezen a téren
kifejezetten
sérülékenyek,
amennyiben még
a többségi szereplők
jogbiztonsága is
legalábbis kérdéses.**

si listán szerepelnek, s mivel minden ilyen lista helyi tanácsi határozatot feltételez, a helyi tanácsi határozatok és a rájuk vonatkozó konzultációs folyamat pedig kötelező, ezért már ebben a kezdeti szakaszban sérülhetnek a nyelvi jogok, amennyiben a helyi költségvetés mellékletéről szóló közvita során nem biztosított a kisebbségi nyelvhasználat (lásd a helyi közpénzügyi törvény és a közigazgatási döntéshozatal átláthatóságáról szóló törvény megfelelő részeit).

Ugyanígy az egyszerű helyi közberuházások esetében magát az elkészült tervet is helyi tanácsi határozattal fogadják el, azaz itt egy újabb, immár érdemibb betekintés nyerhető az adott közberuházás részleteibe. Az ilyenkor elfogadott tervek még nem tisztán műszaki, technikai jellegűek (lásd a műszaki-gazdasági tervek kidolgozásának lépéseiről és tartalmáról szóló kormányhatározatot), bőven foglalkoznak pl. az igények beazonosításával, a szükségletek becslésével, azaz a különböző érintettek és érdekeltek bizonyára magukra ismerhetnek ezekben a fejezetekben, vagy éppen úgy érezhetik, hogy érdekeikkel ellentétes kezdeményezésről van szó, vagy akár téves értelmezéseket, feltételezéseket is beazonosíthatnak.

Azaz még egy egyszeri, pontszerű, kivitelezést igénylő közberuházás esetén is sérülhetnek a nyelvi jogok, amennyiben akár a költségvetési, akár a projektet jóváhagyó határozat esetében részlegeseek vagy teljesen hiányoznak az anyanyelvhasználattal kapcsolatos jogok. Kérdés persze a betarthatóság, illetve az, hogy mi történik, mit tesz a felügyeleti feladattal rendelkező prefektus, amennyiben a jogsérelmet tapasztalja, illetve milyen ítéletet hoz adott ügyben a közigazgatási bíróság a prefektus vagy egy jogaiban sértett személy, csoport által kezdeményezett eljárásban.

Másik kérdés, hogy ha a terv maga a határozat melléklete, úgy a tervet is le kell-e fordítani az érintett kisebbségek nyelveire, vagy elegendő egy kivonatot készíteni. Ez a kérdés azonban általános érvényű kérdés is egyúttal, hiszen minden közigazgatási aktus esetében követelménnyé tehető a teljes körű anyanyelvi hozzáférés – ebben az értelemben tehát a közigazgatási törvénykönyv gazdaságos megoldása, mely szerint csak bizonyos nyomtatványok volnának kötelezően elérhetőek, már egy jelentős korlátozó értelmezésre utal. Ugyanakkor az sem tekinthető elfogadható megoldásnak, ha tolmácsot, fordítót biztosítanak egy ilyen helyzetben, hiszen a közvita időszakában bármely állampolgár kérheti a dokumentumhoz való akadálymentes hozzáférést, azaz ugyanazt a szöveget tetszőleges alkalommal volna szükséges fordítani – és ezzel a tervezhetetlen megoldással még mindig nem jutunk el az egyenlő hozzáféréshez, mivel a szóbeli ismertetés nem tekinthető egyenértékűnek az elmélyült szövegfeldolgozást lehetővé tevő írásos verzió böngészésével.

Melyek tehát az alapvető ismeretek ezen a téren:

- a konzultáció menetrendje,
- a határozattervezet és indoklása,
- a határozattervezet mellékletei,
- a közmeghallgatás, közvita eseményén elhangzott ismertetők, bemutatók, a hozzászólások, kérdések, illetve adott esetben a válaszok,
- a közvita írásbeli szakaszában a javaslatok, kérdések, észrevételek benyújtása,
- a közvitára vonatkozó beszámoló és az észrevételek felhasználásáról szóló javaslat,
- maga az elfogadott határozat és mellékletei.

Mindezek – hangsúlyozzuk – a legegyszerűbb beruházási projekt esetében már kötelező lépések, és a teljes körű konzultáció nem képzelhető el, amennyiben a kisebbség nyelvén az írott szövegek vagy az aktív elemek (hozzászólások), esetleg az aktív elemre adott intézményi vagy tervezői válasz nem férhető hozzá, mert akkor az adott kisebbség máris hátrányba kerülhet még akkor is, ha egyébként az államnyelv ismerete megfelelő az érintett személyek körében.

Azt is hozzá kell tenni, hogy a projektek esetében nemcsak a területi igazgatási egység felelős a konzultációk megszervezéséért, de a Környezetvédelmi Ügynökség adott megyéért felelős dekoncentrált egysége is, amely – szintén a közigazgatási törvénykönyv szerint – ugyanazokban a községekben, városokban és municípiumokban köteles a kisebbségi nyelvi jogokat betartva konzultációs folyamatot szervezni – gyakorlatilag a helyi tanácsi döntéshozatallal párhuzamosan, de úgy, hogy az engedélyezési folyamat első szakasza a tanácshatározat elfogadása előtt lezárul, míg a második csak később kezdődik, amennyiben szükségesnek ítélik meg. Azaz egy olyan sajátos helyzetben találjuk magunkat, hogy a konzultációs jog eleve nem bizonyos, hiszen egyrészt nem lehet módosítani a terven, miután a környezetvédelmi eljárás első szakasza lezárult, bár még a helyi tanácsi határozathoz tartozó közvita még folyamatban van, másrészt pedig a terv jelentősen módosulhat azután, hogy lezajlik a környezetvédelmi eljárás második szakasza, ám ekkor már a helyi közösség, ha nem lesz szükséges új tanácshatározat elfogadása, nem is értesül arról, hogy akár jelentős mértékben is megváltozott a terv tartalma az általuk megismerhető, megvitatott változathoz képest. Hozzáteve, hogy elképzelhető, hogy valaki egyetért a terv eredeti tartalmával, ezért nem is szól hozzá, mivel elveivel, érdekeivel jól összezseng a terv, azonban az eljárások végén mégis egészen más helyzetet tapasztalhat, így joggal érezheti magát az adott személy vagy csoport becsapva. Ezek a kérdések nyelvi kontextus nélkül is kérdésessé teszik már az egyszerű projektek esetében is a folyamat célszerűségét, de egészen nyilvánvaló, hogy a kisebbségek jogai ezen a téren kifejezetten sérülékenyek, amennyiben még a többségi szereplők jogbiztonsága is legalábbis kérdéses.

A második nagy fejezet a tervezés tekintetében a területrendezési és településrendezési tervezés. Ezek a folyamatok egyrészt végső soron helyi tanácsi határozatokhoz vezetnek, másrészt szükséges a környezetvédelmi engedélyezés is, azaz legalább ugyanazok a kérdések merülhetnek fel, mint a korábban ismertett egyszerű projektek esetében. A nyelvi kérdés itt azonban nem merül fel a jogszabályban, ugyanis a területrendezésről és településrendezésről szóló törvényben sem a „kisebbség”, sem a „nyelv” szó nem szerepel.

A tervezési tevékenység a területrendezés és a településrendezés esetében egyaránt aláírási joghoz kötött, a hatályos jogszabály értelmében csak a román urbanisták jegyzékében szereplő szakemberek jogosultak. Alapvetően három kategória létezik:

- építészek,
- urbanisták,
- egyéb társtudományok, szakágak szakértői.

Mivel etnikai hovatartozás szerint az urbanistákat nem tartják nyilván, ezért csak utalunk rá, hogy az országos névjegyzékben Hargita, Kovászna és Maros megye teljes, minden etnikumot tartalmazó szakemberlistája 2,8%, 0%, illetve 3%. A Nemzeti Statisztikai Intézet 2021-es adatai szerint az állandó lakhellyel rendelkezők aránya ebben a három megyében a teljes romániai népesség 5,16%-

át teszi ki, azaz szakmai területi reprezentációjuk messze lakossági súlyuk alatt marad. Azaz még ha feltételezzük is, hogy egyébként az adott három megyében a tervezési jogosultsággal rendelkezők etnikai megoszlása követné a megyék népességének etnikai megoszlását, még akkor is aránytalanul korlátozott a magyar etnikumú tervezőhöz való hozzáférés – természetesen a nem kisebbségi tervezők is beszélhetik a magyar nyelvet, erre vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésre információk.

A területrendezést és a településrendezést több magyar nyelvű felsőoktatási intézményben is oktatják egy-egy tantárgy vagy részterület keretén belül, így a Babeş-Bolyai Tudományegyetem földrajzi, közigazgatási és közgazdasági alapképzéseiben, ugyanazon egyetem földrajzi, szociológiai mesterképzéseiben, illetve a Sapientia EMTE közgazdasági szakján is, de konkrétan közvetlen szakmai hozzáférést biztosító építész vagy urbanista szak nincs sem alap-, sem mesterképzésben.

Harmadik elem lehet a regionális tervezés szintje, azonban ezen a téren nincs semmilyen törvényi kötelezettség, mivel a közigazgatási törvénykönyv előírásai a regionális fejlesztési tanácsokra és a regionális fejlesztési ügynökségekre nem vonatkoznak, mivel se nem területi igazgatási egységek, se nem dekoncentrált szervek – így a kisebbségi nyelvhasználat attól függ, hogy milyen döntéseket hoznak ezekben a közhasznú egyesületekben, amelyek a jogi személyiséggel nem rendelkező regionális partnerségek intézményei (vö. regionális fejlesztésről szóló törvény).

A romániai regionális fejlesztési tervezésben számos magyar szakember dolgozik, Kolozsváron, a Székelyföldön, de a Partiumban is léteznek regionális kutatói műhelyek, csoportok, elsősorban is dr. Horváth Gyula rögtön a rendszerváltás után megkezdett hathatós és céltudatos tudományszervező munkájának. Azonban ma még a régiók magyar elnevezése is kérdéses, hivatalosan pedig nem létezik. Így különösen a centru régió, amely Hargita, Kovászna és Maros megyét is tartalmazza Brassó, Szeben és Fehér megyék mellett, azaz jóval 20% fölötti a magyar kisebbség aránya, nem rendelkezik

- magyar megnevezéssel,
- nincs magyar nyelvű honlapja,
- nincsenek magyar nyelvű tervdokumentumai.

Ez pedig eleve bizonytalanságot szül, hiszen a centru lehet közép, középső, központi egyaránt – és a sajtóban, a szaknyelvben, használják is mindhárom változatot. A legelterjedtebb a Központi régió megnevezés.

Itt kell megjegyeznünk azonban, hogy 2022-ben a centru régió regionális fejlesztési ügynöksége megkezdte magyar nyelvű közlemények megjelentetését külön menüpont alatt. Ez kétségtől kedvező irány, ugyanakkor a szaknyelvi kérdések kezelése legalábbis problémás – így az „irányító hatóságot” „menedzsment hatóságként” használják, „technikai segítségnyújtás” helyett „műszaki segítséget” használnak. Hangsúlyozandó, hogy nem a magyarországi szaknyelv alkalmazását várnánk el ezen a téren, hanem arról van szó, hogy a regionális fejlesztés egésze Romániában az EU Európai Regionális Fejlesztési Alapjából valósul meg túlnyomórészt, ennek a szakpolitikai területnek a jogi szabályozását EU rendeletek biztosítják, és mivel a magyar az EU hivatalos nyelve, ezért az EU-ban ezeknek a terminusoknak már létezik egy, a jogszabályokban meghatározott megnevezése – az a megnevezés, amely az EU-rendeletekben 2004 óta következetesen szerepel.

Az EU-s alapokból biztosított források elosztásának tervezése alapvetően nemzeti hatáskör, bár a 2021–2017 programozási időszakban regionális tervezés is zajlott. Ezek a szinteken a kisebbségi nyelvhasználat biztosítása nem kötelező, és még nyomokban sem lelhető fel ilyen jellegű kezdeményezés. Az EU azonban jogalkalmazási elvként bevezette az úgynevezett többszintű kormányzást a fejlesztéspolitikában, ezért a tagállamok, és így Románia is, tervezési lehetőséget biztosít az egyes területi igazgatási szinteknek. A fejlesztési tervezés ilyen EU-s alapokhoz kapcsolódó eljárásai Romániában:

- az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból támogatott úgynevezett LEADER helyi akciócsoportok helyi vidékfejlesztési stratégiái 2007 után;
- az Európai Regionális Fejlesztési Alapból és az Európai Szociális Alapból társfinanszírozott városi közösségvezérelt helyi fejlesztéshez tartozó akciócsoportok stratégiái 2014 után;
- az Európai Regionális Fejlesztési Alaphoz hozzáférést biztosító integrált városfejlesztési tervezés 2007 óta, korábban integrált városfejlesztési terv, majd 2014-től integrált városfejlesztési stratégia elnevezéssel;
- az Európai Regionális Fejlesztési Alap intelligens mobilitási jogcím alá tartozó beruházásait helyi vagy térségi szinten összehangoló városi mobilitási tervek vagy fenntartható városi mobilitási tervek 2014 óta, melyek 2016-tól kezdődően egyébként bekerültek a településrendezési tervezés folyamataiba is.

Ezek mind olyan tervek, stratégiai dokumentumok, amelyekkel kapcsolatosan elemi elvárás a partnerségépítés, a társadalmasítás, a közviták különböző formái, mégpedig inkluzív módon, azaz a teljes diszkriminációmentesség elvének megfelelően. Mivel mindezek a dokumentumok végső soron helyi jogalkotási folyamatot is feltételeznek, illetve külön környezetvédelmi engedélyezési eljárás vonatkozik rájuk, ezért a kérdések nagy része az első, eseti projektekre vonatkozó szakasz kérdéseit veti fel első közelítésben. Ugyanakkor nagyon fontos megemlíteni, hogy itt már kifejezetten nem műszaki-fizikai vagy rendezési tervezés zajlik, hanem a kommunikatív tervezés megközelítésének gyakorlati alkalmazása.

A szokásos tervezés, legyen az gazdasági vagy műszaki, alapvetően és hagyományosan az adott kérdéshez értő szűk szakmai elit feladata, őket jelöli ki a jogszabály, és bizonyos társadalmi elismertség is övezi tevékenységüket, lásd a névjegyzékeket, kamarákat. Ugyanakkor a nyugati tervezésemléletek a hatvanas évektől egyértelműen elfordultak a tervezés keretén belül értelmezett igazság tekintetében attól a szűk lehetőségtől, hogy az igazság egyszerűen műszaki, technikai, adott esetben matematikai optimalizálási és tervezési folyamatra redukálható volna. A keleti, szovjet típusú tervezés ugyanakkor a műszaki elit kiemelt megbecsülése mellett ideológiai töltéssel is rendelkezett. Ezek a tervek, akár keletiek, akár nyugatiak voltak is, sok esetben vezettek erős társadalmi elégedetlenséghez, egyes csoportokat marginalizációjához, szegregációjához, s számos érték, tradíció, kulturális elem ment így veszendőbe, ráadásul a folyamatos tudományos haladás is megkérdőjelezte egyes technikai igazságok igazságértékét.

Ebben az összefüggésben, ezekre a kérdésekre adott válaszként jelent meg a nyugati tervezésemleletben a kommunikatív tervezés elmélete, mellyel mélyrehatóbban magyar nyelven dr. Faragó László¹ foglalkozott már a kilencvenes évektől, illetve a várostervezési gyakorlatban igyekezett meghonosítani Ongierth Richárd² ugyanebben az időszakban elsősorban német és osztrák tapasztalatokra támaszkodva, de társadalmi, közösségi meghatározottságú térelméletet alko-

tott dr. Schneller István³ is az urbanisztika összefüggésében. Így ez a kommunikatív tervezési szemlélet markánsan jelen van a magyar tervezési hagyományban ma már, azaz anyanyelvünkön érthetjük meg, hogy mi a különbség a hely és a puszta tér között, vagy hogy a közösségek, egyének hogyan alakítják ki közösen a célrendszereket, a jövőképet, és ennek milyen technikai ismertek.

Ennek a kérdésnek Erdélyben kiemelten fontos szellemi műhelye a BBTE szociológusai által indított településfejlesztésben alkalmazott szociológia mesterképzés, azonban sajnálatos módon nagyon alacsony hallgatói létszám mellett. Ki kell emelni, hogy a BBTE közigazgatás szakának nézőpontja is sokkal inkább fejlesztői, kommunikatív, tervezésorientált, mintsem egyfajta jogázképzés volna. Azaz a felsőoktatási bázis ezen a téren elérhető, magyar szakemberek magyar tagozaton végeznek, ha nem is a szükséges számban.

A kommunikatív tervezésben azonban már olyan mértékben helyi szintre jutunk, hogy a kisebbségi helyzet megfordul, azaz egy egészen feltáratlan terep jelenik meg előttünk, amennyiben a helyben többségben élők egészen egyszerűen magyarul folytatják a tervezési folyamatot, amennyiben magyarul is tudó szakemberekkel dolgoznak. Amennyiben ezt a helyzetet tekintjük, mivel a román nemzetiségűek többnyire nem tudnak magyarul, így az egyébként érintett vagy érdekelt személyek és szervezeteik kizárása a tervezési folyamatból sokkal egyértelműbb lehet. Ráadásul ez nem egy technikailag jól szabályozott folyamat, hanem társadalmi kérdés, azaz a tervezés kimenetele egész közösségek, csoportok érdekeit sértheti, vagy egyszerűen jobb esetben igényeiket, szükségleteiket mellőzheti a tervezési folyamatban, és így a tervezési folyamatból következő fejlesztési tevékenységben, akár közberuházásokban.

Mivel a fejlesztés a municípiumokban és városokban nagymértékben, a vidéki térségekben kisebb arányban, de meghatározó módon ezektől az EU-s alapok meghatározta, egyébként kommunikatív jellegű tervezési folyamatoktól függ, ezért elmondható, hogy itt igen gyors, néhány éves időtávon belül konkretizálódó érdeksérelmek jelenhetnek meg. Míg a rendezési tervezésben csak szabályok és lehetőségek szerepelnek, addig ezek a kommunikatív tervek valódi partnerségeket hoznak létre lényegükből fakadóan, amelyekből nyelvi kirekesztéssel ki lehet kerülni, illetve az első szakaszban szereplő projektek túlnyomó része is ezekben a stratégiákban, tervekben jelenik meg első formájában, azaz a jövőbeli projektek esetében már arra is lehet hivatkozni, hogy már egy jóval korábban elfogadott, egyeztetett stratégiai terv alapján indul a kezdeményezés, és a konkrét projektre vonatkozó észrevételek mintegy utólagosnak, megkésettnek bélyegzhetők így.

Mit kezd mindezzel a szakma, a tudományos közlések világa? Vajmi keveset. Számos elemzés, tanulmány foglalkozik ugyanis magyarul a tervezésben a kisebbségek ügyével akár Erdélyben, akár Magyarországon, de leginkább antiszegregációs, a szegénység elleni küzdelem összefüggésében, nem nyelvi kérdésként foglalkozva ezzel. Hasonlóképpen a regionális és a városfejlesztést vizsgáló tanulmányok is foglalkoznak kisebbségek által lakott területekkel, mint amilyen Székelyföld vagy a Partium, de a tervezés nyelvi kérdései háttérbe szorultak. A témával foglalkozó irodalmat valamennyire ismerőkben az a benyomás alakulhat ki, hogy a kisebbségi helyzet eleve szűkösebb hozzáférést jelentene a fejlesztési forrásokhoz, azaz a kedvezőtlen helyzetet axiómaként kezelik, bizonyítására nem vállalkoznak.

Azaz elmondható, hogy a tervezés nyelvi összefüggése kevésbé kutatott, alig felismert terület. A tervezés egyes szakterületeken rendelkezik ugyan megfelelő magyar nyelvű egyetemi képzéssel, más területeken viszont egyértelmű szakemberhiány tapasztalható, ami hátrányos helyzetbe hozza a kisebbségi nyelvhasználókat. A fejlesztési-tervezési szaknyelv Romániában nem elterjedt, sem a gyakorlatban, sem a tudományos szektorban nem elegendően egységes, így a megértést gyakran zavaró helyzetek merülhetnek fel. A tervezési folyamatokhoz való megfelelő hozzáférés nyelvi összefüggésben nem megfelelően garantált a jogban, sem közigazgatási, sem fejlesztési tervezési összefüggésben, ami adott esetben a többség hozzáférését is kockáztathatja. A tervezési kisebbségi nyelvhasználat ugyanakkor kitüntetett jelentőséggel bír, mivel a fejlesztési források allokációjának alapvető eszközéről van szó, és általában is a közösségi, területi jövőképfarmálás eszközeként tekintünk a tervezésre. Azaz amennyiben a kisebbség nem fér hozzá megfelelően a jövőképfalkotáshoz, úgy a területi vagy helyi jövőből elképzeléseik, sajátos érdekeik és szükségleteik hiányozni fognak, vagy csak véletlenszerűen kerülnek majd be egyes elemek.

■ JEGYZETEK

1. Faragó László: *A jövőalkotás társadalomtechnikája*. Dialóg – Campus, Bp.–Pécs, 2005.
2. Ongjerth Richárd: *A párbeszédben álló város. Gyakorlati útmutató a társadalmi részvétellel történő településszervezéshez*. Metropolisz Műhely 2002. 4. sz.
3. Schneller István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Terc Kiadó, Bp., 2005.

FÁBIÁN GYULA

KÜLÖNLEGES JOGI MEGOLDÁSOK AZ EURÓPAI ÁLLAMOKBAN MŰKÖDŐ KISEBBSÉGI TERÜLETI AUTONÓMIÁK ESETÉBEN

**A kisebbségek pusztá-
egyéni jogainak garan-
tálása nem elegendő
ezek védelmére, ez
legfeljebb egy toleráns
hozzáállást jelenthet,
egy konzerváló
magatartást a struktu-
rális hátrányok miatt...**

A népek önrendelkezési eszméjének gyakorlatba ültetése Woodrow Wilson amerikai elnök ötlete volt, de ennek alapján Európában találták ki az „egy nemzet – egy állam” elvén alapuló nemzetállamokat annak ellenére, hogy Portugália kivételével az európai országokban háromtól negyvenötig terjed az etnikai vagy nemzeti kisebbségek száma, akik nem alapíthatnak saját államot. Ezt a tilalmat egyes országokban bizonyos autonómiaformák biztosításával próbálják kompenzálni/ellensúlyozni, amelyek közül mind jogi szempontból, mind az emberiség elvének szempontjából a területi autonómia a legalkalmasabb.

A legtöbb állam, amely az első világháború befejezése után „arra ébredt”, hogy megnövelt területén etnikai vagy nemzeti kisebbségek élnek, ma már területi autonómiát biztosít ezek számára, lásd Olaszország, Szerbia, Finnország, Oroszország esetét, míg más államok, mint például Szlovákia, Ukrajna és Románia „egyelőre” vagy nem hajlandók foglalkozni a témával, vagy elutasítják ezt a kérdést, mi több, egyfajta pszichés idioszinkráziát alakítottak ki ezen a területen.¹

A gyarmatosító emlékekkel/traumákkal mélyen átitatott, francia és angolszász eredetű szakirodalom a kisebbségek autonómiájának törekvései kapcsán az „etno-területi újrakompozí-

A jelen tanulmány alapja: Fábián Gyula: *Autonomia teritorială*. In: Fábián Gyula (ed.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară*. Hamangiu, Buc., 2020. 317–373.

ció” veszélyéről beszél, amely „magával hozza a végtelenségig terjedés kockázatát”, valamint arról, hogy „a nemzet etnikai felfogásából fakadóan ismétlődő kisértés, hogy az államterületet az etnikai csoportosulással párosítsák, szélsőséges formákat ölt, amelyek egészen a szisztematikus etnikai tisztogatásig mehetnek el állami politika szinten, mint Ruandában, Boszniában, illetve Koszovóban”.² Ugyanez a doktrína arra figyelmeztet, hogy „az etnikai, nemzeti identitáskövetelések elterjedése a világot egyfajta „neotribalizmushoz” vezetheti, amely „serkenti az egyének kulturális, vallási vagy etnikai hovatartozás szerinti csoportosítását”, rámutatva arra, hogy „a kiélezett identitarizmus vitathatatlanul konfliktuskeltő tényező”.³

Túl a sztereotípiákon, előítéleteken, háború utáni szindrómákon, a területi autonómia a valóságban nem az elkülönülés egyik formája, hanem a többség és a kisebbség közötti hatalommegosztás révén megvalósuló hatékony integráció eszköze egy közösség, egy az államalkotó többségnél számbelileg kisebb etnikai csoport sajátos jellegének védelme/megőrzése érdekében egy meghatározott fizikai térben, a védett entitás számára az önkormányzás lehetőségének biztosításával, az állam területi integritásának tiszteletben tartása mellett. Valójában gyógyírt jelent arra az európai anakronizmusra, amely szerint a spanyolországi katalán kisebbségnél (3,7 millió), a romániai magyar kisebbségnél (1 227 623) vagy a törökországi kurd kisebbségnél (12,6-14 millió) kisebb létszámú népek élvezhetik a saját állam létrehozásának lehetőségét, sőt még az Európai Unió tagságát is megszerezték, miközben a fent említett „kisebbségek” olykor „megalázó küzdelmet” folytatnak a „befogadó államokkal” kollektív jogaikért/kollektív túlélésükért. Olyan államokra gondolunk itt, mint például Luxemburg (634 730 lakossal), Málta (516 100), Ciprus (854 802), Észtország (1 330 068)⁴ vagy Szlovénia és Lettország, ahol a lakosság száma kétmillió körül van.

A területi autonómia többet jelent az egyszerű, klasszikus szabályozású közgazgatási decentralizációnál az alábbi okok miatt:

a. Az autonómia törvényhozási és végrehajtási felhatalmazások átruházását is jelenti, míg a decentralizáció csak a közigazgatási jogkörre vonatkozik, vagy ahogy a szakirodalom is kimutatta, a területi autonómia azt jelenti, hogy az államterület egy részének kizárólagos igazgatását az a nemzeti kisebbség végzi el, amely ott többségben él.⁵

b. Az autonómia „lehorgonyozása” vagy alkotmányos szinten, vagy a nemzetközi közjogi eszközök bevonásával történik, míg a decentralizált közigazgatást egy egyszerű törvénnyel lehet létrehozni/módosítani/megváltoztatni/megreformálni még akkor is, ha ez a törvény esetleg sarkalatos/organikus kell hogy legyen.

c. Az autonómia a kollektív jogalanyisággal rendelkező kisebbség és a központi kormányzat közötti tárgyalási folyamat megegyezései eredménye a központi parlament jóváhagyásával, és kompromisszumot jelent a szuverén állam és annak területi tartományai között, míg a decentralizáció a központi kormányzat egyoldalú döntésétől függ.

A szakirodalom helyesen állapítja meg, hogy a doktrína nem bővelkedik a területi autonómia definícióiban,⁶ és vannak olyan szerzők is, akik egyszerűen azt állítják, hogy „az autonómia egyfajta varázsszó, amely a harmóniát sugallja” („autonomy is a kind of magic word, suggestive of harmony”).⁷ Saját meghatározásomban: a területi autonómia az etnikai vagy nemzeti kisebbségek belső önrendelkezési jogának egyik gyakorlási formája, az ország alaptörvényében vagy nemzetközi szerződésben vagy legalább organikus törvényben rögzített kisebbség

ség és többség közötti kompromisszum alapján, amely a belső szuverenitás (a külpolitikai, biztonság és monetáris politikai attribútumok kivételével) gyakorlásának megosztásából áll annak érdekében, hogy azon személyek, akik egy etnikai vagy nemzeti kisebbségi csoporthoz tartoznak, védelemben részesüljenek a nyelvhez, hagyományokhoz, szokásokhoz, kultúrához és valláshoz kapcsolódó objektív jellegzetességeiket illetően, egy állam területén belül egy világosan meghatározott földrajzi területen, ahol ez a csoport hosszú ideje tömbben él, és többségben van az adott államban szuverenitást gyakorló nemzet tagjaihoz képest.

Az etnikai többség által egyensúlyából kibillentett társadalomban az egyénekre vonatkozó diszkriminációellenes szabályozás nem elegendő az igazságos és kiegyensúlyozott közösség megteremtéséhez, hiszen a nemzeti és etnikai kisebbségek nem csupán a hozzájuk tartozók számtani összegét jelentik, hanem kollektív jogok is vonatkoznak rájuk, legyen szó a túléléshez vagy a fennmaradáshoz való jogról, a hazához való jogról vagy a belső (nemzeti kisebbségek esetében), illetve külső (etnikai kisebbségek esetében) önrendelkezési jogról.

A területi autonómia az egyetlen hatékony megoldás, amely össze tudja egyeztetni az állam azon érdekét, hogy meg tudja őrizni területi integritását és szuverén ellenőrzését a kisebbség azon érdekével, hogy sokféleségében fennmaradjon azokon a területeken, ahol regionális szinten történelmi vagy hagyományos többséget alkot. Az elmúlt évtizedekben megszorodtak az elszakadási példák vagy az ilyen jellegű próbálkozások azon kisebbségek, illetve területek esetében, ahol a központi állam figyelmen kívül hagyta a területi autonómia tiszteletét, gondolunk itt Koszovóra, Abháziára, Oszétiára, Krím félszigetre, Hegyi-Karabahra, az iráni Kurdisztánra, Dél-Szudánra.

A tömbben élő etnikai/nemzeti kisebbségek esetében az etnikai probléma „reális/praktikus” megoldása a területfelosztás, az intézmények szétválasztása és új államok létrehozása lenne az etnikai határok figyelembevételével, de „idealista/elméleti” módon ezekre a helyzetekre a megoldást egy többnemzetiségű társadalomban és a modern nemzetközi közjog összefüggésében a többségi demokrácia, a jogállamiság és az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása elveinek alkalmazásától várják el, miközben az egyetlen „működőképes/járható” út jelenleg a területi autonómia, amely az állami felhatalmazások kompromisszumra épülő megosztását jelenti a kisebbségi csoport lakóhelye szerinti régióval, a kulturális jogok védelmének biztosítására.

A területi autonómia előnyei a következőkben jelennek:

- a) megelőzés, feszültségtelenítés, konfliktuskezelés;
- b) az etnikai és nemzeti kisebbségek alapvető jogainak fejlesztő védelme;
- c) az önrendelkezés gyakorlásának elősegítése anélkül, hogy azt elszakadás követné.

A kisebbségek pusztán egyéni jogainak garantálása nem elegendő ezek védelmére, ez legfeljebb egy toleráns hozzáállást jelenthet, egy konzerváló magatartást a strukturális hátrányok miatt, de semmiképpen sem lehet fejlesztő, haladást elősegítő akcióként felfogni.

Az autonómia kompromisszum a függetlenség és a teljes integráció között,⁸ egy nyitott folyamat (open end), amely mindig új megoldásokat kíván a felmerülő problémákra, ami nem vezethet szuverenitás megszerzéséhez egy kisebbség által, de etnikai föderalizációhoz vagy aszimmetrikus föderalizációhoz annál inkább, a kompromisszum bővülésének függvényében.

A szakirodalom alapján, amelyet elsősorban Georg Brunner, Herbert Küpper,⁹ Michael Tkacik,¹⁰ Hurst Hannum,¹¹ Ruth Lapidoth, Markku Suksi,¹² André Légaré¹³, Yash Ghai, Thomas Benedikter,¹⁴ Salat Levente¹⁵ és Győri Szabó Róbert¹⁶ képvisel, a területi autonómiának a következő fő tíz jellegzetessége foglалható össze:

1. Ellentétben a személyi vagy perszonális autonómiával, ahol a jog alanya egy adott ország teljes kisebbségi közössége, a területi autonómia esetében a jog alanya az a kisebbségi lakosság, amely egy adott földrajzilag körülhatárolt területen él, amelyen belül létezik egy nyelvi, kulturális, esetleg vallási homogenitás. Tekintettel azonban arra, hogy a legtöbb autonóm területen a kisebbség mint jogalany nem képviseli a teljes lakosságot, biztosítani kell a többi etnikai csoport jogait. A nemzeti szinten többséget képező etnikai csoport az autonóm területen gyakorlatilag minden jogát megőrzi, míg a kettős kisebbségek tagjainak (a nemzeti többséghez és a regionális többséghez képest is kisebbségben lévő etnikai csoportok, pl. a dél-tiroli ladin kisebbség az olasz nemzethez és a német nyelvű kisebbséghez képest vagy a székelyföldi roma lakosság) „szegmentális autonómiát” (segmental autonomy) kell biztosítani. Ebben a két- vagy többoldalú együttélésben nagyon fontos, hogy minden etnikai csoport élvezze az etnikai arány elvét, a nemzetiségi kvótarendszer előnyeit, illetve vétőjoga legyen az őt érintő kérdésekben.

2. A területi autonómia olyan tényleges illetékességek, felhatalmazások átruházását jelenti egy területi alegységre, amelyek hatékonyak, létfontosságúak és stratégiai fontosságúak az ottani lakosság identitásának megőrzése szempontjából (oktatás, kultúra, nyelv, vallás, tömegtájékoztatás, önkormányzat és helyi rendőrség, etnikai arány megőrzése a mesterséges beavatkozásokkal szemben, adózás, természeti erőforrások használata), valamint az ország védelmi, külpolitikai, monetáris és vámpolitikai, nemzeti fejlesztési stratégiai, makrogazdasági, nemzeti költségvetési, büntetőjogi és polgári jogi szabályozási hatáskörének megtartását az állam központosított szintjén maradék vagy reziduális hatáskörként.

3. Ez a fajta autonómia rendelkezik az autonóm területen élő polgárok által szabadon választott képviselőkkel álló, törvényhozó jogkörrel ellátott intézménnyel, illetve egy végrehajtó szervvel, amely a törvényhozó testület felügyelete alatt működik.

4. A regionális/esetleg társhivatalos nyelv státusának megadása a kisebbségi nyelv vagy nyelvek számára az autonóm területen. A minimális követelmény az, hogy a kisebbségi nyelvet társhivatalos nyelvként kezeljék a társadalmi élet és a közigazgatás minden területén. Az észak-európai területi autonómiamegoldások esetében a kisebbségi nyelv akár az egyetlen hivatalos nyelv státusát is megszerzhetheti (Åland-szigetek), vagy a legfontosabb nyelv státusát (Feröer, Grönland).

5. Az autonóm területen meghozható jogalkotási aktusoknak csak az alkotmánynak és az autonómiastátútumnak kell megfelelniük, a rendes jogszabályoknak nem, mert ellenkező esetben a központi parlament „törvénykezési felülírással” kiüresítheti a többség és a kisebbség közötti kompromisszum tartalmát.

6. Területi autonómiák esetében ki kell jelölni egy olyan bírói szervet, amely a központi állami szervek és az autonóm területen működő intézmények közötti esetleges hatásköri és értelmezési konfliktusokat megoldja, és ez a szerep általában az alkotmánybíróságra hárul.

7. Az autonóm terület közösségének joga van a nemzeti jogalkotási folyamatban való részvételhez, a nemzeti képviselőt elősegítésével akár a demokratikus választási mechanizmusokon keresztül, vagy különleges/kivételes hely biztosításával kisszámú kisebbség esetében.

8. A területi autonómia státuszának erős garanciákkal/horgonyokkal kell rendelkeznie akár alkotmányos szinten (pl. a spanyol alkotmány szerint az autonómiához való jog alapjog), akár nemzetközi szerződés alapján (pl. Dél-Tirol, Åland), vagy mindkét szinten, esetleg alapulhat egy egyoldalú állami nemzetközi jogi megnyilvánuláson is. Mivel az autonóm státus kidolgozása és biztosítása kompromisszum alapján történik, az utólagos módosításokat is a kisebbség és a többség megegyezése alapján kell megtenni, elkerülve az egyoldalú fellépést. Habár az utolsó szó mindig a nemzeti parlamenté, a kisebbségi lakosságnak szükség esetén vétőjogot kell adni, vagy lehetőséget kell kapnia arra, hogy döntéshozatali erejű népszavazáson tudjon fellépni az előírányzott változtatásokat illetően (pl. Spanyolországban, Dél-Tirolban, Åland-, Ferroer, Grönland szigeteken).

9. A területi autonómia tartalmilag üres marad, ha nem társul hozzá a gazdasági-pénzügyi autonómia, amely biztosítja a saját költségvetés kialakításának lehetőségét, az adózási jogkör teljes vagy részleges központból a régióba történő áthelyezését és a „kihelyezett” hatáskörök gyakorlásához szükséges költségvetési források átruházását, illetve a helyi erőforrások helyi érdekű felhasználásának lehetőségét.

10. Saját jelképek garantálása zászló, címer, himnusz, nemzeti ünnep formájában vagy akár a regionális állampolgárság biztosításával, amely bizonyos jogok gyakorlását fenntarthatja az autonóm régióban lakóhellyel rendelkezők számára (pl. ingatlan tulajdonjog megszerzése, elővásárlás bizonyos esetekben, a szakmához való hozzáférés, szociális segély, szavazati jog).

Az európai államokban működő kisebbségi területi autonómiák rendelkeznek a fent említett jellegzetességekkel, de különleges jogi megoldásokat is felmutatnak, és ezek közül három esetben térek ki a következőkben, Gagauzia, Dél-Tirol és Tatársztán vonatkozásában.

Gagauz Autonóm Területi Egység – Moldva Köztársaság

■ Gagauzia Moldva Köztársaság délkeleti részén, a Bugeac sztyeppén található, az ukrán határ közelében, területe 1848 km² (a Moldvai Köztársaság területének 5,5%-a), lakossága 155 600 fő, hivatalos nyelvei: a moldovai, a gagauz és az orosz, 1994 óta rendelkezik területi autonómia státusszal a Moldvai Köztársaságon belül, fővárosa Comrat. A gagauzok a Moldovai Köztársaság lakosságának 4,6%-át képezik, és az autonóm terület lakosságának 82,1%-át (127 800 állampolgár), bolgárok (5,1%), moldovaiak (4,8%), oroszok (3,8%), ukránok (3,2%) és más nemzetiségűek (1%) mellett. A lakosság 62,6%-a vidéken él.

A Gagauz Autonóm Területi Egység (rövidítésben UTAG) jogállása, amely két nagy befolyással rendelkező hatalom, Oroszország és Törökország diplomáciai nyomására¹⁷ alakult ki, a következő különlegességekkel bír:

(1) Rendhagyó módon Gagauzia a területi autonómia egyetlen olyan modellje, amelynek nincs területi folytonossága, hanem ún. „szigetmegoldású” jellege van. A tartomány összesen 3 várost és 29 falut foglal magában, ahol gagauzok élnek, akik ortodox vallásúak, de etnikai származásuk szerint törökök.

A településeknek a Gagauz Autonóm Területi Egységbe (UTAG) való felvételének általános szabálya az volt, hogy egy településen a gagauz etnikai lakosság száma meghaladja az 50%-ot, de a 344-XII/1994.12.23. számú törvény alapján, amennyiben egy település lakosságának egyharmada kezdeményezte, helyi népszavazást lehetett rendezni ebből a célból más gagauzok lakta településeken is.¹⁸ Amennyiben egy ilyen referendumon a többség az autonómiára szavazott, azok a települések is befogadást nyertek a Gagauz Autonóm Területi Egységbe.

(2) Egy másik különleges jogi megoldás az önrendelkezési jog sajátos gyakorlásának a lehetőségére vonatkozik.

Az autonómia statútumát a Moldovai Köztársaság alkotmánya rögzíti, és a gagauz kisebbségnek alkotmányosan biztosítva van a külső önrendelkezési joga arra az esetre, ha a Moldovai Köztársaság egy másik állammal való egyesülését követően elveszítené függetlenállam-státusát.

Konkréten Gagauzia egy autonóm területi egység a Moldovai Köztársaságon belül különleges jogi státusszal, amely kifejezésre juttatja a gagauz nép önrendelkezését, és amely a Moldovai Köztársaság alkotmánya és a Moldovai Köztársaság Gagauzia (Gagauz-Yeri) különleges jogállásáról szóló törvénye szerint működik, valamint az 1998-ban elfogadott szabályzat alapján, amely gyakorlatilag az Gagauz Autonóm Területi Egység alapszabálya. Azonban a különleges jogállásról szóló törvény 27. cikke értelmében a Moldovai Köztársaság parlamentjébe megválasztott képviselők háromötödének szavazatával módosítható és kiegészíthető ez a törvény.

(3) Az UTAG hivatalos nyelvei a moldovai, a gagauz és az orosz. A valóságban a gagauzok 92,3%-a állította, hogy anyanyelve a gagauz, és csak 5,8%-uk vallotta magát orosz anyanyelvűnek, illetve 1,9% a moldovai nyelvet jelölte meg, de ennek ellenére minden negyedik gagauz beszél oroszul, és a Comrat-i Állami Egyetem oktatási nyelve pedig az orosz nyelv.¹⁹

Tatársztán – Orosz Föderáció

■ Tatársztán az Orosz Föderáció európai részén található, területe 67 836 km², lakossága 3 786 488 fő, hivatalos nyelvei a tatár és az orosz. Az 1992-ben megtartott referendum²⁰ eredményeinek alapján 1994 óta rendelkezik autonómiával, fővárosa Kazan. A tatárok jelentik a legnagyobb kisebbséget Oroszországban, tehát számbelileg a második népcsoport az oroszok után.

Oroszország annak ellenére, hogy jelenleg a nyugati világ kritikájának össz-tüzében van ismételt nemzetközi agressziókat elkövető magatartásáért, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása területén és ezen belül a területi autonómiák létrehozásában példaértékű hozzáállásáról híres.

(1) Jogi szempontból az lenne az első különlegesség, hogy Oroszország aszimmetrikus föderáció, ahol a nyolcvankilenc területi egység hatféle szövetségi alanyba van csoportosítva: autonóm köztársaságok, körzetek, területek, köztársasági jelentőségű városok, autonóm területek és autonóm körzetek. Az Orosz Föderáció Alkotmányának 65. §-a szerint²¹ e területi egységekből „csak” huszonkettő rendelkezik etnikai alapon létrehozott köztársasági státussal, amelyhez hozzáadódik a Zsidó Autonóm Terület és további négy autonóm terület²².

Tatársztán az autonóm köztársaságok kategóriájába tartozik, a területi autonómia legfejlettebb fokával az egész Orosz Föderációban.

(2) Második jogi érdekességgként meg kell említeni, hogy az autonómia alapját Tatársztán saját alkotmánya mellett a Tatárország és az Orosz Föderáció által 1994-ben megkötött hatáskörmegosztási/elhatárolási szerződés is biztosítja, amely szerint a kül-, védelmi és monetáris politikát a föderáció továbbra is megtartja.²³ Ugyanez a szerződés kimondja, hogy Tatársztán és az Orosz Föderáció a két entitás alkotmánya és a szerződés alapján egyesültek, de Tatársztán alkotmánya előírja, hogy Tatársztán szuverén állam a kizárólagos illetékességi területeken, ahol az államhatalom mindhárom (törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltatási) felhatalmazását gyakorolja.²⁴ James Hughes, az orosz föderalizmus brit szakértője szerint: „Ez a hatalommegosztási szerződés egy nagyon kétértelmű dokumentum, amely mindkét fél azon vágyát tükrözi, hogy olyan kompromisszumra jussanak, amely egyrészt megtartaná Tatársztánt az Orosz Föderáció részeként, másrészt eléggé kétértelmű ahhoz, hogy azt az érzést keltse a tatároknak, hogy van egyfajta szuverenitásuk.”²⁵ Erre még rátevéődik az a tény is, hogy a tatár alkotmány preambuluma szerint Tatársztán státusza a népek konvencionális önrendelkezési joga érvényesülésének eredménye, és hozzájárul a történelmi, nemzeti és szellemi hagyományok, nyelv és kultúra megőrzéséhez, fejlesztéséhez, a polgári béke és az interetnikus megértés fenntartásához. A szövetségi és a regionális jog közötti ellentmondás esetén a regionális illetékességi területeken a regionális normatív aktusok az irányadóak.

(3) Harmadsorban figyelemreméltók Tatársztán lehetőségei gazdasági szinten, ugyanis a területi autonómia sikerének egyik kulcsa az anyagi háttér biztosítása. Ebben az összefüggésben külön ki kell emelni, hogy Tatárföld rendelkezik saját külkereskedelmi hatáskörrel és ezzel összefüggő bizonyos külpolitikai felelősséggel. Ez a lehetőség ritkaságszámba megy a kisebbségi jogok biztosításának területén, és az Orosz Föderáció messzemenő bizalmát tanúsítja a tatár kisebbség lojalitását illetően. Ez az illetékesség nem egy kirakatlehetőség, mert valós gazdasági háttér áll mögötte, ha figyelembe vesszük, hogy az autonóm terület költségvetési és adózási jogkörrel rendelkezik, és csak a bevételek 30%-át köteles átadni a szövetségi állam költségvetésének, valamint Tatársztán birtokolja az autonóm terület ásványkincseit és minden olyan erőforrást, amely nem minősül kifejezetten szövetségi tulajdonnak, mint például a víz, az erdők, az állat- és növényvilág.

Dél-Tirol – Olaszország

■ Dél-Tirol területe 7400 km², lakossága 481 133 fő, hivatalos nyelve: olasz, német és ladin, 1972 óta területi autonóm státusszal rendelkezik az Olasz Köztársaságon belül, fővárosa Bozen/Bolzano.

A szakirodalomban referenciamodellként említik Dél-Tirol területi autonómiáját, de az összes többi modelltól eltérően, ahol a „befogadó állam” (host state) többé-kevésbé egyoldalúan, önként fogadta el a területi autonómiát létrehozó/megadó törvényeket, Olaszország esetében szükség volt Ausztria ismételt és határozott közbelépésére „anyaországgént” (kin state) a nemzetközi jog eszközeinek az igénybevételével.

A 2011-es népszámláláskor a dél-tiroliak 69,4%-a (314 600 fő) német anyanyelvűnek, 26,1%-a (118 000 fő) olasznak és 4,5%-a (20 500 fő) ladinnak vallotta magát²⁶.

Bár mind Tommaso Tittoni miniszter 1919. szeptember 27-én, mind Vittorio Emanuele király 1919. december 1-jei trónbeszédében megígérte, hogy Dél-Tirol nem lesz alávetve semmilyen elnemzetietlenítési eljárásnak, ezek az ígéretek egyes szerzők²⁷ szerint nem váltak kötelezővé a nemzetközi jog alapján belső diskurzusjellegük miatt, a valóságban pedig az 1922-ben hatalomra kerülő fasiszmus nem vette figyelembe ezeket az egyoldalú ígéreteket.

Pontosabban 1923. március 13-án a Gran Consiglio del Fascismo határozatot fogadott el Dél-Tirol olaszosításáról, amely folyamat az Ettore Tolomei (egyéb-ként dél-tiroli származású) fasiszta szenátor által készített „Provvedimenti per la Alto Adige” 32 intézkedésből álló program alapján zajlott. Konkrétan az olaszosítás egyebek mellett azt jelentette, hogy az egyetlen hivatalos nyelv az olasz lett, minden iskolának át kellett vennie az olasz nyelvet a tanítás során, a települések és az emberek nevei olaszosítási folyamaton mentek keresztül, és a helyi tisztviselőket olaszokkal cserélték ki. A legszigorúbb intézkedések közé tartozott a német nyelvű sírfeliratok betiltása.²⁸

Ez az elnemzetietlenítési folyamat 1939. június 23-án felerősödött, amikor az olasz fasiszták és a német nácik között megkötötték az opciós megállapodásnak is nevezett népességáthelyezési egyezményt, amely alapján a német és a latin nyelvű lakosság 86%-a távozni kényszerült, de 1940 és 1944 között végül csak 75 000 német hagyta el a régiót.

A második világháború befejezését követően Ausztria, tudatában annak, hogy az olasz többségi politikusoktól a dél-tiroli német ajkú kisebbség nem számíthat jogaik biztosítására, ragaszkodott a kérdés nemzetközi közjogi szinten való felvetéséhez, és 1946. szeptember 5-én Karl Gruber osztrák külügyminiszter és Alcide Amadeo Francesco De Gasperi olasz miniszterelnök aláírta a német kisebbség jogainak védelméről szóló párizsi egyezményt, amely a kisebbségi jog történelmébe a Gruber–De Gasperi-egyezmény néven vonult be.

Az első autonómiastatútumot Olaszország 1948-ban fogadta el,²⁹ de olaszok által lakott területek Dél-Tirolhoz való adminisztratív csatlósásával és Dél-Olaszországból származó olaszok betelepítésével az olasz állam megpróbálta abszolút kisebbséggé tenni az adott területen a németeket,³⁰ akik az 1950-es években elkezdtek hangot adni az ezzel kapcsolatos elégedetlenségüknek.³¹

Látva, hogy Olaszország nem tartja be az ígéreteit, Ausztria 1959-ben az Európa Tanács miniszteri bizottságához fordult, amely az ENSZ e tekintetben fennálló kompetenciájára tett utalást, ezért az „anyaország” az ENSZ Közgyűléséhez fordult.

Az ENSZ Közgyűlése 1497 (XV)/1960.10.31-i számú és 1661 (XVI)/1961.11.28-i számú határozataiban diplomáciai tárgyalásokra szólította fel Olaszországot és Ausztriát az 1946-os kétoldalú párizsi szerződés (Gruber–De Gasperi-egyezmény) körüli vitájuk megoldása érdekében.

Időközben Olaszország összehívta az ún. „19-es bizottságot” (amely 11 olasz nyelvű, 7 német ajkú és egy ladin nyelvű tagból állt, akik saját közösségeiket képviselték), amely 1961. szeptember 1. és 1964 április 10. között elkészítette és beterjesztette Aldo Moro miniszterelnöknek a *Misure a favore delle Popolazioni altoatesiene* (Intézkedések a dél-tiroli lakosság érdekében) című jelentést, amely „Südtirol-Paket” néven vonult be a kisebbségi jog történetébe.

Tekintettel a kérdés érzékenységére, Giuseppe Saragat és Bruno Kreisky külügyminiszterek 1964. december 16-án Párizsban találkoztak egy „titkos konferencián”, ahol megállapodtak a 19-es bizottság javaslatának átültetéséről. Ennek

ellenére mindössze 5 évvel később, 1965. május 13-án tudott megállapodni a két külügyminiszter, Pietro Neuni és Kurt Waldheim a dél-tiroli osztrák kisebbségvédelmi csomag 137 intézkedésének átültetésére vonatkozó „műveleti ütemtervről”.³²

A nemzetközi közjogban megszilárdult az a vélemény,³³ hogy ez a csomag az 1946. április 5-i párizsi szerződéshez kapcsolódó „utólagos vagy folytatólagos praxist” képvisel, és következésképpen a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 31. szakasza³⁴ 3. bekezdésének b) pontja szerint lehet rá hivatkozni az 1946-os párizsi szerződés értelmezésekor.

Ez az „utólagos gyakorlat”, illetve a „műveleti ütemterv” együtt létrehozta a kapcsolati pontot a kötelező erejű „Estoppel” számára. Az Estoppel-elv anyagi, alapvető, döntő kifogás, amely alapján egy fél a másik fél minden kijelentését, indoklását megsemmisíti, ha be tudja bizonyítani, hogy ez ellentétben áll egy olyan előző kijelentésével, amelynek nyilvánosság előtt adott hangot. Lényege bizonyos esetekben annak megtiltása, hogy egy állam saját korábbi cselekedeteinek és nyilatkozatainak ellentmondjon, ha azokra alapozva más államok jogokat szereztek.³⁵

Az olasz parlament 9 parlamenti képviselőből álló bizottságot nevezett, amely kidolgozta az 1/1971.11.10. számú alkotmányos törvényt a „második autonómiastatútumról”, amely 1972-ben elnöki rendelettel lett jóváhagyva. Ez a második autonómiastatútum 1972. január 20-án lépett hatályba.

Az Ausztria által 1960-ban az ENSZ elé hozott konfliktust csak 1992-ben (1946–1992) szüntette meg Olaszország és Ausztria jegyzékváltása, amely megállapította a „műveleti ütemterv” teljesítését. A fent említett jegyzékváltás 6. pontjában Ausztria megerősíti a fenti kisebbség védelmében betöltött szerepét Olaszországgal fennálló kapcsolataiban, és kijelenti, hogy abból a felfogásból indul ki, hogy sem az autonómiastatútumát, sem az azt végrehajtó törvényeket és közigazgatási aktusokat nem lehet egyoldalúan módosítani, hanem csak az Olaszország–Ausztria–német nyelvű kisebbség háromoldalú konszenzusa alapján. Olaszország soha nem vitatta e jegyzékváltás szövegét, kifejezve egyetértését (acquiescence) a nemzetközi jog szerint³⁶.

Meg kell jegyezni, hogy Bozen-Südtirol autonóm tartomány össze van kapcsolva Trient autonóm tartománnyal, és a kettő együtt képezi a Trentino-Alto Adige / Südtirol autonóm régiót. Ez az autonóm régió egyike annak az öt régiónak, amely különleges státuszt élvez Olaszországban, a többi pedig: Szicília (Sicilia), Szardinia (Sardegna), Valle d’Aosta / Vallée d’Aoste és Friuli Venezia Giulia.

Egy másik kiemelkedő sajátossága jogi szempontból a dél-tiroli területi autonómiának az illetékességelosztás nemzetközi jogi alapja, amelynek megsértése nemzetközi közjogi felelősséget von maga után, amint azt az olasz alkotmánybírárság is megállapította.³⁷ A hatáskörelosztás a föderalisztikus államokban alkalmazott szabályokat követi, és a Dél-Tirol tartomány autonómiastatútumának 8. cikke értelmében Dél-Tirol tartomány kizárólagos jogalkotási hatáskörrel rendelkezik a következő 29 területen³⁸:

1. a Land intézményeinek és a kapcsolódó személyzet helyzetének szabályozása;
2. helységek elrendelése a kétnyelvűség figyelembevételével Bozen/Bolzano tartományban;
3. népművészeti és történelmi értékek védelme, gondozása;

4. helyi hagyományok és szokások, illetve helyi/tartományi érdekeltségű kulturális intézmények;

5. helyi, kulturális és képzési események és tevékenységek, beleértve a rádió- vagy televízióadásokat (műsorszolgáltató intézmények felállításának joga nélkül);

6. területrendezés és rendezési tervek;

7. tájvédelem;

8. közös használati jogok;

9. kulturális alapegységek szabályozása;

10. a zárt földművelési családi jellegű gazdaságok szabályozása;

11. kézművesség;

12. államilag támogatott lakásépítés, beleértve a katasztrófa sújtotta területeken is;

13. belvízi kikötők;

14. piacok és vásárok;

15. katasztrófaelhárítási intézkedések és azonnali segítségnyújtás;

16. bányászat, beleértve az ásvány- és termálvizeket, kőbányákat, tűzegbányászatot;

17. vadászat és halászat;

18. legelők, növény- és állatvédő parkok;

19. utak, vízvezetékek és tartományi érdekű közművek;

20. tartományi közlekedés és kommunikáció, beleértve a kötélpálya-, kábel- vagy siklóhálózatokat;

21. közszolgáltatások saját közigazgatásba történő átvétele különleges vállalatokon keresztül;

22. turizmus;

23. mezőgazdaság és erdőgazdálkodás;

24. kisajátítás tartományi érdekű ügyekben;

25. foglalkoztatási tanácsadás;

26. harmadik, negyedik és ötödik kategóriájú vízügyi építmények;

27. közjólét és -gondozás;

28. óvodák és iskolák a tartomány fennhatósága alá tartozó minden község számára, ideértve az iskolák építését is;

29. szakképzés.

Dél-Tirol tartomány autonómiastatútumának 9. cikke értelmében Dél-Tirol tartomány megosztott/másodlagos vagy versengő jogalkotási hatáskörrel rendelkezik a következő 11 területen:

1. helyi rendőrség városokban és falvakban;

2. általános és középiskolai oktatás;

3. kereskedelem;

4. szakmai/inas gyakorlat, munkakönyvek, a dolgozók osztályozása és megnevezése;

5. ellenőrző szervek létrehozása a foglalkoztatás területén;

6. tüntetések, nyilvános gyűlések, amennyiben ezek érintik a közbiztonságot;

7. az ipari termelés elősegítése;

8. a víz közcélú felhasználása, kivéve a villamosenergia-termelésre használt nagy vezetékeket;

9. higiénia és egészségügy, beleértve a kórházi ellátást is;

10. sport és szabadidő a kapcsolódó felszerelések és létesítmények biztosításával;

11. közérdekű vállalatok.

Miután a 2001-es alkotmányreform Olaszország föderalizálását javasolta, megfordították azt az elvet, amely szerint minden olyan hatáskör, amely nem került átruházásra az autonóm tartomány és régió javára, az államot illeti meg, abban az értelemben, hogy az adott régiók általános hatáskörrel rendelkeznek, és az olasz alkotmány 117. cikke³⁹ limitatív módon csak az állam hatásköreit sorolja fel. Ezek után a következő új/többlet megosztott hatáskörök jutottak az autonóm tartományhoz:

1. polgári repülőterek;
2. fő közlekedési hálózatok;
3. helyi érdekű energiatermelés, -szállítás és -elosztás;
4. külkereskedelem;
5. tudományos és technológiai kutatás;
6. Dél-Tirol tartománnyal kapcsolatos nemzetközi kapcsolatok.

A fenti hatáskörökön kívül az autonómiastatútum 17. cikke szerint az államnak lehetősége van bizonyos hatáskörök delegálására is az autonóm tartomány javára.

A fenti tanulmánnyal egy újabb lépést szerettem volna tenni a Romániában élő magyar kisebbség területi autonómiatörekvéseinek előmozdítása/megvalósítása érdekében. 1992 októberében⁴⁰ kolozsvári joghallgatóként a zsúfolásig megtelt Szent Mihály-templomban a fal mellett meghúzódva hallgattam, ahogy az oltár előtt politikai érdekképviselőnk akkori képviselői esküt tesznek a területi autonómia megvalósítására, és elgondoltam, hogy szívesen segítenék ebben a munkában, ha majd esetleg kellő szakértelemre teszek szert a témában. Az elmúlt 30 évben a többségi állam megfélemlítési politikája erősebb lett, mint a katedrálisban tett eskü emléke, és a „projekt” mára érdektelenné vált a politikusok⁴¹ (kisebbségiek, többségiek és anyaországiak) számára, viszont a természetes asszimiláció órája ketyeg, és ezt mi sem mutatja jobban, mint egy népességalkulási összehasonlítás az „autonómia nélküli” romániai nemzeti kisebbségek és az „autonóm” dél-tiroli németiség esetében 1920–2020 között. A dél-tiroli, területi autonómiát élvező német kisebbség száma egy másik latin államban 100 év alatt 193 271-ről 314 600 főre nőtt (+121 329 fő), ami 60%-os növekedést jelent,⁴² míg 100 év alatt Románia lakosságából „elfogyott”: 709 379 német, 724 844 zsidó, 14 193 örmény és 197 878 magyar nemzetiségű személy. Közben a román többség száma 3 811 544 személlyel nőtt.⁴³

A gagauz példával arra a dilemmára és félelemre szerettem volna választ adni, hogy mi lesz a tömbmagyarságon kívül élő magyarokkal egy esetleges székelvöldi területi autonómia megvalósítása esetén. A fenti példa azt mutatja, hogy nem szabad a személyi vagy kulturális autonómia kevesebb lehetőséget biztosító csapdájába esni, hanem az egyedüli kielégítő megoldás a „területi folytonosságot” mellőző területi autonómia lehet, amely kiterjed az összes olyan közigazgatási egységre, ahol a kisebbség többségben van, vagy ahol referendum alapján esetleg a többségiek is arra szavaznak, hogy településük része legyen egy igazi multikulturális együttélési térnek.

Tatársztán példája reményt kellene adjon a kisebbségnek arra, hogy saját nemzetközi kapcsolatokat ápoljon külkereskedelmi téren a többségi állam beleegyezésével és támogatásával, és egy ilyen lehetőség a romániai magyar kisebbség esetében esélyt tudna adni nemcsak arra, hogy a többi kelet-európai állam-

ban meghúzódó rokon népcsoporttal tudjon tartalmas gazdasági kapcsolatot tartani, hanem arra is, hogy más országokban szintén kisebbségi sorsban lévő népcsoportokkal tudjon jobban együttműködni.

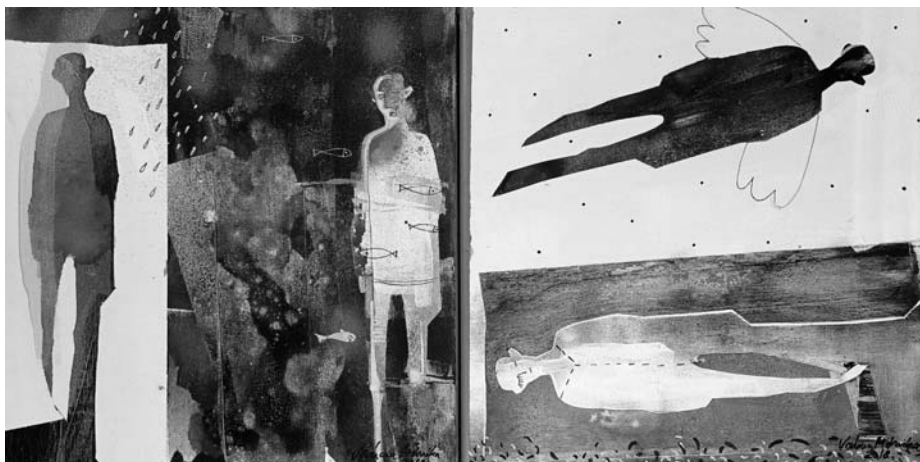
Dél-Tirol iskolapéldát kellene jelentsen minden „anyaállammal” rendelkező nemzeti kisebbség számára arra, hogy miként lehet kihasználni nemzetközi szinten az anyaállam nemzetközi jogi alanyiságát kisebbségekre kiható államközi megállapodások megkötésének érdekében.

Mielőtt az olvasó utópisztikus eszmefuttatásnak minősítené a fenti sorokat, emlékeztetem arra, hogy a dél-tiroli autonómia első, kezdetleges, működő változatának kivívási folyamata 26 évig tartott (1946–1972). Az erdélyi magyarság esetében fontos lenne a területi autonómia megvalósítási folyamatának a teljes összefogáson alapuló beindítása/kezdeményezése, egy „művelési ütemterv” kidolgozása, mert a kilátástalanság ellenére tudjuk, hogy a lehetséges és a lehetetlen között csak annyi a különbség, hogy a lehetetlen megvalósítása egy kicsit több időbe kerül, és ahogy Winston Churchill mondja: „A siker nem végleges, a kudarc nem végzetes, a folytatáshoz szükséges bátorság, ami számít.”⁴⁴

■ JEGYZETEK

1. Pszichés idioszinkrázián általában a környezetben lévő tárgyakkal vagy emberekkel szembeni indokolatlan elutasítást értjük.
2. Laroche, J.: *Politique internationale*. L.G.D.J., Paris, 1998. 82. Idézi Aureescu, Bogdan – Lazăr, Elena: *Dreptul internațional al protecției minorităților naționale*. Ed. Hamangiu, București, 2019. 9.
3. Smouts, M.-C.: *Les nouvelles relations internationales – Pratiques et théories*. Presses de Sciences Politiques, Paris, 1998. 63. Idézi Aureescu, Bogdan – Lazăr, Elena: i. m. 10.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_European_Union – letöltés időpontja: 2022. április 27.
5. Aureescu, Bogdan – Lazăr, Elena: i. m. 12.
6. Knut Ipsen: *Völkerrecht*. C. H. Beck, München, 2014. 370.
7. Toggenburg, Gabriel – Rautz, Günther: *The protection of minorities in Europe. A legal-political compendium leading from A-Z*. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2010. 13.
8. Eriksson, Susanne: *Paradebeispiel Åland: Autonomie geschützt Minderheit*. 2. <https://finland.fi/de/leben-amp-gesellschaft/paradebeispiel-aland-autonomie-beschutzt-minderheit> – letöltés időpontja: 2019. november 8.
9. Brunner, Georg – Küpper, Herbert: *Európai autonómiamegoldások. A kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája*. Magyar Kisebbség 2004. 1–2. sz. 466–498.
10. Tkacik, Michael: *Characteristics of Forms of Autonomy*. International Journal on Minority and Group Rights 2008. 15. 369–401.
11. Hannum, Hurst: *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990. 458–468.
12. Suksi, Markku: *Sub-State Governance through Territorial Autonomy*. Ed. Springer, Berlin, Heidelberg, 2011.
13. Leigare, Andrei – Suksi, Markku: *Rethinking the Forms of Autonomy at the Dawn of the 21st Century*. International Journal on Minority and Group Rights, 2008. 15.
14. Benedikter, Thomas: *The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy*. Ed. EUR.AC, Bozen/Bolzano, 2009.
15. Salat Levente – Constantin, Sergiu – Osipov, Alexander – Székely István Gergő (ed.): *Autonomy Arrangements around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Ed. Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014.
16. Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris, Bp., 2006.
17. Pascaru, Ana: *Problema depășirii stării de conflict în relațiile interetnice. Sociologia românească* 1993. 2. 212.
18. Cornea, Sergiu – Cornea, Valentina: *Realities and consequences of the territorial autonomy based on ethnic criteria: The case of Gagauzia, The Republic of Moldova*. In: *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*. Ed. Limes & Argonaut, Cluj-Napoca, 2014. 35.
19. Cornea, Sergiu – Valentina, Cornea: i. m. 44.
20. Knox, Kathleen – Guilfanov, Rim: *Tatarstan: Status Under Scrutiny as Lawmakers Change Constitution*, 2002. 2. <https://www.rferl.org/a/1098984.html> – letöltés időpontja: 2022. április 10.
21. Elérhető: <https://rm.coe.int/constitution-of-the-russian-federation-en/1680a1a237> – letöltés időpontja: 2022. április 10.
22. Nenets autonomous okrug, Khanty-Mansijsk autonomous okrug – Yugra, Chukotka autonomous okrug, Yamalo-Nenets autonomous okrug.
23. Pontosabban az Orosz Föderáció alkotmányának 71. cikke értelmében a föderáció továbbra is illetékes olyan alkotmányos kérdésekben, mint például a védelem, a külpolitika, a monetáris rendszer stb.
24. Tatársztán alkotmánya, 1. szakasz, 1. bekezdés, 3. szakasz, 5. bekezdés.
25. Idézi Knox, Kathleen – Guilfanov, Rim: i. m. 3.
26. *Das ist Südtirol*. Land Südtirol, Bozen/Bolzano, 2012. 12–13.

27. Hilpold, Peter: *Die völkerrechtliche Absicherung der Südtirolautonomie*. 39. In: Marko Joseph et al.: *Die Verfassung der Südtirolautonomie. Die Sonderrechtsordnung der Autonomen Provinz Bozen/Südtirol*. 2005.
28. Decreto prefettizio nr. 7622/16.12.1927.
29. Legge costituzionale nr. 5/1948.02.26. Statuto speciale per il Trentino-Alto Adige, megjelent a Gazzetta Ufficiale 62/1948.03.13. számában.
30. Alfons, Gruber: *Geschichte Südtirols. Streifzüge durch das 20. Jahrhundert*. 5. kiadás. Athesia Verlag, Bozen/Bolzano, 2011. 113–122.
31. Pl. 1957. november 17-én 30 000 ember vett részt a Sigmundskron-kastélyban tartott nagy tüntetésen.
32. Ezt a naptárat 1969. december 4–5-én hagyta jóvá az olasz parlament és 1969. december 14–15-én az osztrák parlament.
33. Perathoner, Christoph: *Die Südtirol-Autonomie als internationales Referenzmodell? – Die internationale Absicherung und die Verallgemeinerungsfähigkeit der Südtiroler Errungenschaften*. 155–156. In: Peter Hilpold (Hrsg.): *Autonomie und Selbstbestimmung in Europa und im internationalen Vergleich*. Facultas, Wien, 2016.
34. 31. cikk. Az értelmezés általános szabályai
1. bekezdés: A szerződést jóhiszeműen, kifejezéseinek szövegösszefüggésükben szokásos értelme szerint, valamint tárgya és célja figyelembevételével kell értelmezni.
2. bekezdés: A szerződés értelmezése céljából a szerződésnek a bevezetőrészt és a mellékleteit is magában foglaló szövegén túl a szövegösszefüggésbe tartozónak kell tekinteni:
- a) bármely, a szerződéssel összefüggő olyan megállapodást, amely valamennyi részes fél között a szerződés megkötésével kapcsolatban jött létre;
- b) bármely okmányt, amelyet egy- vagy többrészes fél készített a szerződés megkötésével kapcsolatban és amelyet a többi részes fél a szerződésre vonatkozó okmányának ismer el.
35. *Jogi lexikon*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Bp., 1999. 185.
36. Christoph Perathoner: i. m. 158.
37. Az Olasz Alkotmánybíróság 242/1989.04.28. számú határozata, megjelent a Gazzetta Ufficiale 18/ 1989. 05. 03. számában.
38. 3/2001.10.03 számú alkotmánytörvény, megjelent a Gazzetta Ufficiale 248/2001.10.24. számában.
39. *Costituzione della Repubblica Italiana*, megjelent a Gazzetta Ufficiale 1947.12.27. számában, módosítva a 3/2001.10.18 számú alkotmányos törvénnyel (*Legge costituzionale*) megjelent a Gazzetta Ufficiale 248/2001.10.24. számában, hatályba lépése: 2001.11.08.
40. Az RMDSZ Küldöttek Országos Tanácsának 1992. október 24–25-i ülésén Borbély Imre javasolta egy autonómnyilatkozat elfogadását, amely ellenszavazat nélkül fogadtak el, majd a benne foglaltak kivívására az RMDSZ képviselői és szenátorai esküt tettek a kolozsvári Szent Mihály-templomban. *Erdélyi Napló*, <https://erdelyinaplo.ro/velemenynyilatkozat-esku-az-autonomiara#> – letöltés időpontja: 2022. április 30.
41. Borbély Zsolt Attila: *Az RMDSZ 25 éve: a magyar nemzeti önkormányzattól a román versenypártig*. Magyar Kisebbség 2015. 75–76. 79.
42. Lásd https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_Südtirols és https://astat.provinz.bz.it/de/aktuelles-publikationen-info.asp?news_action=4&news_article_id=664858 – letöltés időpontja: 2022. április 30.
43. Fábíán Gyula: *A nemzeti kisebbségi jogok biztosításának alakulása Romániában – 1918–2018, avagy „A gyulafelhérvári ígérek megtagadásától a Minority Safe Pack ellenzéséig – 100 év romániai kisebbségjogi történet”*. Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies 7, 2 (2018) 256.
44. Churchill, Winston: „Success is not final, failure is not fatal, it is the courage to continue that counts.” <https://www.bbcamerica.com/blogs/50-churchill-quotes-1015192> – letöltés időpontja: 2022. április 30.

BETHLENDI ANDRÁS

INFORMÁLIS ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS A JOGÉRVÉNYESÍTÉSSSEL SZEMBEN

Az erdélyi magyarok informális cselekvőképessége

■ Az erdélyi magyar helytállás szükségszerű sajátjaként érzékletesen ragadta meg Cs. Gyimesi Éva, hogy mi, erdélyi magyarok „nem vagyunk a magunkéi”.¹ A következőkben ebből a plasztikus kijelentésből indítom ki eszmefutatásomat, feltéve a kérdést, hogy mi, erdélyi magyarok mennyire vagyunk a magunkéi.

Közjogi értelemben *magunkéi* csak annyira lehetünk, amennyire döntési jogunk van saját közösségünk jogairól, életmódjáról, vagy pedig amennyire a többséggel közös intézmények hatékonyan érvényre juttatják közösségünk érdekeit, célkitűzéseit. Az előbbi az autonómia valamely formáját feltételezi, az utóbbi pedig a többség lemondását jelenti a közintézmények és közterek fölötti etnokulturális alapon gyakorolt exkluzív dominanciáról, „tulajdonlásról”. Az autonómia – mely nem más, mint egy közösség közjogi értelemben vett jogalanyiségének elismerése és döntési jogokkal való felruházása – egy demokráciában akkor válik törekvési céllá egy közösség számára, amikor az adott közösség törekvései az egyének politikai joggyakorlásán keresztül² következetesen sikertelen marad, ugyanis a többség nem integrálja azokat saját törekvéseibe. Demokratikus körülmények között autonómiára csak akkor adódhat lehetőség, hogyha a jogalkotással felruházott terület a) elismeri a közösség partikularitását, sajátos helyzetét; b) úgy ítéli meg, hogy a közösség partiku-

...roppant aggályos az a tény, hogy több mint 100 év kisebbségi lét után is a diszkrimináció tilalmán és a kisebbségi jogokon keresztül folyó jogérvényesítés eseti jelleggel képezi részét az erdélyi magyarok közösségi érdekérvényesítésének.

laritásából fakadó törekvéseket nem célszerű vagy kevésbé lehetséges beintegrálni az állami érdekeket szolgáló saját törekvéseibe, c) ugyanakkor ezeket a kisebbségi törekvéseket nem találja illegitimnek az adott államon belül.³

A romániai magyarokról elmondhatjuk, hogy a román állam felismerte az erdélyi magyar közösség partikularitását, és számos olyan döntést hozott, amely e közösség létezésének az elismeréséből fakad. Ilyen, a magyar közösség létét felismerő és elismerő normatív rendelkezésnek tekinthetjük magyar párt létjogosultságának elismerését, ennek pártfinanszírozását, a magyar tannyelvű széles körű közoktatás biztosítását vagy a magyar nyelv hivatali használatának törvényes garanciáit, még ha ez utóbbi gyakorlati megvalósulása rendszeresen el is marad.⁴ A román nép többségétől egyaránt eltérő erdélyi magyarság sajátos helyzetének felismerése ellenére Románia nem tette mindaddig lehetővé, hogy e közösség jogi értelemben vett közösségi cselekvőképességre,⁵ kollektív jogokon nyugvó döntéshozói kompetenciákra tegyen szert, ugyanis ezt maga az alkotmány 61. cikke teszi lehetetlenné azáltal, hogy a törvényhozás kizárólagos fórumaként a parlamentet határozza meg.

Az önmagunkról való döntés másik esetében a többséggel közös intézmények és nyilvános terek elveszítenék román etnikai dominanciájukat, és a magyar nyelv a közös terek és az interetnikus interakciók szerves részévé válna, illetve az állami intézmények által kanonizált kultúrában, történelemszemléletben a magyarok és a magyarok kultúrája következetesen építő jelleggel volna jelen. A közös intézmények és terek fölötti többségi etnokulturális kontrollal, etnikai hegemoniával viszont Románia a hatályos kisebbségi jogok ellenére sem hagyott fel. Így a magyar nyelvnek, történelmi narratívának, kultúrának a köztereken és közös intézményekben de facto sokkal kevésbé van helye és legitimitása, mint a románoknak, még azokban az esetekben is, amikor ezt az egyenlőbb megjelenítést de jure maga a törvény előírja.

A formalizált cselekvőképesség, vagyis az autonómia hiánya és a közös intézmények és terek fölötti román etnikai hegemonia modelljének⁶ egyik következménye a magyarok által dominált párhuzamos intézményi háló létrehozatala lett. A másik fontos következményként a jogi értelemben vett cselekvőképesség helyében kiépült gazdasági és politikai cselekvőképességet említhetjük, amely által a magyar politikai elit a román állammal és annak intézményeivel időről időre alkuképes tárgyalófélként jelenik meg. Annak köszönhetően, hogy ez a cselekvőképesség jogi értelemben leszabályozatlan formában valósul meg, teret ad, és egyenesen megköveteli az informális, nem transzparens, személyes kapcsolatokon alapuló kijárási politikai magatartását és kultúráját.⁷

Informalitás és jogérvényesítés

■ Ennek a kisebbségjogi és emberjogi fogalomtárral le nem írható informalitásnak súlyos következményei vannak a jogérvényesítésre nézve, az annak alapjául szolgáló jogtudatosságra és a nem kisebbségi magyar vezetőikön (aktorokon) keresztül megvalósuló társadalmi cselekvőképességre.

Az erdélyi magyar aktorok pénzszerező, ügyintéző, érdekérvényesítő hatékonysága a román politikummal való személyes kapcsolataik minőségén múlik. A román politikummal való kapcsolat viszont annak a függvénye, hogy vita tárgyává válik-e a korábban mindkét fél által megtűrt, ugyanakkor mélységesen egyenlőtlen status quo, mely a román nyelv és kultúra hegemoniáját feltételezi

a közös intézményekben és tereken. Éppen ezért ezen személyek abban válnak érdekeltté, hogy az általuk képviselt magyarok minél kevésbé avatkozzanak be az ún. magyarügyekbe, vagyis minél kevésbé váljanak a társadalmi rendet megkérdőjelező cselekvő aktorokká. Tekintve, hogy már-már a társadalmi rend része a kisebbségi nyelvi jogok érvényesülésének hiánya, az ezen ügyek kapcsán bekövetkező kontrollálatlan cselekvés, mint amilyenek a bírósági perek és a nyilvánosság előtt folyó civil aktivizmus ugyanis az informális kapcsolatok rovására történik. Az informális kapcsolatok fenntartásának megnehezítésén túl a jog betartását következetesen számonkérő civil aktivizmus kvázi megfosztja a magyar politikumot attól, hogy a magyar közösség románokkal, Romániával szembeni érdekképviselésének exkluzív aktora legyen. Az exkluzivitás elvesztésének lehetősége pedig egy versengő magatartást vált ki, ami egy időben az ügyek politikai oldalról történő felkarolására és a civil aktorok eljelentéktelennítésére irányul. Ennek köszönhetően az erdélyi magyarok érdekképviselését ellátó vezetők időről időre ellenérdekeltekké válnak a közösségi ügyek mentén folyó társadalmi mobilizálásban, a módszeres jogérvényesítésben, vagyis a társadalom jogi értelemben vett cselekvőképességében. Ugyanakkor a civil jogérvényesítéssel szembeni ellenérdekeltség áttételes következményként ugyanezen politikai és intézményvezetők sokszor érdektelenné is válnak a kommunikált kisebbségjogi sikerek valós következményei iránt, és ők maguk sem tartják fontosnak, hogy saját magatartásukkal a jogtudatosságot építsék, és a kisebbségi jogokat érvényre juttassák.

A következőkben három jól mediatizált kisebbségjogi ügyön keresztül próbálom meg szemléltetni a fentieket. Az első ügy azt példázza, hogy miként válik az országos magyar érdekképviselő ellenérdekelte a jogtudatosság fejlesztésében egy konkrét ügy kapcsán. A második bemutatásra kerülő ügy illusztris példája annak, hogy az ügyek köré szerveződő politikai és intézményi magyar aktorok miként preferálják a politikai kiegyezésen alapuló megoldásokat a jogi úton folyó jogérvényesítéssel szemben még akkor is, is, amikor vitán felül áll, hogy a jogszabály az érvényesíteni kívánt jogot elismeri, és ezáltal védi. A harmadik ügy pedig annak a példája, hogy a helyi politikai vezetők miként mondanak le a kisebbségi nyelvi jogok még leggyakrabban betartott formáinak⁸ is az érvényre juttatásáról, amennyiben az vitát keltene a román politikai partnereikkel való viszonyaikban.⁹

A jogtudatosság kárára folyó politikai kommunikáció esete

■ 2017 áprilisában az erdélyi magyar sajtóorgánumok arról számoltak be, hogy 2018. január 1-től kötelezővé válik a magyar nyelv használata az egészségügyi és szociális intézményekben azon településeken, ahol legalább 5000 magyar él, vagy a magyarok számaránya meghaladja a 20%-ot. Az egészségügy reformjáról szóló 2006. évi 95. törvény és a szociális segélyről szóló 2011. évi 292. törvény módosítását kezdeményező RMDSZ eljárói több ízben kétséget nem hagyó hangnemben számoltak be az április 11-én bejelentett törvénymódosítás¹⁰ pozitív hatásairól. A teljesség igénye nélkül idézzük Kelemen Hunor RMDSZ-elnök szavait, aki a Maszol.ro-nak úgy fogalmazott, hogy: „Bővültek a nyelvi jogok [...]”;¹¹ saját Facebook-oldalán 2017. április 13-án pedig azt kommunikálta, hogy: „Fontos üzenetnek tartom, hogy elfogadta a parlament az RMDSZ nyelvi jogokat bővítő törvényét, amely kötelezővé teszi az egészségügyi és szociális szolgáltatásokat nyújtó intézményekben a magyar nyelv használatát”. Korodi Attila, az

RMDSZ képviselőházi frakcióvezetője a szavazást követően a következőképpen számolt be a sajtónak: „Így számos erdélyi nagyvárosban is, mint például Arad, Kolozsvár, Brassó, Temesvár, magyarul fordulhatnak orvoshoz az érintettek.”¹²

A jogszabály-módosítás viszont sehol sem írta elő a páciensek anyanyelv-használati jogát. Csupán annyit írt elő, hogy mindazon településeken, ahol valamely kisebbség létszáma eléri az 5000 főt, vagy meghaladja a lakosság 20%-át, ott szükséges alkalmazni a kisebbség nyelvét is beszélő személyzetet. A lényegi különbség a kettő között az, hogy amennyiben valóban az erdélyi magyarokat megillető nyelvi jog született volna, akkor az a kolozsvári, temesvári vagy brassói magyar, akit városában bármely oknál fogva nem látnak el magyarul valamely egészségügyi vagy szociális intézményben, joggal fordulhatott volna az Országos Diszkriminációellenes Tanácshoz vagy adott esetben bírósághoz. Ezt viszont hiába tette volna az adott polgár, hiszen a jogszabály sehol nem szól arról, hogy őt megilletné az anyanyelvhasználathoz való jog pusztán azért, mert településén több mint 5000 magyar lakik. A jogszabály csak annyit írt elő, hogy ezen városok említett intézményeiben legalább egy magyarul beszélő alkalmazott is kell hogy legyen. Arról, hogy a magyarul beszélő alkalmazott milyen munkakörben kellene dolgozzon, vagy hogy egyáltalán ennek az alkalmazottnak feladata volna a magyar nyelv használata úgy egyáltalán, a jogszabály nem tesz említést. Ennek okán az Advocacy Group for Freedom of Identity (AGFI)¹³ jogvédő szervezet 2017. április 18-án közleményben tájékoztatta az erdélyi magyar nyilvánosságot ezekről a visszásságokról: „[...] A közvéleményt tévesen tájékoztatták arról, hogy a törvénymódosítások következtében kötelezővé válna az egészségügyi és szociális szolgáltatásokat nyújtó intézményekben a magyar nyelv használata. Az RMDSZ és a sajtó értékelésével ellentétben ezek a törvények nem rendelkeznek a kisebbségekhez tartozó páciensek anyanyelven történő ellátásának biztosításáról, mindössze a kisebbségek nyelvét beszélő szakemberek alkalmazását teszik kötelezővé ezekben az intézményekben.

A törvények jelenlegi formájának egyetlen magyarul tudó ápoló alkalmazásával is eleget lehet tenni például a kolozsvári gyermekkorházban. Így továbbra sem lehet ezekre a jogszabályokra hivatkozva számonkérni, hogy a kolozsvári magyar pácienseket magyarul lássák el a város kórházaiban még akkor sem, ha Kolozsváron 50 000 magyar él.

A hatályos jogszabályok értelmében a román nyelv ismerete hiányában a páciens egy általa ismert nyelven kell ellátni (lásd a betegek jogairól szóló 2003. évi 46. törvény 8. cikkét). A kisebbségi nyelvi jogok lényege viszont pontosan az, hogy a román nyelv ismeretétől függetlenül is használható legyen a magyar nyelv. Az egészségügyben ez például azt jelentené, hogy a románul jól beszélő kolozsvári magyarokat igényük szerint magyarul látnák el a kórházakban.

Ezért felhívjuk a média és a politikum figyelmét arra, hogy a nyelvi jogok bővülését ünnepelni az április 11-én bejelentett törvénymódosítások kapcsán félrevezető és egyben gyengíti a közösség jogtudatosságát. [...]”¹⁴ – szölt a közlemény.

Az RMDSZ az AGFI által megfogalmazott kifogásokra egy napon belül reagált nyilvános állásfoglalásban, amelyben a következőképpen fogalmazott: „Az RMDSZ törvénymódosítása előírja, hogy az egészségügyi és szociális intézményekben kötelesek lesznek magyar nyelvet ismerő szakszemélyzetet alkalmazni annak érdekében, hogy a magyar anyanyelvű betegeknek lehetősége legyen a teljes körű anyanyelvű asszisztenciára. [...] Ezen módosításokkal például az öregotthonokban, a gyerekotthonokban vagy akár a szociális munkások által biz-

tosított szolgáltatások alkalmával is anyanyelvünkön igényelhetjük a szolgáltatást az állami intézményekben.” Az állásfoglalás több ízben említést tett arról, hogy amint a törvénymódosításban is szerepel, a minisztériumnak ki kell dolgoznia egy módszertant a törvény alkalmazására: „Ezért fontos a módszertan kidolgozásakor figyelemmel kísérni a megszerzett jogainknak az életbe ültetését [...]”.¹⁵

A politikai kommunikációt félretéve, egyértelmű, hogy a törvénymódosítás nem keletkeztetett új anyanyelvhasználati jogot. Mára már talán egyetlen olyan RMDSZ-es politikust sem találunk, aki azt állítaná, hogy Kolozsvár, Brassó vagy Temesvár bármely egészségügyi intézményét érdemes volna beperelni a kisebbségi nyelvi jogaink érvényre juttatásáért, hiszen 2018. január 1-től nem változott semmi, és az ígéretes módszertan sem született meg annak ellenére, hogy az RMDSZ több felállásban is a kormánykoalíció tagja volt, és ezen sorok írásakor is éppen tagja annak.

A jogi úton való érdekérvényesítés mellőzése

■ Az Apáczai-ügyként elhíresült eset 2016-ban robbant ki, miután az akkori Kolozs megyei főtanfelügyelő tizenhat 5. osztályos magyar diák számára nem engedélyezte Kolozs megye egyetlen magyar tannyelvű képzőművészeti 5. osztályának elindítását. A nyilvánvalóan jogsértő helyzet politikai úton való megoldására 2016 februárjától 2017 decemberéig nem került sor. Az ügy jól media-tizáltsága ellenére sem a kolozsvári RMDSZ, sem az RMDSZ hatására kijelölt államtitkár és megyei főtanfelügyelő-helyettes nem kezdeményezett konkrét jogi lépéseket az ügyben. 2017 januárjában az AGFI közbenjárásával¹⁶ eljárás indult az Országos Diszkriminációellenes Tanácsnál (ODT). Az ODT 273/26.04.2017 sz. határozatában megállapította, hogy a Kolozs Megyei Tanfelügyelőség diszkriminálta az érintett diákokat. A jogaikban diszkrimináció útján sértett gyerekek közül tizenketten az ODT döntés eredményére hivatkozva kérelemmel fordultak a Kolozs Megyei Tanfelügyelőséghez és a tanügyminisztériumhoz, amelyben azt kérték, hogy 2017 szeptemberétől a 6. osztályt képzőművészeti osztályban kezdhesék. 2017 szeptemberében sem a Kolozs Megyei Tanfelügyelőség, sem a tanügyminisztérium nem hozta létre a képzőművészeti osztályt, és immár a második olyan tanév kezdődött el, amikor Kolozs megyében nem indult magyar képzőművészeti 5. osztály. A sértett gyerekek közül tízen kártérítést igényeltek az elszenvedett diszkriminációért. Az ügy lezárultakor, 2021. október 27-én az AGFI sajtóközleményben számolt be arról, hogy: „[...] A bukaresti ítélet tábla 1634.A/04.12.2019 sz. jogerőre emelkedett döntése 10 kolozsvári magyar diák javára ítélte meg 6000 lejes kártérítést fejenként, miután a Kolozs Megyei Tanfelügyelőség diszkriminatív módon nem hagyta jóvá az Apáczai Csere János Elmélet Lícium keretén belül 2016-ban induló képzőművészeti osztályt. [...]”

Az ügy lezárulása nyomán a Kolozs megyei magyar politikai és pedagógusközösség meg kell válaszolja a kérdést, hogy van-e szakmai és politikai szándék a magyar közösségben arra, hogy valamely kolozsvári iskolában ismét elinduljon a megye egyetlen magyar tannyelvű képzőművészeti osztálya. A megye és a város demográfiai adottságai nem kellene akadályt képezzenek, tekintve, hogy Kolozsvárnál kisebb magyar közösségekben, pl. Nagyváradon, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön is működik képzőművészeti osztály az 5–8. osztályokban és középiskolás szinten egyaránt.

A hiány pótlásának szükségességét jól szemlélteti az a tény, hogy a diszkriminált gyerekek között van olyan, aki azért költözött el családjával Budapestre, mert nem látott arra lehetőséget, hogy akár líceumtól magyar nyelven tanulhasson képzőművészetet Kolozsváron. Jelenleg képzőművésznek tanul Budapesten.

[...] A jogi lépések időben való megélése talán előnyösebb végkifejlethez is vezethetett volna, hogyha például már a 2016–2017-es tanév kezdete előtt megszületett volna az Országos Diszkriminációellenes Tanács kedvező döntése¹⁷ – állt a közleményben.

Az ügy lezárulását követően a kisebbségi oktatásért felelős államtitkárt, a Kolozs megyei főtanfelügyelő-helyettest, az RMDSZ Kolozs megyei szervezetét és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségét egyaránt értesítették arról, hogy az ügy kimenetele fényében a hatályos jogszabályok által előírt minimális osztálylétszámmal is létre lehet hozni a megye egyetlen magyar tannyelvű képzőművészeti osztályát 2022 őszétől. Az AGFI kérdésben fordult az említettekhez,¹⁸ hogy a magyar tannyelvű oktatás politikai, állami és szakmai érdekképviselését ellátó entitások mely intézkedéseket terveznek foganatosítani azért, hogy a 2016-ban félbeszakadt magyar tannyelvű oktatás 2022-ben újrainduljon Kolozs megyében. A kérdésre a címzettek közül csak a tanfelügyelőségtől érkezett válasz jelen sorok megírásáig,¹⁹ mely értelmében a 2022–2023-as tanévben nem fog elindulni egyik kolozsvári tanintézetben sem a képzőművészeti oktatás, viszont „átfogó kutatásba fogunk, ami a Kolozs megyei iskolákban lévő, művészetekben (nem csak képzőművészeti ágakban!) érdekelt tehetséges gyermekeket / fiatalokat illeti.”

A peres eljárás hasznossága vitathatatlan a károsult egyének vonatkozásában. A diszkrimináció tényének hatósági elismerése, az említett intézmények felelőségének megállapítása, valamint ezek kártérítés fizetésére kötelezése egyaránt szolgálja a sérelmet szenvedett gyerekek és szülők méltóságának helyreállítását. Ugyanakkor közösségi szempontból egy ilyen per csak akkor tekinthető igazán sikeresnek, hogyha ennek az a következménye, hogy Kolozs megyében ismét elindul a magyar tannyelvű képzőművészeti oktatás. A diszkriminatív helyzetre adott megkésett válasz, illetve a jogi ügy lezárulása utáni tétlenség jogi szempontból értelmezhetetlenné teszi azt a tényt, hogy közép-erdélyi régióban a magyar gyerekek számára a következő tanévtől sem biztosított az anyanyelven folyó képzőművészeti oktatás.

A jogértvényesítés elmulasztásának esete

■ A kolozsvári helységnévtáblák ügyeként elhíresült jogvita tárgyát a Kolozsvár be- és kijáratainál kihelyezett helységnévtáblák többnyelvűsítése képezte. Az ügy azért releváns az esetünkben, mert a jogszabály, amely alapján végül a kolozsvári törvényszék közigazgatási jogi és adójogi kollégiuma 2017/961. ítéletében kimondta, hogy Kolozsvár polgármesteri hivatala magyar nyelven is köteles kiírni a város nevét a helységnévtáblákra, már 2001-től hatályos volt.²⁰ Annak ellenére, hogy a teljes kolozsvári magyar politikai közösség előtt ismert volt az illegalitás ténye, civil kezdeményezésre volt szükség ahhoz, hogy első alkalommal 2014-ben peres úton kérjék számon a város polgármesteri hivatalát.²¹ Az ügy jogalapját a keretegyezményen²² túl 2019. július 5-ig hatályos 2001. évi 215. közigazgatási törvény 76. és 131. cikkelyei képezték: „A helyi közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a helységek és a fennhatóságuk alatt levő közintézmények nevének, valamint a közérdekű hirdetéseknek az illető kisebbséghez tartozó állampolgárok anyanyelvén való feliratozását [...]”, akkor is, „[...] ha

különbféle okokból a jelen törvény hatálybalépését követően az egyes nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok aránya a 19. cikkben előírt (20%) alá csökkent, amennyiben a kisebbségi lakosság számaránya meghaladja a 20%-ot.”

Korábbi esettanulmányomban,²³ 2016-ban már ismertettem ennek az ügynek a kezdeti fázisát: „Miután Kolozsvár polgármesteri hivatala és a kolozsvári törvényszék a 2001. évi 215. törvény 76-os és 131-es cikkelyeit ignorálva az elmúlt 15 évben elmulasztotta kihelyezni a román és magyar nyelvű helységnévtáblákat a város ki- és bejárataihoz, 2015 februárjában megalakult a Musai–Muszáj kezdeményező csoport, mely a kolozsvári Minority Rights Egyesület által indított kereset mellé állva figyelemfelkeltő akciókba kezdett, és arra biztatta a kolozsváriakat, hogy felperesként csatlakozzanak az egyesület keresetéhez. Az »1000 per tavasza« kampány során több mint 2700-an nyújtottak be kérelmet a polgármesteri hivatalhoz, többnyelvű helységnévtáblákat kérve, és 371-en²⁴ csatlakoztak felperesként a Minority Rights Egyesület peréhez.

A törvényes előírások és az egyértelmű társadalmi igény ellenére a polgármester visszautasította a kérelmeket, az első fokon eljáró törvényszék pedig a keresetet mint megalapozatlant²⁵ utasította el. A per 2015. március 27-én indult, és az ítélet 2016. február 15-én született meg. A Minority Rights Egyesület fellebbezése nyomán 2016. szeptember 5-én az ítéletábla megsemmisítette ezt az ítéletet, és elrendelte az ügy újratárgyalását. Az ügy dossziészáma: 1535/117/2015.”

Az újratárgyalás ügyének dossziészáma: 1535/117/2015* lett. Az ügyben első fokon született 961-es számú 2017. február 21-i törvényszéki ítélet megállapította, hogy a polgármesteri hivatal köteles kiírni magyarul is a város nevét a román névvel azonos betűtípussal és betűméretben. Az ítélet véglegessé vált, és jogerőre emelkedett miután az alperes polgármesteri hivatal 15 napon belül azt nem fellebbezte meg.

Következtetések

■ Történetileg és politikailag teljesen érthető, ugyanakkor jogi szempontból roppant aggályos az a tény, hogy több mint 100 év kisebbségi lét után is a diszkrimináció tilalmán és a kisebbségi jogokon keresztül folyó jogérvényesítés eseti jelleggel képezi részét az erdélyi magyarok közösségi érdekérvényesítésének. A hatalom formális megosztásának hiányából kiépült informális cselekvőképesség elvitathatatlan reálpolitikai hatékonysággal alkudta ki és építette fel a magyar párhuzamos intézmények világát. Ugyanakkor ez a sajátos politikai magatartás határozottan káros hatással van közösségünk jogérvényesítési potenciáljára, ugyanis:

1. az informalitás hatékonyságában érdekelt erdélyi magyar vezetők ellenérdekelteké váltak abban, hogy a kisebbségi jogokat pusztán létezésükből fakadóan a jogállamiság szellemében számonkérjék román politikai partnereiken és az állam szervein;
2. a kisebbségi jogokat fel nem karoló vezetők ellenérdekelteké váltak a nem politikai oldalról érkező civil jogérvényesítéssel szemben, így a magyar közösség tagjai általános cselekvőképességének leépítése, a közösség demobilizálása az erdélyi magyar politikai és intézményi kultúra részévé vált;
3. a demobilizálás stratégiája ellenérdekeltté tette az erdélyi magyar vezetőket a magyar közösség tagjainak magas fokú jogtudatosságával szemben;

4. a jog algoritmikus működését és a transzparenciát nélkülöző érdekérvényesítés a román társadalom éppen azon tagjaiban kelt ellenérzéseket, akik a jog működését várják el az államtól, és így akár támogatólag viszonyulnának a diszkrimináció tilalma és a kisebbségi jogok érvényesítésével szemben. Ennek következtében a román társadalom vezetői közül inkább azon személyek válnak a magyar ügyek eseti partnereivé, akik nem a kisebbségi és emberi jogok szellemisége jegyében toleránsak és támogatóak a magyarok közösségi ügyeivel szemben, hanem azok, akik a magyar vezetőkkel kötött informális alkuból időről időre előnyt tudnak kovácsolni. Ennek az a kontraproduktív következménye, hogy az erdélyi magyar közösség aktuális román politikai és intézményi partnerei mind országos, mind helyi szinteken jellemzően nem elkötelezettek az erdélyi magyarok kisebbségi jogaival szemben, és így az erdélyi magyar ügyeknek sem lehetnek hosszú távú, elkötelezett többségi partnerei;²⁶

5. a tömeges kisebbségjogi peres eljárások hiányában és az RMDSZ hatékony kormányzati politizálásával egy időben nehézkessé válik elmagyarázni a külvilág számára, hogy mi, erdélyi magyarok még csak abban a Romániában sem élünk, amelyet éppen a román jogszabályok írnának elő számunkra.²⁷

Összegzőképpen, úgy gondolom, hogy a párhuzamos magyar világ kiépítését hatékonyan szolgáló informális érdekérvényesítés mellett mielőbb szükséges felépíteni és kitanulni a transzparens, jogi alapokon nyugvó érdekérvényesítés közösségi kapacitásait, hogy fokozatosan leépíthessük a közös terek és intézmények szintjén tapasztalt mélységesen egyenlőtlen román etnikai hegemoniát, illetve hogy felkészüljünk az informalitás eszköztárának és tereinek jövőbeni beszűkülésére.²⁸ Nem utolsósorban talán ez az egyedüli lehetőségünk arra, hogy előremutató kapcsolatokat építhessünk ki a román többség jogállamban és diszkriminációtílalomban gondolkodó tagjaival.

■ JEGYZETEK

1. Ezt a keresztény teológiai tanításból átemelt parancsot 50 év után olvasta az Erdélyből kivándorló Makkai Sándor fejére: „Nem vagyunk a magunkéi, következésképpen Istennek engedelmességgel, egymásnak szolgálattal tartozunk ott, ahova Ő állított”¹ – írja. Lásd Cs. Gyimesi Éva: *Nem vagyunk a magunkéi*. In: Cseke Péter (szerk.): *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Mentor, Mvhely, 1995. 39.

2. Értsd: választójog és választhatósági jog.

3. Románia esetében ez utóbbi elem határozottan hiányzik jelen pillanatban, ugyanis a román társadalomban konszenzus övezi azt, hogy az ország parlamentje kell hogy döntést hozzon az erdélyi magyarokat megillető jogokról, illetve ezt maga az alkotmány 61. cikke is leszögezi.

4. A romániai magyarokat megillető hatályos kisebbségi jogokról lásd bővebben Fábíán Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. Hamangiu, Buc. 2020.

5. A közösségi cselekvőképesség alatt egy közösség azon képességét értem, hogy cselekedeteivel saját nevében jogokat, illetve kötelezettségeket vállalhat.

6. Ezt a modellt a szakirodalom egyenlőtlen akkomodációnak nevezi. Lásd Tamás Kiss – István Gergő Székely – Tibor Toró – Nándor Bárdi – István Horváth: *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 37–70. 2019.

7. Az informalitásba belekényszerülő alkupolitizáló erdélyi magyar elitek komplex politikai magatartását a szakirodalom „minority political agency” címen határozta meg. Lásd Nándor Bárdi – Tamás Kiss: *Minority Political Agency in Historical Perspective: Periodization and Key Problems*. In: Tamás Kiss – István Gergő Székely – Tibor Toró – Nándor Bárdi – István Horváth: *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 2019. 37–70.

8. A közigazgatási nyelvi jogok más-más mértékben kerülnek betartásra. A legáltalánosabban betartottnak a többnyelvű helységnevtáblák kihelyezését tekinthetjük.

9. Az olvasó figyelmébe ajánlom Huszka Beáta tanulmányát, amely marosvásárhelyi ügyek mentén jut hasonló következtetésekre: *Minorities as citizens: The legal advocacy of language rights by the Hungarian minority in Romania*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/nana.12790> (letöltés időpontja: 2022. május 10.)

10. Lásd a 2017. évi 110. törvényt a 2006. évi 95. és 2001. évi 292. egészségügyi szolgáltatásokról szóló törvények módosításáról: http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2017/pr073_17.pdf (Letöltés időpontja: 2022. május 7.)

11. Lásd: <https://maszol.ro/index.php/belfold/79429-b-vultek-a-nyelvi-jogok-es-senki-nem-kovetett-el-harakit-kelemen-hunort-kerdeztuk?fbclid=IwAR1B7smTDpa9SD9pBkPysRPwyIqNOZ9TzDer7EOjA-8shmy2tXtBXZhVtAY> (Letöltés időpontja: 2022. május 7.)
12. <https://maszol.ro/index.php/tarsadalom/79330-megszavaztak-kotelez-lesz-a-magyar-nyelv-hasznalata-a-korhazakban> (Letöltés időpontja: 2022. május 7.)
13. Az Advocacy Group for Freedom of Identity egy kolozsvári székhellyel rendelkező, pártpolitikától független, kisebbségjogi szervezet, melynek tagjai Bethlendi András, Ilyés Zsolt, Kovács Bálint, Pál Előd, Péter András és Szikszai László jogászok.
14. Lásd: http://foter.ro/cikk/20170418_semmi_sem_garantaltja_a_magyar_nyelvu_ellatast_a_korhazakban/ (Letöltés időpontja: 2022. május 8.)
15. <https://www.rmdsz.ro/sajtoszoba/hir/allaspont-a-magyar-nyelv-hasznalata-az-egeszsegugyen-es-a-szocialis-szolgaltatasokat-nyujto-intezmenyekben> (Letöltés időpontja: 2017. április 20.)
16. A diszkriminációs eljárásban és a kártérítési perben jogi tanácsadást és jogi képviseletet az Advocacy Group for Freedom of Identity jogászai nyújtottak. Az ügyet képviselő ügyvéd az egyesület tagja, Ilyés Zsolt kolozsvári ügyvéd volt.
17. Lásd: <https://docs.google.com/document/d/1EKr8b8y4S84MoAI3gRBfwMizBnGAnSth/edit>
18. A kérdéseket e-mailen keresztül intéztük az említettekhez 2021. december 7-én.
19. A válasz 2021. december 16-án érkezett e-mail formájában.
20. A 2001. évi 215. helyi közigazgatási törvény 2001. május 24-én lépett hatályba, és 2019. július 5-én az 2019/57-es közigazgatási kódex helyezte hatályon kívül.
21. 2014-ben a hollandiai European Committee Human Right Hungarians Central Europe Alapítvány első ízben, peres úton kérte számon a törvény és a helyi tanács határozatának a betartását. A pert első fokon megnyerte az alapítvány, viszont a polgármesteri hivatal fellebbezésére reagálva a fellebbviteli bíróság 2015-ben úgy ítélte, hogy a holland alapítványnak nincs megfelelő perminősége. Az ügy dossziészáma: 1516/117/2014.
22. Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, 11. cikk, 3. bekezdés: „Olyan körzetekben, amelyek hagyományosan nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által jelentős számban lakottak, a Felek törekedni fognak arra, hogy jogrendszerük keretében, beleértve, ahol helyénvaló a más Államokkal való megállapodásokat, és figyelembe véve sajátos körülményeiket, a hagyományos helységneveket, utcanéveket és egyéb, a közösség számára szánt földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják, ha megfelelő igény van ilyen jelzésekre.”
23. Bethlendi András: *Esettanulmány a kolozsvári többnyelvű helységnevtáblák ügyéről*. Magyar Kisebbség 2016. 2. sz. 115–120.
24. Lásd: http://portal.just.ro/117/SitePages/Dosar.aspx?id_dosar=11700000000104379&id_inst=117
25. Lásd: http://portal.just.ro/117/SitePages/Dosar.aspx?id_dosar=11700000000104379&id_inst=117
26. Figyelemre méltó, hogy a román liberális sajtó újságírói, akik rendszeresen írnak negatív hangnemben az RMDSZ politikai magatartásáról, milyen pozitívan számoltak be a fentiekben említett, sikeresen végigvitt kisebbségjogi peres ügyekről.
27. Az erdélyi magyarság sajátos politikai és jogi működésének nemzetközi szinten való megértetésében véleményem szerint kiemelten fontos szerepe van az *egyenlőlen akkomodáció* fogalmának, amelyet a Kiss Tamás, Székely Gergő István, Toró Tibor, Bárdi Nándor és Horváth István által szerkesztett *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania* című könyv emelt be a nemzetközi szakirodalomba.
28. Fontos megjegyezni, hogy a DNA (korruptióellenes ügyészség) megjelenése láthatóan határozott akadályokat gördít az informális politizálással szemben, még a párhuzamos magyar intézményi struktúrák vonatkozásában is. Ennek véleményem szerint illusztris esete a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Teológiai Líceum ügye. Lásd: <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/ervenytelenitette-a-birosag-a-marosvasarhelyi-katolikus-gimnazium-mukodesi-engedelyet> (Letöltés időpontja: 2022. május 11.)

FELLINGER KÁROLY
TRAPÉZMEDER

(Filip Tamásnak)

I. Krétakörön belül

A lány pontosan érkezett,
a vetkőzés az előszobában már
beletartozott munkaidejébe,
majd pucéran lépett a műterembe,
ahol a festő,
palettáján a színek,
mint kiterített lapok,
s a lány, aki a Paradicsom
forrásának közelébe jutott,
nem érezte magán
a kígyó tekintetét.

Amikor a festő elküldte,
a modell átlátszó volt,
kinn a csillagok eltakarták
a nemlét bájjait,
s a látszat
Istenre hagyta.

A lány kirohant,
felöltözött.
Nem vette észre,
hogyan a festő felesége,
míg a kép készült,
kimosta, kitisztította
valamennyi ruhadarabját.

II. Krétakörön kívül

Az aktfestő nem volt elégedett
a művel,
kishitűen kifizette a lányt,
majd nekiadta

a festményt is,
ráadásnak.

A nő zavarba jött,
hirtelen
előntötte a szégyen,
magára ismert.

Elhúzta a csíkot,
és a sietésben
ruháit
elfelejtette
magára öltetni.

Amikor már biztonságban
érezte magát,
a remény barlangjában
magától felkapcsolódott a villany.

HIDEGLELÉS

A Halál
egy kulaccsal van megáldva,
ami nélkül
nem lenne halál,
amiből sose fogy ki
az örök élet vize,
ami úgy tartozik hozzá,
mint fuldoklóhoz a szomszúság.

Béke a Halál,
tudja, hogy
mindenki feltámad
azon a bizonyos napon,
amikor már nem lesz
rá tanú.

NAGY ATTILA

Ikarosz szárnya

Gordonkahangod merre kóborol
Szirmai szállnak bomlik a csokor
Halkuló talpakon oson az ősz
Megáll figyel és bevár az őz

Bevár az emlék s benne a múlt
Dió és gesztenye ha épp lehullt
A még éneklőn dermedő madár
Lábad nyoma erdőid aljzatán

Bevár – de inkább képzeled
Felhők vonulnak messze fent veled
Ikarosz szárnya olvad a havon
Emlék havaz puhán és gazdagon

2022. február 5.

CSAPODY MIKLÓS

NÉPISÉG ÉS ERDÉLYISÉG

Táj-, világ- és országnézet

„az embernek nemcsak úgy vannak eszméi, hanem választja őket”

JOHN LUKACS: Isten velem

■ Egyik elméleti értekezésében József Attila a húszas évek végén azt írta, a nemzet szellemi egzisztenciáját három összetevő: a szemlélet, a gondolat és az ihlet alkotja. Ennek az *Ihlet és nemzet* címmel ismert filozófiai-alkotáslélektani gondolatmenetnek volt végső állítása a híressé vált tétel, mely szerint a nemzet közös ihlet, az egyazon nyelvet beszélő közösség „szellemiségének” közös megnyilvánulása: amikor a költő lefordít egy verset, az idegen eredetit saját nemzetének ihletével alkotja újra. 1930 elején József Attila tizennégy költeményét küldte Hódmezővásárhelyről Kolozsvárra Dsida Jenőnek (az Erdélyi Fiatalok alapító főmunkatársának) azzal, hogy „Ha sorsom fordulna immár egy kissé, igaz örömmel néznék szét nálatok. Régi vágyam ez, ám Istenem nem juttat hozzá”; Bécs és Párizs után, ahol újságot árult, szívesen menne végre Erdélybe, „fajtam távolabbi réteji felé” is. Ígérete szerint hamarosan postázza *Ki a faluba!* című, Fábíán Dániellel együtt fogalmazott, a Bartha Miklós Társaságnál nyomtatásra váró röpiratát, amely „a magyarság életadó rétegére, a parasztságra” hívja fel a tenni vágyó ifjúság figyelmét. Ő maga az anyaország, a „törzsnemzet” egyfelől nyomasztó általános válságtudattól, az elodázhatatlan társadalmi változások sürgetésének lázától, másfelől fokozódó egzisztenciális veszélyérzettől áthatott szellemi-politikai közegében élt, költőtársa már tíz éve kisebbségben, az idegen uralom alá került Erdélyben, a „régio” elnyomott, magára utalt, az újjászerveződés útjait kereső magyar közösségében. Ez a mindent meghatározó alapvető helyzeti különbség azonban nem hozott változást a nemzetit és a társadalmat magában foglaló „közös ihletben”; magyar identitásuk ténye és tartalma, életművük művészi-erkölcsi súlya éppúgy nem kétséges, mint a többségben vagy kisebbségben élő magyar írók, irodalom azonosulása nemzeti-nyelvi közösségükkel – ott a radikális társadalmi reform, itt a kisebbségi önvédelem és önszerveződés parancsoló kényszerének felismerésével.

A *népiség* (a népi mozgalom) és az *erdélyiség* (a transzilvanizmus), ez a két jellegzetes huszadik századi (az 1920–45 közti negyedszázadban meghatározó) irodalmi genezisű, eltérő, sőt ellentétes világnézeti alapokról vállalható, a Romániához csatolt Erdélyben együtt létező és ható eszmevilág látszólag könnyen különválasztható. Összetevőiket akár távolról is szemügyre véve komplexitásuk mellett jól megfigyelhetők azonos, hasonló és eltérő jellemvonásaik a történelmi kiindulópontot (meddig mennek vissza a nemzeti-társadalmi bajok feltárásában), az aktuális helyzet-

elemzést (milyen adottságok korlátozzák a cselekvést) és a teendők megfogalmazását (mit kell tenni a cél érdekében) tekintve egyaránt. Indokolt a kérdés, hogy a népi mozgalom bonyolult, sokrétű eszmevilágának milyen ténybeli és érzelmi összetevői lelhetők fel a transzilvanizmus gondolkörében. (A népiség a transzilvanizmus egyik alapeleme.) Vannak-e a népiségnek speciális erdélyi ideológiai alkotórészei? (Az anyaországi és az erdélyi szellemi-kulturális élet kölcsönösen áttételes jelenségeit kivéve nincsenek; a nemzeti irodalom folytonossága transzilvanizmus nélkül is biztosított volt, fordítva semmiképp; Erdély és az elszakított területek ügye a magyar államvezetést külpolitikai, hatalom- és nemzetpolitikai céljaival összefüggésben foglalkoztatta.) Nézzük a két gondolkör („világnézet”, ideológia, érzület, „atmoszféra”, közösségi magatartáeszemély, cselekvési program, irodalmi-művészi hitvallás) vázlatszerű összehasonlító tipológiáját az anyaország-régió, az időbeliség, jelleg, szervezeti keretek, eszmények és programok összefüggésében. (A „hagyományos” népiséget és a „klasszikus”, valamint az 1937 után hanyatló transzilvanizmust vizsgáljuk, 1944–48 utáni átalakulásuk, a mentalitásban, érzelmvilágban, nemzetfelfogásban, irodalomban máig tapasztalható hatásuk jelzését mellőzzük. A meghatározható ideológiai tartalmakat mindkét esetben célszerű megkülönböztetni időközben módosuló funkcióiktól.)

(Tér és idő, alaphelyzet) Nem jelentéktelen 19. századi előzmények után mindkét eszmevilág a történelmi Magyarország megsemmisülését követő tragikus történelmi helyzet „válságterméke”. A népi mozgalom mint a huszadik század első felének legfontosabb magyar eszmeáramlata az önálló államiságát visszanyert maradék ország (a többség), a transzilvanizmus az államiság korábbi közösségi életkereteinek elvesztésével alávetett helyzetbe került erdélyi magyarság (a kisebbség) értelmiségének eszmei útkeresése. Az első a hozzávetőleg 8,6 milliós „törzsnemzet”, a második egy elcsatolt, önmagában több mint 1,5 millió magyar lakosságú „régión” területén bontakozott ki – mindkettő a „nemzetkép”, a nemzetgondolat új és aktivista, társadalmi újjászervezést sürgető megfogalmazása. (A jobb- és baloldali népiek, plebejusok mellett a jobboldali keresztény-konzervatív hatalmi elittel szemben álló polgári radikálisok, urbánus liberálisok, újkatolikus konzervatívok is Magyarország modernizálását akarták elérni. A transzilván eszmény ideológusainak és tudatos hirdetőinek felfogása szinte teljes egészében egybeesik Ady világképével.) A népiség volt az utolsó olyan nagy szellemi áramlat, amely a több részre szakított, új államok keretei közé került, az anyaországtól kezdetben hermetikusan elzárt magyarság valamennyi nemzeti közösségében megjelent, és amely hasonló tapasztalatok alapján keresett hasonló választ súlyos és váratlan politikai, szociális, kulturális problémákra (miután a nemzeti-népi törekvések „közös választát” 1944–45 után már nem volt mód érvényre juttatni, a különálló kisebbségi közösségek fejlődése részben szétartó, részben párhuzamos utakat mutat). A transzilvanizmust regionális ideológiának is szokás nevezni, holott több egy adott regionális öntudat kifejezésénél. Az erdélyi regionalizmusból azért lehetett transzilvanizmus, mert a „türelmesség és méltányosság” régi erdélyi hagyományait (lelkiismereti és vallásszabadság, társadalmi, gazdasági, etnikai ellentétek kiegyenlítésére való törekvés, demokratikusabb közszellem) követte; fogalmi jelentőségű

tétele szerint „az erdélyiség közös eszményét: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán”. Az 57 ezer négyzetkilométernyi történeti Erdélyt (korábbi önálló fejedelemséget, különálló országrészt) egyébként is legfeljebb a Magyarországtól elcsatolt 103 ezer négyzetkilométernyi területen belül lehet régióknak mondani.

A népi eszmevilágot nem az anyaország „centruma” sugározta szét a határokon túli magyar „perifériákra”, hanem fordítva. Ady, Szabó Dezső, Móricz gondolatvilága majdnem egy évtizeddel korábban rázta fel a fiatal-ságot a Felvidéken (Szlovénia), Erdélyben és a Délvidéken, mint Magyarországon, ahol a mozgalom csak a bethleni konszolidáció megrendülése idején bontakozott ki (ami Erdélyt illeti, az új gondolkodásban még inkább megelőzte az anyaországot). A népi mozgalom többségi, sőt „összmagyar”, a kor hasonló európai mozgalmaival rokon, a transzilvanizmus regionális gyökerű kisebbségi eszmetörténeti jelenség, mindkettő erős nemzedéki meghatározottsággal. A népi írók első hullámának jelentkezése a húszas évek második felére, a mozgalom kibontakozása a harmincas évek elejére, a világgazdasági válság éveire esett (helyzetük és hangvételük a náciizmus felemelkedése, majd a területi revíziók idején értelemszerűen módosult, az erdélyiség szellemében felnőtt értelmiségi fiatalságé alapjaiban változott a politikai-közéleti nemzedéki örségváltás nyomán). A népi mozgalom a negyvenes évek elején jutott csúcspontjára, annak ellenére, hogy belső konfliktusai (szükségyszerű leegyszerűsítéssel jobb- és baloldalinak mondott megoszlása) egész történetét végigkísérte. A transzilvanizmus és a jobb- és baloldaltól egyként vállalt népszolgálat a magyarországi népiek első hullámánál, tehát sokkal korábban, tőle függetlenül megjelent erdélyi belső fejlemény, ugyancsak negyedszázadon átívelő, a húszas évek elején felemelkedő, de a „túlzó marxista” (kommunista) és az újkatolikus ifjúság kora harmincas évekbeli világnézeti küzdelmei nyomán meggyengült, az évtized második felében már hanyatló eszme.

Népiség és erdélyiség együtt és először az erdélyi magyar irodalom első nemzedéki csoportjának *Előre* című kolozsvári diáklapjában jelent meg (1922). A korai transzilvanizmus erőteljes magyar önazonosság-tudatának, demokratikus politikai-közéleti elvekkel párosult kisebbségi aktivizmusának folytatódása a *Tizenegyek* antológiája (1923). Ez a kezdeményezés volt az erdélyi magyar művelődésben hamarosan szétváló, a (székely) sajátossággal is számoló irodalmiság és a népi alapozású társadalomtudatosítás közös forrása (e korai népiség tartalma a reális kisebbségi helyzettudat felé tartó nemzeti önazonosság-tudat). Az irodalmi nyomvonal az Erdélyi Szépművéses Céh (1924) és az Erdélyi Helikon (1928), a társadalmi az Erdélyi Fiatalok (1930) és a Hítel (1935) létrejöttéhez vezetett. A húszas évek vége, „az erdélyiség fordulója” után az első kisebbségi nemzedék figyelme már nem az irodalomra, hanem a társadalom valóságára, mindenekelőtt a parasztság szociális helyzetére irányult, tagjait saját jövőjük, a magyarság kilátásai, Európa sorsa foglalkoztatta. Csakúgy, mint a népiek, a jövő távlatát „a dolgozó osztályok feltörekvésében” látták, a demokratikus kisebbségi társadalom kialakítását tűzték maguk elé. Ez a fiatalság látszólag már nem transzilvanista, nem is humanista, hanem realista: az erdélyi gondolatot a „holdúszató versek”, hamis illúziókat tápláló regények „transzilván svindlijét” elutasítva a kisebbségi önszervezés sürgetésével és a falusegítés gondolatával egészítette ki.

(Jelleg és szerkezet) A népi mozgalom a magyarországi politikai-társadalmi rendszer ellenében, az államát veszített kisebbség a többség vele szemben ellenséges államában talált rá népi-nemzeti közösségi létkérdéseinek lehetséges megoldására. Az agrárius jellegű, széles európai szellemi látóhatárú népi gondolat egyik legfőbb törekvése a népi erők mielőbbi, minél inkább kiterjedt kiaknázása volt, amiben a maga minőségi intellektuális teljesítményével meghatározó szerephez jutott a jobbara paraszti és polgári származású értelmiség. A népiek társadalmi-szervezeti formációja a mozgalmiság volt; nem a pártok hatalmi küzdelmeiben kívántak részt venni, hanem a „mélypolitika”: a társadalmi mentalitás, gondolkodásmód átformálásával akartak gyakorlati eredményre jutni. Ebből következett, hogy a népi mozgalom sokfelé tájékozódott, nem kötődött egyetlen politikai párthoz, hívei és vezéralakjai jelen voltak szinte valamennyi csoportosulásban, a pártok holdudvarát alkotó társadalmi, kulturális egyesületekben, az egyházak és az ifjúság mozgalmában. Laza szerkezetű tömörülésük, széles körű (a reformkor áldozatkész közösségi szellemét idéző) irodalmi-társadalmi, politikai tevékenységük: az eszmeáramlat mozgalmi formája ezért tűnik bonyolultnak, a modern parlamentáris demokrácia gyakorlatában nehezen leírhatónak. Bár a transzilvanizmus legelső rövid életű szerveződése pártalakzat volt (az 1921 nyarán létrejött Erdélyi Néppárt), annak ellenére távol állt a mozgalmiságtól, hogy cselekvésideálja, eszmei-etikai alapállása, erős érzelmi ösztönző ereje valamennyi erdélyi magyar mozgalom, kulturális és más szerveződés, társadalmi megnyilvánulás, közület, intézmény, egyesület, egyház működésére – jószerével az egész kisebbségi társadalomra bő két évtizeden át meghatározó hatást gyakorolt.

A népiek nemcsak korai periódusukban, a mozgalom virágzása, majd hanyatlása idején, hanem irányzataikban, szervezeti-politikai formációikban, sőt személyenként, meghatározó képviselőikben is nagy változatosságot mutattak, éppúgy, mint a transzilvanizmus eszmealkotói, irodalmi-közéleti megszólaltatói, akik ugyanazon valóságra sokféle válasszal szolgáltak; a társadalmi-nemzeti szolidaritás mindkét gondolkör meghatározóan közös jegye volt. A bontakozó transzilvanizmus új ideológiáját előbb erdélyiségnek, később a magyar lélek szerves részét képező erdélyi szellemnek, végül erdélyi gondolatnak nevezték. Nem a haza és a szülőföld, hanem az állam (ország) és a haza (szülőföld) vált el benne egymástól, miközben a végzetes törést a pluralista erdélyi hagyomány és az európai modernitás törekvéseinek ötvözésével, társadalmi aktivitással, alkotással, értékőrzéssel ellensúlyozva állt a kollektív önszervezés szolgálatába. Noha mindkettő nagy hatású, összefüggő (konstituált, de nem kidolgozott) ideológiai konstrukciót alkot, jellegénél, koncepcionális oldottságánál fogva (megalapozóik írók, publicisták voltak) sem a népiség, sem az erdélyiség nem volt doktrína. A népiség erkölcsi fogantatású radikális nemzeti és társadalmi törekvései éppúgy nem alkottak tételes gondolatrendszert, mint ahogy a transzilvanizmus sem volt tudományos kisebbségelmélet akkor sem, ha földrajzi, történelmi, lelki, erkölcsi és etnikai adottságaival (a három erdélyi náció együttélésével) érvelő képviselői éppen olyan egyértelműen megfogalmazták alapelveiket, elérendő céljaikat, mint a magyarországi paraszti nyomor, a nagybirtok, a feudális társadalomszerkezet

felszámolásának szükséges volta mellett érvelő népiek a maguk felfogását a maguk gondolati és hatalmi ellenpólusával: eszmei ellenfeleikkel és a magyar, illetve román kormányokkal szemben.

(*Intézmények, társadalmi bázis*) A mindinkább erősödő, kiszélesedő népi mozgalom szellemi közegét és tömegbázisát többnyire a parasztságból és a polgárságból, az érzelmileg és intellektuálisan egyaránt elköteleződött keresztény középosztályból érkező vidéki és fővárosi értelmiségiek alkották. Ha nem is a „kellő időben” (akadt, aki szerint egy évtizedes késéssel), nem is akadálytalanul, mégis viszonylag hamar kiépítették a maguk intézményrendszerét és nyilvánosságát az egyesületektől, munkaközösségektől a kulturális szövetségeken, ifjúsági és egyházi társmozgalmon át a lapokig, folyóiratokig, könyvkiadóig. Ezek java része a „magyar út” meghatározó képviselőinek, támogatóinak tulajdona volt, vagy közel állt hozzájuk, de további fórumok is melléjük álltak folyamatos jelenlétük biztosításával. A húszas-harmincas évek új nemzedékének népi értelmisége a Bethlen Gábor Körben (1921), a Bartha Miklós Társaságban (1925), a Wesselényi Reform Klubban (1929), a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában (1930) nevelődött és talált magára. Hasonló intézményként működött a Pro Christo Diákok Háza, később a Bolyai (Györffy) Kollégium és még számos szerveződés, mint a Soli Deo Gloria, miközben a rokon törekvésű felvidéki, erdélyi, vajdasági nemzedéktársakkal is kapcsolatban álltak, olykor szorosan együtt is működtek (mint az Erdélyi Fiatalok a Sarlóval, a Bethlen Gábor Körrel és a Szegedi Fiatalokkal). Az olyan saját és rokonszenvező „baráti” lapok, mint a *Református Diákmozgalom* (1925), a *Magyar Szemle* (1927), *Új Magyar Föld* (1929), *Fiatal Magyarság* (1931), a *Tanú* (1932), a *Válasz*, mint a népi írók első tábora és a *Magyar Út* (1934) csakúgy, mint a *Kelet Népe* (1935), a *Magyar Élet* (1936), a *Híd* (1937), a *Tovább* (1938), a *Magyar Csillag* és a *Tisztántúl* (1941), a kolozsvári *Termés* (1942), a *Szabad Szó* (1944) és társaik, valamennyien a népi mozgalom kezdetben mindent áthatóan erőteljes irodalmi jellegét tükrözik, elég csak a népi íróknak áttörést hozó, a társadalmi valóságot feltáró szociográfiára, nép- és országismeretre gondolni. A népiek lapjaival szoros összhangban működött a Magyar Élet Kiadó (1939), a Bolyai Akadémia és a Turul Könyvkiadó (1941). Az erdélyi valóságkutatás mint a nemzeti-társadalmi önismeret sajátos formája, főként a *Korunk*, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* szociográfiája már nem szépirodalmi jellegű, hanem empirikus-tudományos, a romantikus Erdély-mitizálással tudatosan szembeforduló szociológiai-statisztikai valóságfeltáráshoz, történeti szociográfiákhoz vezetett.

A transzilvanizmus hirdetőinek ideológiai és társadalmi összetétele a népiekénél is szélesebb, szinte teljes körképet mutat: voltak köztük jobb- és baloldaliak, népiek, polgári radikálisok és urbánus liberálisok, szociáldemokraták, keresztény konzervatívok, iparosok, kereskedők, középosztálybeli értelmiségiek, írók, publicisták, művészek, szakemberek, papok, tanárok, jogászok, dzsentrik, arisztokraták. Az erdélyiség irodalmi-kulturális intézményei a népiek helyzetétől alapvetően eltérő viszonyok között nem mozgalmi jelleggel, inkább áttételesen, meghatározó íróin és más személyiségein keresztül kötődtek az egyes szellemi körökhöz, érdekcsoportokhoz. Közös nevezőjük az erdélyiséget történetileg visszavetítő transzilvanizmus volt, melynek kisszámú, ám annál jelentősebb, elsősor-

ban irodalmi intézményei az értékek megőrzésével, gyarapításával, továbbadásával, a magyar műveltség terjesztésével, a hagyomány ápolásával és a neveléssel biztosították a nemzeti azonosságtudat folytonosságát. A transzilvanizmus legfontosabb szellemi fóruma az Erdélyi Szépművés Céh és az Erdélyi Helikon volt a *Pásztortűzzel* (1921), a *Vasárnapi Újsággal* (1923), az *Erdélyi Irodalmi Szemlével* (1924) és számos további lappal, folyóirattal. A régi-új eszmevilágot az erdélyi magyar orgánumok túlnyomó része teljes egészében magáévá tette. Nemcsak a politikai és közéleti karakterűek, hanem a szépirodalmi folyóiratok is, sőt még számosan mások, mint a régi alapítású tudományos *Erdélyi Múzeum* (1874) vagy az új nemzetpolitikai szemle, a *Magyar Kisebbség* (1922), a felekezetek fölött álló, az új nemzedéknek (párt)politikamentességet és világnézeti függetlenséget ajánló *Erdélyi Fiatalok*, majd a magyarországi hivatásrendi gondolat nyomán „szervezett nemzettársadalmat” propagáló Hitel. Az erdélyiség konzekvenciáinak tudatosításában fontos szerepet vállaltak az olyan egyházi-ifjúsági folyóiratok, mint a református *Ifjú Erdély* (1923), a katolikus *Erdélyi Iskola* (1933), egyesületi és köri kiadványok. Az erdélyi „uralkodó eszme” hegemoniája természetesen nem volt töretlen: a *Korunk* kezdettől harcos ellenfele volt. (Az erdélyi irodalmi-világnézeti viszony- és kapcsolatrendszer nemcsak a két nagy szellemi szomszédvár, a transzilván eszméket hirdető *Erdélyi Helikon* és a marxista *Korunk* szembenállásával jellemezhető, hanem az erdélyi írók gyakori „átjárásával”, sőt azzal is, hogy a népi írók közül néhányan azután váltak ismertté Magyarországon is, hogy először a *Korunk* közölte írásait.)

(*Ideológia*) A népi mozgalom eklektikus irányzati és egyéni sokfélesége olyannyira összetett rendszert alkotott, hogy fősodra mellett megannyi régi öröklött nézettel, radikális új elemmel, eszmetörmelékkel telített fel fogás- és stílusváltozatai nehezen megragadhatók. A transzilvanizmus mint esztétikai program, mint politikai elgondolás és mint gondolatrendszer ideologikus gyűjtőfogalomként még bonyolultabb irodalom- és művelődéstörténeti jelenség (ha ideológiai „képlet” volna, tételeken leírható lenne, márpedig abszolút fogalmakkal nem, csak történetileg meghatározható). Összetettsége azzal magyarázható, hogy nem létezett kollektív transzilván eszmény, az erdélyiség érzelmvilága a sokat emlegetett „erdélyi liberális szellem” híveinek legkisebb közös többszöröse volt. Sem a népiség, sem az erdélyiség nem elmélet, inkább eszme, törekvés, cselekvési terv; az első szellemi világrámlatokkal érintkező, a trianoni határok fölött átlépő „összmagyar” gondolatvilág, a második autochton kisebbségi fejlemény, az európai humanista szellemre nyitott ideológiai zárvány. A legjellegesebb népiek munkássága éppen úgy a magyar művelődés élvonalbeli teljesítménye, mint az erdélyiség java képviselői. A többségben élő népiek behatárolt lehetőségek között a kisebbségi transzilvanisták jogilag és politikailag alávetett helyzetben érték el számottevő eredményeket. Közös szellemi forrásvidékük az Ady–Móricz–Szabó Dezső-triász, Bartók és Kodály gondolatvilága (a népiek egy részénél Jászi Oszkár eszméivel kiegészülve). Ezzel szemben a transzilvanizmust ellenfelei már az első időktől utópiának ítélték. Akik a nemzeti „akolmeleg” időtlenített misztikumával szemben az etnikai hovatartozástól független osztályharcot vélték társadalmi realitásnak, „óhaj- és vocativus-ideológiának” minősítették, eleve

kétségbe vonva a lelki-történelmi-táji adottságokkal való érvelés tényyszerűségét. Mások, akik a harmincas évek második felében elfogadták, hogy a mítosz nem feltétlenül mond ellent a tapasztalatnak, úgy gondolták, a transzilvanizmus „mítosza” (nem az irodalmi transzilvanizmus mitikus líraisága), bár nem ássa alá az eszmekör hitelét, teljesítményének jelentőségét, nem a múltban gyökerezik, hanem a bizonytalan jövőbe vetül. Azok is patetikus utópiának, önámító ködgomolynak tartották, ezért elvetették egész eszmevilágát, akik a hagyományos erdélyi szabadelvűségekre hivatkozva a többségnek szóló, közeledést, megbékélést célzó ajánlatra és az egyenjogúság, autonómia illúzióinak bizonyult politikai követelésére helyezték a hangsúlyt.

Noha az eszmény értéke nem mérhető sem az érzelmekkel, sem jogi, politikai, világnézeti programpontokkal, kisugárzó hatása nem feltétlenül az érték függvénye. A transzilvanizmus közös értéke nem az erdélyi népek értékközössége volt, hanem szinte kizárólag „magyar ideológia”, nemcsak eszméjét csak „a magyarság látszott sóhajtozni”. A transzilvanisták hiába vélték úgy, hogy nemcsak az erdélyi magyar, hanem a román és szász „egyeniség, lélek, szellem” is létező valóság, és hogy az „erdélyi szellem” éppen ezek közös eredője; a sorsközösség érzése akkor lehetett volna kölcsönös, ha mindhárom erdélyi nép magáénak vallotta volna. (Mások úgy ítélték, az „Erdélyben ható erő” nem lélek, hanem csak szellem; létezik erdélyi magyar, román és szász szellem, magyar lélek azonban csak egy van, mégpedig az összmagyarság lelke.) A közös történelmi múlt, megértésre, testvéri egyenjogúságra apelláló fennkölt humanizmus így sem vesztett érvényéből, ténylegesen azonban megvalósíthatatlannak bizonyult. A regáti közszellem nem mutatott iránta fogékonyságot, a hagyományos szász szeparatizmus csak a harmincas évek első felének magyar–szász irodalmi közeledése idején oldódott némiképp. A kisebbségi erdélyi gondolat fő ellenpróbája a „többségi transzilvanizmus” átalakulása: a regáti törekvéssel (Erdélyt erdélyiek nélkül) szembe forduló román regionalizmust (Erdély az erdélyieké) legyőzte a nagy román gondolat (Erdély a románoké). Népiek és transzilvánok magatartását az Ady–Móricz–Szabó Dezső-triász gondolatvilága mellett saját tragikus társadalmi tapasztalataik táplálták. Tágabb történelmi perspektívában az államalapításig, a népiek a kritikai nemzetszemléletükben a reformkor eszmevilágáig (nemzet és haladás), a kapitalizmus kritikája kapcsán többnyire a dualizmusig, az erdélyiség képviselői a forradalmakig és a történelmi Magyarország felbomlásig mentek vissza a végzetes bajok gyökereinek, a nemzeti és paraszti polgárosodás megrekedése okainak keresésében. Mindkét eszmevilág híveit egyetemes etikai-kulturális értékszempontok vezették, nagy hangsúlyt helyeztek az európai értékek megismerésére, a szellemi kapcsolatok ápolására, a magyar érdekek képviseletére.

A népi mozgalom vezérfonala a parasztság helyzetének orvoslása volt a földbirtok-, a szociális és a művelődéspolitikai, a közigazgatás radikális reformjának követelésével. Alaptételként fogalmazták meg, hogy a nemzeti közösség megújulása csakis ettől a társadalmi rétegtől várható. Ebből eredt kritikai nemzetszemléletük, felfogásuk a parasztkérdésről, a nemzeti identitásról és a társadalmi szolidaritásról, a magyarság közép-európai hivatásáról, a kelet-európai kis népek közeledéséről. Bár a parasztkérdés

történeti okoknál fogva másként esett latba Erdélyben, mint az anyaországban, Erdélyben a magyarság 72 százalékát adta a falu. A népieket senki sem mondhatta utópikus idealistáknak, a romantikus parasztimádat azonban egyként része volt a népiség és a transzilvanizmus korai nép- és faluszemléletének. Mégis hamar megszabadultak a paraszti világ, népi hagyomány, művészet idealizált, giccsbe hajló félreértésétől; az erdélyi új nemzedék fellépése tovább erősítette azt a felismerést, hogy „az erdélyi magyarság jövője az erdélyi magyar falu jövője”, és hogy nem a 72 százalék él a 28-ért, hanem fordítva, mégpedig a 100 százalék megmaradásáért. Ezért szükséges a magyarság jövőjének letéteményesét, „a nemzeti lelkületet és jellemet”, az anyanyelvet, népi kultúrát hordozó falu morális és anyagi állapotának megismerése, ez pedig „a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló” intelligencia kötelessége. Az új értelmiségi fiatalságnak meg kell ismernie a parasztság életviszonyait, „szocialisztikusabb ideológiában” kell megszerveznie „a magyar dolgozó rétegek hatalmas érdekszövetségét”. Ez a felismerés a maga erős érzelmi telítettségével (a nemzet szeretetével, az iránta érzett aggodalommal, az önzetlen tenniakarás áldozatvállaló heroizmusával) keserű személyes tapasztalatból és szomorú statisztikai adatsorokból fakadt: nem elég a népnek „szerelmet vallani”, a falu felemelését csakis szakszerű, gyakorlati felkészültséggel lehet elérni. A negyvenes évek elején felvirágzó anyaországi „új népiséget” Erdélyben is sokan fogadták a magyar parasztság „sorsformáló történelmi osztályá” való felemeléseként. Úgy vélték, az új birtokpolitikával megvalósulhatnak a népiek nemzetit és társadalmi összekapcsoló törekvései, hiszen már nem elég földosztásról, birtokreformról beszélni, átfogó társadalmi reformra van szükség. Azt is többször hangoztatták, hogy a politikai-társadalmi élet gyakorlatában és a magyar nemzetkép újraértelmezésében egyaránt kamatoztatni kell a régit, az erdélyi szellem hagyományait és az újat, a húszéves kisebbségi lét tapasztalatait, vagyis a megnagyobbodott, de háborúban álló Magyarország mind nyomasztóbb problémáinak orvossága a szélsőségektől mentes, kiegyensúlyozott, megfontolt erdélyi szellem.

A történelmi realitással való számvetést, a sorsközösségtudat kialakítását, közösségi helytállást és demokratikus közületi önszerveződést sürgető, a szülőföld apoteózisát hirdető transzilvanizmus előképe az egykor a magyar államiságot fenntartó önálló Erdélyi Fejedelemség (idealizált) történelmi állammodellje. Régi (történeti) és új (kisebbségi) összetevői arra mutatnak, hogy a transzilvanizmus mint az alávetett, majdhogynem jogfosztott erdélyi magyarság nemzeti önazonosság-ideológiája, a magyarságtudat egyik történelmi formája a három erdélyi nemzet kulturális egymásra hatását hirdető történelmi tanítás: „egy nép életérzése”, „hite annak, hogy a mi hazánk Erdély”. Teológiailag is alátámasztott keresztény eszmeként a szellem magasabbrendűségét hirdette, érzületének, magatartásbeli alapeszméinek (önrevízió, kiteljesedés, felelősség, népszolgálat) megtagadását számosan a kortársak közül mégsem feltétlenül hitbéli-vallási alapon, inkább nemzeti-közösségi megfontolásból ítélték materialista racionalizmusnak, a magyarság elárulásának. Noha irodalmi dimenziójában megkülönböztethetők messianisztikus, történelmi és népi változatai, nem külön irányzat, stílus, ábrázolásmód, hanem írói-etikai alapmagatartás, szellemileg és ízlésvilágban, a helikoni irodalompolitika irányzati

egyenlőségében kifejeződő szabadelvűség. A középosztályi nemzettudathoz kapcsolódó történelmi szemléletében, a hagyomány értelmezésében tényszerű adottságokból indult ki; érvényét és erejét nem eszméinek nehezen meghatározható tárgyi igazsága adta, hanem az általa megerősíteni kívánt *azonosságtudat minősége, a közösségépítés hatékonysága*. Sem a népesség, sem az erdélyiség nem volt világnézet, „a világhoz való viszonyulás öntudatos állásfoglalása”. A transzilvanizmus főként kezdetben szívesen, ám pontatlanul gyakran mondta magát „az erdélyi magyar ember”, később az egész romániai magyarság „logikailag igazolható, népközösségünk valószínűsége életigénylését” kifejező egzisztenciális világnézetének, holott lényegénél fogva „nem világot nézett, hanem csak egy tájat”.

(*Táj és történelem – társadalom és kultúra*) A táj (vidék, haza) közös alapfogalma népieknek és transzilvánoknak, éppúgy, mint kritikai nemzetszemléletük és a magyar történelem folytonosságát valló felfogásuk. (Egyetlen tájnak, „tájegységnek” a népieknél nem, csak az erdélyiségben volt központi szerepe.) A „harmadik út” hívei a magyarságot (fajt, nemzetet, társadalmat) népiséggként fogták fel, ennek megfelelően az általuk követelt társadalmi átalakulás során a népet szellemi közösséggé (nemzetté: „közös ihletté”) kívánták formálni. Az erdélyiségben a történelmi hagyományhoz való visszanyúlás tudatossága és a tájhazafiság szülőföldkultuszát, mivel a nemzeti szellem kifejlődése a fejedelmi kor idejére esett, a nemzeti szuverenitással és a demokrácia eszméjével együtt az agresszív többségi nacionalizmussal állította szembe. (A harmincas évek második felében megkülönböztették egymástól a líraibb, a biztonságot kínáló szülőföld otthonosságába menekülő „tájtranszilvanizmust” és a realista, az új államkeretek közé való beilleszkedést kétségtelenül elősegítő, ám a kölcsönös megértés hiábavaló hangoztatásával önnön illúziója áldozatává lett „országtranszilvanizmust”). A népiek a radikális reform sürgetésével a parasztság felemelését, az égető társadalmi különbségek mérséklését, a transzilvanizmus hívei a szolidáris magyar egység szorgalmazásával, az önzonosság-örzés egyéni és csoportérdek fölé emelésével: „a magyar kötelesség politikájával” kívánták elérni az ellentétek meghaladását, az osztálytalan nemzeti egységet. Hitük szerint ez utóbbit megkönnyítette, hogy az erdélyi társadalom a magyarországinál sokkal egységesebb, a történeti-társadalmi hagyomány és az arányosabb birtokmegosztás következtében demokratikusabban berendezett volt, ráadásul miközben Trianon után teljes egészében deklasszáldott, szerkezete is eltorzult. A faj fogalmát a népi mozgalom és a transzilvanizmus gondolkörében egyaránt erkölcsi és nem vérségi kategóriaként használták, bár e meghatározó felfogás később mindkét eszmevilág számos árnyalatában nemegyszer fordult az ellenkezőjére; a transzilvanisták látószögének fókusza nem a fajra, még kevésbé a hozzá tartozók meghatározott részére, hanem „a nyelvileg, lelkieg és történelmileg egységes nemzetre” irányult. Míg az asszimiláció történelmi folyamata a magyarországi urbánusok szemében sikeres, a népiekben sikertelen volt, a zsidókérdés a transzilvanizmus képviselőinek nagy része előtt sokáig indifferens maradt, kisebb részük a népiek véleményére hajlott (népiek és transzilvánok között egyaránt számos zsidó származású szellemi kiválóság akadt). A nemzeti jövő szempontjából hasonlóan foglaltak állást a nyugati kapitalizmus és a szovjet típusú államszo-

cializmus politikai és gazdasági rendszerével szemben. A revíziós gondolat nem állt a népiek érdeklődésének homloktérében, az erdélyi gondolat hívei e tekintetben érthetően ellentétes állásponton voltak.

A nemzeti kultúra jellegének és jelentőségének megítélésében mindkét szellemi áramlat azonosult a babitsi nemzetfelfogással, mely szerint a műveltség maga a nemzet; a kisebbség csak a politikában kisebbség, az irodalomban és a művészetben az egyetemesség értékes része (abban is a babitsi nézetet vallották, hogy az erdélyi gondolat szemben áll „a politikai és közjogi irredenta daccal”). Azután, hogy a kisebbségi léthelyzetből eltűnt majdnem minden olyan tényező, amely korábban a nemzeti élet alapjául szolgált, egyedül a kulturális nemzeti érzés maradt meg szabadnak szellemi nyitottságával, a nyugat-európai és a világműveltség áramlatainak befogadásával. A kultúra mint a legbiztosabb nemzetfenntartó tényező ezért volt a népi felfogás és az erdélyi „különség” közös erkölcsi és praktikus öncélja, továbbadása a nevelés legfőbb törekvése. Hasonló egyöntetűség mutatkozott meg a kelet-európai kis népek közeledésére, a másik nép megbecsülésére vonatkozó nézeteikben, a szomszédnépekkel az igazságosság, méltányosság humánus ideáit követő együttműködésben, kíváncsiság, összhangban a kapcsolatok etikai elvek, értékeszmék szerinti rendezésével. A népiek a dunai összefogás, a transzilvanizmus hívei a három erdélyi nemzet sorsközösségének szorgalmazásával törekedtek a megbékélésre, ezzel is a nemzeti önazonosság megőrzését és gazdagítását akarva szolgálni, a tolerancia mellett nem feledkezve meg a nemzeti autonómia követeléséről. A közírók közül többen is úgy vélték, hogy a nemzetek, vallások, világszemléletek, szokások, osztályok, érdekek bölcs kiegyenlítésére törekvő Erdély a transzilvanizmusban a maga Szent István-i gondolatát teremtette meg. Bár számosan megtagadták, az erdélyi gondolat hatása a harmincas évek második felére meggyengült és módosult, de nem szűnt meg Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után sem. Voltak, akik úgy ítélték, az annak idején az írók által új életre keltett eszméből a politikusok csináltak aktuális nemzetpolitikai programot.

(Politika és nemzedék) A népiség és az erdélyiség szellemi és politikai valóság egyszerre. Eltérő okokból, de a többségi népiek és a kisebbségi transzilvanisták egyaránt mély bizalmatlansággal viseltettek a mindenkori (magyar és román) állam intézményével szemben. A népiek súlyosan elmarasztalták, éppúgy elutasították az 1918 előtti liberális berendezkedést, mint a bethleni konszolidációt. Programjuk történelmi célja a „társadalmi igazságtétel”, egyszersmind a modernizáció volt, eszköze a társadalmi, gazdasági, művelődési reformok bevezetése, a szabadversenyt korlátozó állami beavatkozás, a nagybirtokrendszer felszámolása, a demográfiai helyzet javítása, a kivándorlás megállítása, a progresszív adórendszer, a minimálbér és a 40 órás munkahét bevezetése stb. Törekvéseiket a hatalmi-politikai berendezkedés rendszerellenzékeként nem a sokszorosan megosztott politikai mezőben, hanem afölött igyekeztek érvényesíteni (nem kötődtek politikai párthoz, a Nemzeti Parasztpárthoz való kapcsolódásuk későbbi fejlemény). A társadalmi-gazdasági valóság által kikényszerített reformok megvalósításának megfelelő útját nem a hatalom megszerzésében (még kevésbé bármilyen forradalomban), hanem a hatalom együttműködő belátásában látták, miután úgy vélték, bármilyen párt-

összetételű kormányzat legyen hatalmon, a szükségszerűen népi szellemben kell végrehajtani (annak ellenére, hogy az államban nem bíztak). Szociális céljaik mellől nem hiányzott a demokratikus politikai átalakulás sürgetése, később a „szellemi honvédelem” gondolata sem. A transzilvanizmus ideológusai, publicistái és mindenki, aki ezt az eszmekört vallotta, tisztában volt vele, hogy a politika Bethlen Gábor óta az erdélyiség egzisztenciális alapvetése (az új kisebbségi nemzedék is Bethlen Gábor iskoláját járta). Az újszülött erdélyi magyar irodalom is a távlatos kisebbségi politikát szolgálta, az erdélyiségnek azonban tételes politikai programja a nemzeti-kulturális önazonosság közösségteremtő fenntartásán túlmenően nem volt. Politikailag magától értetődően ellenzéki („baloldali”, demokratikus) felfogást képviselt, de másképpen, mint a népiek. Az idők folyamán megvoltak ugyan a „saját pártjai”, eszmekörében működő politikai alakulatok (Erdélyi Néppárt, Magyar Néppárt, Magyar Szövetség, Országos Magyar Párt, Romániai Magyar Népközösség), az antidemokratikus nacionalista többség demokratikus-humanista kisebbségi ellenzékeként, korábbi közjogi adottságaitól megfosztva mégsem a pártpolitikán át, hanem a szellem erejével akart eredményt elérni. Az ifjúság új, „feltétlenül nemzeti alapokon álló politikai programja” a harmincas évek elején még váratott magára, de ha elkészül, nem önmagáért való, hanem „szélesvonalú, belső értékeket védő, alulról szerves életként felnőtt érdekvédelmi front lesz”.

A harmincas évek második felében a transzilvanizmus védőszárnyai alatt új szellem bontakozott ki. A népszolgálat (egyszerre jobb és baloldali) eszméje sem a magyarországi népi mozgalom hatása alatt vert gyökeret a fiatalságban. Az első nemzedék öntudatosan magáévá tette a „magunk revízióját”, a kisebbségi élet nyomasztó terheit, elfogadta „lelki ajándékait”, önzetlenül vállalta közéleti aktivitását, a reális helyzet tudat kialakítását, képes volt az ifjúsági mozgalmak felekezeti elkülönülésükből adódó szervezeti széttagoltságának meghaladására. Az Erdélyi Fiatalok az erdélyi gondolathoz hasonlóan teológiailag-etikailag erőteljesen alátámasztott (egyszersmind egzisztenciális kényszerből fakadó) szolgálat-eszme híveiként hűek maradtak a transzilvanizmushoz, anélkül azonban, hogy hangosan hirdették volna. A népszolgálat közösségi magatartásmódeljét az ifjúság nemzeti és nemzedéki öntudatának erősítésével, a falukutatással, szociográfiai-szociológiai tevékenységükkel, ám a pártpolitika mellőzésével akarták megvalósítani. A *Hitel* körül csoportosuló második nemzedék új gondolkodásmódja, társadalompolitikai koncepciója ugyancsak a szolidáris nemzeti egység kialakítását célozta. Az erdélyi magyar társadalom szaktudományos megismerésére helyezték a hangsúlyt, keresztényszociális nemzetszemléletre épült társadalomfelfogásuk az egész közösséget átható „belső demokrácia”, az osztálynélküli kisebbségi „nemzettársadalom” kiépítésére irányult. Ez az új társadalompolitikai koncepció sem légtüres térben született elméleti elgondolás volt. A közélet küzdelmeiben már az ifjúsági mozgalmak hőskorában aktív, most a közéletbe, a politikába is bekapcsolódó legújabb nemzedék az erdélyi hagyomány, az anyaországi új Széchenyi-kultusz és más szellemi hatások alatt igyekezett hasznosítani kisebbségi tapasztalatait, a Trianon után megcsonkított, közép-osztályát veszített erdélyi magyar társadalom valóságát, az önszerveződés kényszerét és a nemzeti egység vágyát véve alapul.

SZIKSZAI MÁRIA

AZ ANTROPOLÓGIAI JELEN MŰHELYTITKAI 4.

Terepnapló, Máramaros (folytatás)

■ A jódi templom megtekintése után megálltunk a falu néprajzi múzeumánál – legalábbis ezt hirdeti magáról a templomtól nem messze levő egyik telek. Bementünk az udvarra. Egy helyi népviseletbe öltözött, hatvan év körüli asszony fogadott. Elmondta, hogy ő a tulajdonosa a múzeumnak, amelyet beléptidíj fejében lehet megnézni. A telken két hagyományos faház áll, mindkettőt hagyományos paraszti háznak rendezték be.

A telken a kender megmunkálását kívánják bemutatni. Az asszony lépésről lépésre elmondta a kender termesztésétől kezdve a feldolgozásának lépéseit, miközben megmutatta az egyes fázisokat, míg végül eljutottunk a második házban álló szövőszékhez. Itt leült, és bemutatta a szövőszék működését. Az első ház kisebb, a második ház valamivel nagyobb, ennek szobájában működik a szövőszék. A szövőszék össze van kötve a bölcsővel, erre az asszony külön felhívta a figyelmünket: miközben az anya dolgozott a szövőszéken, a gépezet ringatta a bölcsőt. Ennek a szobának a berendezése is a helyi paraszti világot mutatja be, az előtér azonban kisboltként működik: itt állították ki a látogatók által megvásárolható tárgyakat, textíliákat. Az asszony folyamatosan beszél: érezni, hogy egy betanult szöveget mond el. Néha megszakítom, kérdezek. Például, hogy ez a telek az ő családjáé volt-e. Nem az ő családjuké volt, válaszolja, hanem megvásárolták egy idős asszonytól, aki a benne levő régiségekkel együtt adta el nekik. A bemutatott anyag egy további része a saját háztartásukból származik, másik részét megvásárolták a faluban. Tehát tudatosan állították össze a gyűjteményt, gondoltam, és valószínűleg nem véletlen az sem, hogy a világörökség részévé lett templom közelében vásárolták meg a gyűjteményhez a telket és házat.

A nagyobbik házban álló tárgyak megtekintése után kifele indultam, amikor észrevettem a falon egy bekeretezett írást. Az asszony már a ház külső részében volt, amikor elkezdtem olvasgatni a szöveget. Néhány latin kifejezés mellett magyar szavakat fedeztem fel a nehezen olvasható szövegben, és az évszám mellett is határozottan magyar nevek voltak. A szöveg egy magyar nyelvű irat, talán adásvételi szerződés lehet. Megkérdeztem az asszonyt az iratról. Azt válaszolta, hogy valami régi irat, nem tudják, miről szól, a ház padlásán találták, és mivel az évszám régi, ezért értékesnek vélték, és kiállították. Az irat datálva van, 1787. február 28-án keltezték. Mondtam az asszonynak, hogy ez egy magyar nyelvű szöveg, ám az asszony erre már nem válaszolt, hanem megfordult, és kiment a másik helyiségbe. Még pár percig álltam a szöveg előtt, pró-

báltam elolvasni az üveg alatt nem igazán látszó sorokat, ám a fényviszonyok miatt csak itt-ott egy-egy szót tudtam felismerni az üvegezés alatt. Közben újabb látogatók érkeztek, és az asszony újra elkezdte a bemutatóját.

Úgy tűnt, hogy a múzeumnak rendszeresen vannak látogatói. Az elhelyezése is szerencsés: azon az úton van, amelyen meg lehet közelíteni a világörökség részévé vált helyi fatemplomot. A turisták nyilván elsősorban a fatemplomot keresik, de közülük bizonyára sokan megállnak a falumúzeum előtt is, ezért a belépődíj és a szuvenírek eladása itt több jövedelemmel kecsegtethet, mint egy nem ennyire forgalmas faluban álló múzeumé. A család láthatóan azok közé a talpraesett parasztemberek közé tartozik, akik megérezték az idők szelét, és ki tudták használni a lehetőségeket, ez esetben a kulturális örökségük monetizálását: megvásároltak egy régi telket, rajta régi házakkal, ezekben régi tárgyakkal, hozzávásároltak további régiségeket, és élővé teszik a bemutatást azzal, hogy a saját gyerekkoruk történeteire hivatkoznak közben.

Hazafele menet arra gondoltam, hogy ez a jódi múzeum közelebb áll a skanzenhez, mint magához a klasszikus múzeumhoz, még akkor is, ha nem egy egész falu maga a múzeum, hanem csak két ház egy telken. Ez a két ház azonban az eredeti helyén van, a (nagyjából) eredeti berendezésével. Sőt talán még a skanzennél is skanzenebb, hiszen nem egy muzeológus mutatja be az anyagot a látogatóknak, hanem egy helybéli személy, aki saját maga is itt szocializálódott, és használta azokat a tárgyakat és technikákat. A hátránya nyilván ugyanabból fakad, amiből az előnye is: hogy egy helybéli személy kezeli és mutatja be az anyagot, akinek hiányzik a muzeológusi, néprajzi szakképzettsége, ezért a bemutatás kizárólag csak a bennszülött szempontjából tud a látogatókhoz szólni. Nem ismeri a tágabb kontextust, amelyben el lehetne helyezni azt a tudást, amellyel ő bír, és mivel ezt nem ismeri, némán hátat is fordít a kényelmetlen kérdéseknek. Hiányzik a szakképzettsége a tárgyak kezelését, konzerválását illetően is. És végül: nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy mindez színjáték. Kezdve azzal, hogy egy népviseletbe öltözött asszony tessékkel be minket, majd az, ahogyan az asszony odamegy és bemutatja az egyes munkafázisokat, kezébe veszi a köteg kendert, és úgy tesz, mintha megmunkálná, vagy ahogyan percekig dolgozik a szövőszéken, és nem utolsósorban az, ahogyan elmeséli, hogy ők még ebben nőttek fel, ám közben hallatszik, végig hallatszik a hangjából az, hogy már ezerszer elmondta ezt a szöveget, eljátszotta a szerepet... És most nekünk is előadja az előadását, mint egy fáradt színész. Magát a népi kultúrát adja elő ez az asszony az érdeklődőknek. Pontosabban azt, amit ő annak tart. És mi megfizetjük ezt az illúziót, pont, mint egy színházban: belépődíj fejében nézzük meg az előadást, csodáljuk meg a díszletezést, majd elindulunk kifelé, mert már érkezik a következő érdeklődő csoport, és újra elindul az előadás.

Negyedik nap Sajómező (Poienile Izei)

■ Az előző két helyszínhez képest itt teljesen más hangulat fogadott. Az előző két helyszínen egymást érték az érdeklődő turisták, és volt, ahol erre felkészülve belépődíjat kértek, illetve a templom külső terében szuveníreket árusítottak. Itt nincsenek turisták, nincsenek szuvenírek, nincs belépődíj, nincs tömeg, nincs közlekedés, még járókelők sem nagyon voltak láthatók a faluban – ahogy szokott lenni déli órában egy átlagos kis faluban. A fatemplom itt is egy domb tetején, egy temető közepén áll, kőhajításra egy másik, nagy és modern templomtól. Egy keveset nézelődtünk a temetőben, míg mozgást láttunk az új templom udvarán. Egy férfi volt az, mintha az udvaron végzett volna munkákat. Átkiáltottunk, és megkérdeztük, hogy vajon ki tudná kinyitni a fatemplomot. Éppen ő, válaszolta, majd elment a kulcs után. A két templom között kis csermely szalad végig, a csermelyen keresztül egy fedett fahidat építettek – így átjárhatóvá vált a két telek. Ezen át érkezett a kulcsos emberünk.

Bent a templomban a már ismert technikával, a perspektíva mellőzésével megfestett jelenetek sokasága fogadott. Ennek a templomnak a festője ismeretlen, feltételezések szerint egy helyi festő festhette ki 1794-ben. A festő megjelenítette a falon a megbízói nevét, majd azok nevét, akik a pénzt adták a munkára... de a sajátját nem. A népi kultúra legtöbbször távol maradt attól, ami a magasművészetben a reneszánsz után annyira elterjedt, nevezetesen, hogy a művészek szignálják a műveiket. A népi kultúrában a szerző neve a legkevésbé volt fontos. Itt a mesterek többnyire névtelenek maradtak, jó esetben egy-egy fennmaradt szerződés segíthet a kutatóknak, ám néhol, mint itt is, a későbbi kutatások nem tudták feltárni a mester nevét.

A sajómezői templomban különösen jól megmaradtak a pokoljelenségek. A nagy jelenet jobb sarkában egy száját nagyra tátó szörny látható, amint épp elnyeli a vétkezők egy részét, míg a többi vétkezővel az ördögök bánnak el, ezeket egy-egy kisebb jelenetben részletezi a festő. Van, amelyiket azonnal felismerni, mint a nyelvétől felakasztott hazug embert – ő még Bosch festményein is megjelenik. A többi kis jelenet a bűn fogalmát a lokális világ konkrét hétköznapijaiból meríti. Látunk például egy földön fekvő embert, akinek a hasán szántanak az ördögök – neki az a bűne, hogy átszántott a szomszédja területére. A nem becsületes cipész fenekébe szeget ver egy ördög, a lusta ember egy ágyban fekszik, az ágyán egy ördög ül, és hegedül neki, a molnár nyakába akasztották a malomkövet – és így tovább. A keresztény moralitás és a lokális kultúra találkozása történik meg itt ezeken a falakon. A falu népe, beleértve a cipészt, a molnárt, a kovácsot, a lusta embert, mind elment a templomba vasárnap, és ott szembesült azzal, hogy mi vár rá, ha nem becsületes.

A kedvencem azonban ebben a templomban a híres *Noli me tangere* jelenet lett – az a jelenet, amelyen Mária Magdolna először találkozik a feltámadt Krisztussal, és Krisztus nem engedi, hogy megérintse őt. A jelenet a magasművészet egyik igen kedvelt témája, és a sajómezői festőt sem hagyta hidegen. Ám nála a *Noli me tangere* nem az egyetlen jelenete a képeknek, amelyen szerepel.

Mint a már megtekintett templomok esetében, itt is elválasztó sávok határolják az egyes jeleneteket, ám itt nem florális minta, hanem geometriai mintázat, többnyire hullámos vonalak futnak körbe. Nos, ennek az egységnek, amelyen a *Noli me tangere*-jelenet is látható, tulajdonképpen két jelenete van: egyik lennebb látszik, mintha a nézőhöz közelebb lenne, a másik meg az egység felső részében, mintha a nézőtől távolabb történe. A közelebbi jelenetben a Krisztus sírjához látogató három asszonyt látjuk, amint az angyal fogadja őket, és felemelt kézzel áll szembe velük, valószínűleg tájékoztatja őket a történekről. Az alsó és a felső jelenet között zöld dombok húzódnak meg. A felső, távoli jelenetben Mária Magdolna és Jézus találkozik. Ebben a jelenetben a szereplők csak derékig látszanak – mintha a dombok mögött állnának, és mintha ez is erősítené a zöld dombok által már valamelyest biztosított perspektívát. Az eddigi templomokhoz képest ez a kép a leginkább perspektivikus.

A fatemplom megtekintése után a kísérőnk egy óriási kulccsal zárta be annak ajtaját. A kőhajításnyira álló nagy templomra pillantottam. Megkérdeztem, hogy vajon azt megnézhetnénk-e. Szívesen vállalkozott arra, hogy megmutatja azt is.

Az új templomot a nyolcvanas évek vége fele kezdték el építeni. Bent máramarosi csergékkel borított padok vannak, és szőttesek a képek körül. Csergéket és szőtteseket már a fatemplomokban is láttunk: egy-egy ikont a fatemplomokban is szőttessel díszítettek, és ahol voltak padok, ott csergével borították azokat. A kijárat fele haladva a bal oldali falon két falfestményen ismerős arcokat fedeztem fel. Közelebb mentem: igen, valóban ismerős arcok voltak: az ortodox egyház jelenlegi elöljáróinak teljes alakos képe néz le a szemlélőre. Az alakok mellé odaírták a nevüket és a funkciójukat is: a pátriárka, érsek, püspök, püspöki helynök, akik ennek a régi-

ónak az előljárói. Ez a megoldás, hogy a jelenlegi előljárókat megjelentsék a templom falán, a nyugati egyházaknál nem szokás, ám a romániai ortodox templomokban eléggé elterjedt. A benti térben, a kijárat előtti jobb oldalon a kísérlők megmutatott egy sírhelyet: a templom egyik korábbi lelkesének a sírja. Ő kezdte volt el a templom építtetését, és 1989 tavaszán az építőtelepen egy balesetben halt meg: az építkezésen hátrafele tolató autó üttötte el. A közösség akkor úgy döntött, hogy a sírhelyének a templomban kell lennie. Nagyon élénken élt ez az 1989-es esemény a gondnok emlékezetében: megrendülve, szemeit törölgetve mesélte a történeteket, mi pedig meghatódva hallgattunk.

Kifele jövet kicsit letértünk a templom fele vezető útról, és besétáltunk a temetőbe. A temető gondozatlan – akárcsak a jödi. Szinte minden síron és sírok között nagyra nőtt a fű. A fűvet sem vágják, de más jele is alig van a gondozásnak. A kísérlő egy sváb szemével nézegette mindezt, és csóválta a fejét: náluk ez elképzelhetetlen lenne.¹

Ötödik nap

Felsővisó

■ Délelőtt a városka központi utcáin sétáltunk végig, bementünk a helyi piacra, néhány boltba, a templomokba. Hogy ráérezzünk egy picit a hely jellegzetességeire, érdemes egy pillantást vetni a demográfiai adatokra. Visón 1941-ben 6266 görögkatolikus, 4605 római katolikus, 378 református, 270 ortodox és 112 evangélikus személy élt. Ugyanebben az évben 5082 román, 5755 magyar, 2355 német, 2271 zsidó, 423 ukrán, 15 cigány, 3 szlovák személy lakott Felsővisón.²

1992-ben a számok már így módosultak: 12 793 ortodox, 2659 római katolikus, 225 görögkatolikus, 111 református, 10 evangélikus személy lakott a településen. Ugyanebben az évben 13 026 román, 668 magyar, 1737 német, 457 ukrán, 43 cigány, 6 zsidó, 2 szerb lakost számláltak.³

Tíz év alatt, 2011-re a számok így alakultak: 11 951 ortodox, 1351 római katolikus, 374 görögkatolikus, 49 pünkösdista, 46 református, 29 baptista, 64 adventista személy élt a városban, 24-en a Jehova tanúi közösséghez tartoztak, 14 személy egyéb felekezetet jelölt meg, és 5 személy felekezeten kívülinek és ateistának mondotta magát. Etnikai összetétel: 12 776 román, 387 magyar, 606 német, 52 roma és 92 személy egyéb etnikumúnak vallotta magát.⁴

Nos, ebben az etnikailag és vallásilag ennyire színes kis városkában voltunk. Előbb a katolikus templomba mentünk be. Tudtam, hogy a 20. század közepén németül is miséztek a visói katolikus templomban, és az ott szolgáló katolikus lelkészeknek jó volt németül is tudnia. Tyukodi Mihály egyik paptársa 1963. december 23-i levelében arra kérte Mihályt, hogy adjon neki kölcsön egy német nyelvű misekönyvet, amit ő, Mihály nem használ, mivel épp Visóra helyezték.⁵ A templom a 20. század elején épült neogótikus stílusban, ma műemlék templom, Szent Joákim és Anna tiszteletére szentelték. A katolikusok száma 80 év alatt egyharmadára csökkent – ez nem teljesen a természetes népességszökkenés eredménye, hanem nagymértékben az elvándorlásé. Úgy áll a templom az utca forga-

tagában, mint egy darab múlt, amely mind kevésbé kötődik a körülötte zajló világhoz.

Átmentünk az út túlsó oldalára, és visszafele sétáltunk. Ezen az oldalon egy sétálóutcát próbáltak kialakítani, egyik oldalon padokkal. A posta épületén ott van az egyik legismertebb online bolt logója, de előtte egy padra pár ruhadarabot tettek ki, mellette a földön sorban használt cipők sorakoztak – és végül egy óriási táskás nő, aki mindezt árusította, mint egy utcai ambuláns *second hand* boltban. Épp tárgyalt egy vásárlóval, ebből is látszott, hogy nem érdektelen az áruja. Elég volt végignézni a városon, és látszott, hogy legtöbbször szerény körülmények között élnek.

A sétálóutcán voltunk tehát. Bár a padok között kötelezően van egy-egy szemeteskádó, amelyeket szemmel láthatóan a padokkal együtt szereltek fel, az utcák szemeteskádók voltak, tele vannak cigarettacsikkal és eldobott papírdarabokkal. Szinte feleselt egymásnak ez a két látvány: a rengeteg szemeteskádó és a rengeteg szemét. Egy kis bolt elé értünk, amelynek a *Modern* nevet adták, és amely előtt egy próbababára csillogó, piros alkalmi ruhát adtak. A ruha mögött és fölött a máramarosi viselethez illő kendők lógtak. Hasonló kendők számos más boltban is ott vannak – láthatóan kelendő áru ebben a régióban. Tovább sétáltunk. A Kincstár épületét is igen régen nem újították fel: a bejárat fölött szinte egyáltalán nincs már vakolat, mind lehullott már, sőt a bejárat fölött levő teraszról is hullnak már darabok... Miközben rendszeresen látni igen drága autókat az utakon, a legtöbb út és közterület lehangelő állapotban volt.

Megérkeztünk a helyi görögkatolikus templomhoz. Valaki épp imádkozott, amikor bementünk, és utánunk is jött valaki imádkozni. A késő délelőtti órában arra járók betértek egy rövid imára. Mi közben nézegettük a templomot. A templom új, 1993–1995 között építették, fából készült. A falakon a festmények mellett számos textília látható. A keleti rítusú templomban jól elfér a nyugati rítusúak két kedvelt szentje. A templom előterében egy Páduai Szent Antal-szobor látható, és a szobor körül néhány márványtábla, amelyen a hívek a köszönetüket fejezik ki román nyelven. A hét tábla körül csak háromra írtak évszámot, ezeken 2008 és 2009-es évek szerepelnek. Név nincs a táblákon, egyikre viszont írtak betűket, valószínűleg egy név kezdőbetűit. A Szent Antal-szobortól nem messze egy Szent Rítát ábrázoló festmény van. A kép alatt, még ugyanabban a keretben olvasható egy román nyelvű ima Szent Rítához. Az ima első részében megfogalmazták, hogy ez a szent a különösen kétségbeesett helyzetekben hivatott segíteni. Ezt olvasva újra szétnéztem. A Szent Rítakép nem a templom eredeti falfestményei közé tartozik, hanem utólag erősítették az előtérben a fal faburkolatára. A kép alatt három köszönetet mondó márványtábla látható, évszám vagy név egyikén sincs. Úgy tűnik, mintha a benti, eredetileg elképzelt falfestményeken ábrázolt szentek mellé egy idő után szükségesnek mutatkozott két további szent: Páduai Antal szobra, amely hasonló változatait a katolikus templomokban szoktuk viszontlátni, és Szent Rita képe, akinek a kultusza ugyancsak elterjedt a szomszédos katolikus vidékeken is, pl. a szatmári svábok is számontartják a májusi ünnepét, és imádkozzák a kilencedét. Mindketten utólag kerültek ide, mindketten a bejáratnál vannak, és akik napközben imádkozni betérnek, e szentek előtt imádkoznak. Mintha két kultusztipus lenne:

a benti, a hivatalos, és a kinti, a hétköznapi. Egy fiatal nő és egy gyerek jött éppen befele, amikor mi kifele indultunk. Ők is az előtérben álltak meg.

A templomból kilépve a napsütötte utcára úgy tűnt, hogy elviselhetetlen a hőség. Ebédidő volt már. A városkában az összbenyomás vegyes volt: miközben nyüzsögnek az emberek az utcán, zajlik az élet, mintha minden apró részlet mögött ott rejtőzne a 40–50 évvel ezelőtti időszak. Mintha egy régi város képét látnánk, gondoltam, amelynek színeit itt-ott feljavították azok, akik kétségbeesetten vágynak valami újra – de nem újat alkottak, hanem csak a régít foltozgatják. Ez a hangulata itt minden nyilvános szférának, minden utcának, boltnak, piacnak, a közlekedésnek, a postahivatal épületének... mindennek. Sütött a nap, nyüzsögött az élet, mégis egy picit szomorú volt ez a világ.

Hatodik nap

■ Vissza Nagykárolyba. Nem siettünk, ezért ezúttal az északi utat választottam, a Máramarossziget–Avasfelsőfalu–Sztarmárnémeti útvonalat. Másnap következett számomra a hazautazás. Kolozsváron az Untold fesztivál zajlott, de már az utolsó nap.

■ JEGYZETEK

1. A sváb temetőkről lásd Szikszai Mária: *Az antropológiai jelen műhelytitkai 1. Terepnapló, Sztarmár*. Korunk 2021. 12. sz. 94–99.
2. Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. <https://varga.adatbank.transindex.ro/index.php?tel=fels%F5vis%F3&megye=0&x=0&y=0&pg=2> (2021. augusztus 23.)
3. Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. <https://varga.adatbank.transindex.ro/index.php?tel=fels%F5vis%F3&megye=0&x=0&y=0&pg=2> (2021. augusztus 23.)
4. Forrás: <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/felsviso/1742> (2021. augusztus 23.)
5. Erről lásd Szikszai Mária: *Levelek egy letűnt világból. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában*. EME Kiadó, Kvár, 2021. I. 149.

SZÜTS-NOVÁK RITA

A LEVELEZÉSKUTATÁS MINT PRIMER NEVELÉSTÖRTÉNETI FORRÁS

A Magyar Szemle két világháború közötti oktatáspolitikai és nemzetnevelő szerepe Imre Sándor levelezésének kontextusában

■ Kvalitatív kutatásunk tárgyát az Országos Széchényi Könyvtár kézirat-tári állományában lévő primer források; eddig publikálatlan dokumentumok felfedezése adta, és érdeklődésünk természetszerű kíváncsisággal fordult Imre Sándor személye és az őt övező kulturális közeg felé.

Imre Sándor (1877–1945) a huszadik századi magyar pedagógia jelentős alakja, 1877-ben Hódmezővásárhelyen született. Nagyapja, Imre Sándor irodalomtörténész és nyelvész a kolozsvári egyetemen, de édesapja, Imre József szintén ugyanott dolgozott szemészprofesszorként. Imre Sándor, miután a kolozsvári egyetemen 1898-ban német–magyar szakos diplomát szerzett, és még az évben doktori vizsgát tett, a kor szokásainak megfelelően németországi egyetemeken folytatott további tanulmányokat. 1900–1908-ig a református főgimnázium tanára Kolozsváron, 1904-ben az egyetem magántanárává nevezték ki elsősorban a *Gróf Széchényi István nézetei a nevelésről* című munkája alapján. Imre Sándor később a budapesti polgári iskolai tanítóképző filozófia–lélektan tanára, majd igazgatója lett. 1919-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (rövidítve: VKM) államtitkára, politikai szerepvállalásáért a későbbiekben számos atrocitás érte. Az első világháború éveiben a *Magyar Pedagógia* szerkesztője (1913–1918), majd 1925-től a szegedi egyetem, 1934-től a József Nádor Műszaki és Gazdasági Egyetem (ma Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) pedagógiaprofesszora.

A pedagógia klasszikusainak sorában méltóbb hely illetné meg Imre Sándort, akit életében sokszor mellőztek, halálában „elfelejtettek”, és a VKM-ből is menesztettek, amit sajtóperek követtek. Vélhetően Klebelsberg Kunó unszimpatíája is hozzájárult ahhoz, hogy Imre a diszkrimináció változatos formáinak volt kitéve. Sokan azt sem bocsátották meg neki, hogy rokonszenvezett a reformkor nagyjával, Széchényivel, Wesselényivel, Eötvössel és az 1848-as és az 1918-as forradalmakkal. A vonatkozó bibliográfia tanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy Imre Sándor alakjával és tevékenységével mindig is divatos volt foglalkozni. 20. század eleji színre lépése óta nem telt el olyan évtized, amikor ne lett volna terítéken

munkássága pedagógiai körökben, időszerűsége ezáltal is bizonyított. Az ítéletek, recenziók felhangja többnyire pozitív volt, de az aktuális közgondolkodás és történelmi háttér adta ideológiák mindig más aspektusban mutatták be őt. Véleményünk szerint az interdiszciplináris történeti vizsgálódás számos új eredménnyel gazdagítja mind a neveléstörténetet, mind a kultúrtörténetet, de irodalomtörténetünket is árnyalja. Kéri Katalin egy munkájában kiemeli Imre Sándor nevét, mint a két világháború közötti magyar szellemtörténet jelentős gondolkodóját, akinek valódi megismerése és megértése tágabb körben mások mellett még ma sem történt meg.¹ A neveléstörténeti vizsgálatban meghatározó a problémátörténeti csomópontok kialakítása és a mentalitástörténeti megközelítés is.² Imre Sándor elméleti tevékenységét a fentiekén kívül továbbá azért is fontos tárgyalni, mert gyakorló, vezető pedagógusként befolyással volt a 20. század első felének nevelésügyére,³ illetve művelődéspolitikusként oktatáspolitikai nézetei is relevánsak. Mivel nem reális cél a globális történelem megragadása, a teljesség a mikroszintű kutatások keretei között keresendők.⁴

Az általunk hozott esettanulmány mikrotörténeti fókuszában ezúttal Imre Sándornak a Magyar Szemle Társasághoz írt levelei állnak (Imre Sándor levelei a Magyar Szemle Társasághoz, 1930–1932, fond 7/850, OSZK, Kt.). Az 1927 és 1944 között működő *Magyar Szemle* folyóiratot Bethlen István volt miniszterelnök alapította, és a két világháború közötti szellemi élet két vezéralakja, Szekfű Gyula történész, majd Eckhardt Sándor irodalomtörténész szerkesztette. A *Magyar Szemle* az ország kulturális újjászületését állította fókuszába, tematikájában a nemzetnevelés és az európai gondolati nyitottság egyaránt helyet kapott. A folyóirat főtítkára felkérte Imre Sándort egy dolgozat megírására, amelynek megszületését – a levelek tanúsága szerint – nem várt nehézségek övezték, ahogy a Szemle akkori működését is.⁵ Imre Sándor eddig nem publikált és analizált leveleinek neveléstörténeti kontextusba helyezésével longitudinális, komparatív kép rajzolódik ki a pedagógusról és kapcsolathálója áttekintésének köszönhetően az őt körülvevő, korabeli szellemi elit (folyóiratok, társaságok), ezúttal a Magyar Szemle Társaság működéséről.

A kvalitatív vizsgálatnak köszönhetően Imre Sándor nevelésemléttel kapcsolatos eddig ismert gondolatai pragmatikusabb színezetet kapnak a konkrét biográf eset ismertetésével, így még inkább materializálódik az elméleti műveiből kiolvasható nemzetneveléssel kapcsolatos, holisztikus gondolatrendszer.

Gondolatébresztő levelek

■ „1919 őszén a legtöbbet hangoztatott kifejezések egyike lett a nemzetnevelés. Ezzel a szóval indult meg akkor nevelésünknek csakhamar zátonyra jutott újjászervezése, miniszteri rendelet akarta a nemzetnevelés szempontját az elemi iskolában rendszeresen érvényesíteni, napilapok kapták fel a szót, tanügyi lapok is egyszerre csak meglátták benne a korszerű nevelésügyi törekvések legteljesebb összefoglalását. Ma sem szükséges bizonyítani, hogy a nevelői gondolkozásban a nemzet fogalmát középonti hely illeti meg. Azonban a nemzet fogalma nem tiszta, ez a szó nem

minden hangoztatójának jelenti ugyanazt. Sokakban nem tiszta a bennük kétségtelenül meglévő nemzeti érzés sem; nem tudatos az a megérzett hiány, amely miatt a nemzet, a nemzeti szempont, a nemzet érdeke emlegetését szükségesnek látják; nem határozott tehát az a mód sem, amelyet a nemzet nevelésében alkalmazni kívánnak. A nemzetnevelésnek irodalmunkban annak idején pontosan kifejtett gondolata a jelszavak sorsára jutott, mert nem a benne kifejezett elméleti meggondolás tette az emlegetését általánossá, hanem az egész világ nyugalansága; a közvélemény szemében nem annyira benső szükséglet növelte meg a jelentőségét, hanem inkább a külső körülmények, a magyarság keserves helyzete és az ebben végre felismert életveszély. Így aztán odajutottunk, hogy a nemzetnevelés fogalmából éppen a lényeg mosódik el⁷⁶ – vetette fel a nemzetnevelés lényegi tartalmának újratárgyalását Imre Sándor. 1920-as években leírt gondolatmenete tehát valóban a műveltség nemzetalkotó szerepét világította meg: „A műveltség: az egész szellemi tartalomnak, gondolatvilágnak és érületnek bizonyos szerves egysége. Ebből az következik, hogy mindazokat a tényezőket, amelyek a nemzet tagjainak művelődését befolyásolják, alkalmassá kell tenni a nemzet fogalmából eredő követelmények teljesítésére. A köznevelés szervezetétől kezdve a legegyszerűbb olvasókönyvig úgy kell eltervezni és megalkotni a nevelésnek minden eszközét, hogy a folytonosan alakuló nemzet lelki egységét állandóan mozdítsa elő.”⁷⁷

Szavaiból kitűnik, hogy a nemzetnevelés legfőbb eszközének az egy szerre tradicionális és innovatív műveltséget tartotta, amely a negatív történelmi következményektől függetlenül, minden körülmények között a magyarság belső kohézióját megalkotja országhatárokon innen és túl.

Ahogy az oktatásban, úgy a kultúra egyéb területein is központi helyett kaptak nemzetnevelési törekvések. A 1927-ben alapított folyóirat és a hozzá kapcsolódó könyvkiadás mögött álló társaság tisztségviselőinek névsorából⁷⁸ azonnal kitűnik, hogy a *Magyar Szemle*t kezében tartó vezetőség a két világháború közötti magyar szellemi elit képviselőiből állt. Az ügyeket azonban csak a társaság néhány embere vitte: főtítkár, szerkesztő és az ügyvezető alelnök mellett 1-2 választmányi tagnak volt némi beleszólása a lap- és könyvkiadás menetébe. A Magyar Szemle Társaság megmaradt kéziratos fondjában található levelek tanúsága szerint 1930–1932-ben a Magyar Szemle Kincsestárának főtítkára és Imre Sándor között élénk levelezés bontakozott ki, amely kellő motivációt nyújtott nekünk, hogy megvizsgáljuk és kontextusba helyezzük az Imre Sándor-levelek tartalmát, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában 7/850 fond alatt olvashatók. Bár a kéziratár adminisztrációja során létrehozott sorrendiség nem mindig tükrözi a keletkezés valós időrendjét, mi az utóbbi szerint haladunk az áttekintéssel.

A kéziratok tanúsága szerint Imrét szegedi éveit alatt a *Magyar Szemle* főtítkára, Balogh József kereste fel 1930 tavaszán, hogy a folyóirat könyvkiadói vonalát erősítő Kincsestár sorozat számára egy kötet megírására kérje fel. A levelezőtársak korábban ismerték egymást, ám tíz éve nem volt kapcsolat köztük. A főtítkár a „Magyar Szemle Társaság urai”, tehát Szekfű, Bethlen helyett is kéri Imre közreműködését. Imre örömmel vállalja a könyv megírását, igen hasznos sorozatnak tartja a Kincsestárat, ja-

vaslatot tesz továbbá a témaválasztást illetően is, aktuális ügyet kíván bemutatni, amely mindenkit érintett és érdekelt ebben az időszakban:

„E percben két tárgyra gondolok. Készen van és elég régen közlésre »Egyetemi nevelés« c. tanulmányom (kb 2-2 ½ nagy ív), ezt visszavonhatnám onnan, ahol most van, ha itt előbb megjelenhetnék. Ez azonban talán szűk körű volna. A másik gondolatom az, hogy »Művelődéspolitika« címmel írhatnék *bevezetést* ebbe a sokszor megnevezett, de nem pontos értelmű szakba, esetleg »A köznevelés szervezete« címmel egyik részét lehetne kidolgoznom.”⁹

Balogh szűk egy hónappal később válaszolt Imre ötletére, miközben a tematika mellett a részletekről is szót ejtett, rövid tartalmi összefoglalót, mai néven absztraktot kért a szövegről, és a finanszírozásról is szólt. A várt szöveg terjedelmét 75–77 oldalban maximalizálta, amely oldalként 1750, szöveg szintjén pedig 130–135 ezer betűt jelentett. A társaság a kötetekért 250 pengő tiszteletdíjat fizetett, amely mai árfolyamon cirka 207 ezer forintnak felel meg. Az összeg a két világháború között tisztességes fedezetnek számított, ahogy a Szemle folyóirat oldalankénti 8 pengős szerzői tiszteletdíja is.

A Magyar Szemle működése

■ A levél tartalmának vizsgálatához, szükséges tisztázni a keletkezés körülményeit. A *Magyar Szemle* című folyóirat 1927 és 1944 között jelent meg. A művelődési, filozófiai és politikai folyóiratot a Bethlen István elnökségével megalakult Magyar Szemle Társaság indította el. Alapító szerkesztője Szekfű Gyula történész volt, majd 1938 decemberétől Eckhardt Sándor irodalomtörténész, nyelvész szerkesztette. 1927 őszétől reklámozták az újdonságot más folyóiratok hasábjain. A folyóirat beharangozója is már sokat sejtet a *Magyar Szemle* célközönségéről, nemzetnevelés központú irányultságáról: „A művelő magyar tanító nemcsak hazájának és a nemzet társadalmának sorsa, az ország művelődési és gazdasági életének kérdései iránt érdeklődik, hanem tájékozást keres a nagyvilágot foglalkoztató minden fontosabb problémakörben. Ezt a tájékoztatást a hírszolgáltató napisajtó egymagában nem adhatja meg.”¹⁰

Az olvasók már 1927 szeptemberében kezükben tarthatták az első lapszámot, miután a folyóirat 1944 tavaszáig folyamatosan jelen volt a kulturális porondon. A kor jelentősebb tudósai, írói és politikusai publikáltak benne. Gondolati vonalát a reformkonzervativizmus, illetve szellemtörténeti irány jellemezte. Első pillantásra azt gondolhatnánk, hogy Szekfű nem titkolt szándéka a társadalmi elit megszólítása volt: „De viszont a helyzetnek komolyságát felismerve, erőink túlbecsülésétől is óvakodnunk kell. A magyar középosztályt nem fogjuk megmenteni, bármily szívesen tennők is ezt, a nemzeti társadalom egyes rétegeinek sajnosan meglévő érdekellentéteit sem fogjuk folyóiratunkkal eliminálni, mert tudjuk, hogy a társadalmi alakulások sokkal komplikáltabb processzusok eredményei, semhogy egy folyóirat lényegesen befolyásolhatná azokat. Társadalomtörténeti tényeket nem fogunk alkotni, ezzel tisztában vagyunk.”¹¹

Mégis ellent kell mondanunk Marchut Réka szavainak, miszerint Szekfű ezzel ismét éles kritikát fogalmazott meg a középosztállyal

szemben,¹² hiszen ezt ő maga cáfolta írásában: „Az értelmiségnek egyetemet végzett tagjain túl nem mondhatunk le sem a gazdatársadalom, sem a magántisztviselői kar, sem a szabad kereső pályák: ipar, kereskedelem, technika embereiről. A nemzeti kultúra, melyet itt szolgálni akarunk, nem lehet többé, főiskolai végzettséghez kötve, néhány ezer család tulajdona s ezért minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy a társadalom ezen osztályaihoz valamiképen hozzáférhessünk.”¹³

Szekfű a folyóirat bevezetésében bírálta a konkurensnek számító, modern felfogású, reformpedagógiát központba helyező *Husadik Század* folyóiratot, amely „munkájával következetesen a társadalom átalakulását célozta, míg nagyzási hóbortja példátlan impotenciában nem pukkant szét, akárcsak gyermekeknek falhoz vágott üres staniclíje; emléke ma, az akarhatnám és a tehetség aránytalansága miatt homéroszi kacajt kelthetne, ha nem terhelnék egyúttal, más vonatkozásokban, tragikus bukásunk előidézésének is súlyos bűnei”.¹⁴

Mivel mindvégig a kurzusideológiai lapszerkesztés tűnt a *Magyar Szemle* gyenge pontjának, a *Husadik Század* c. folyóirat sem hagyta szó nélkül a támadásokat, ahogy utódja, a polgári-radikális *Századunk* szerkesztői sem. Továbbá a másik politikai oldalon is felszólaltak a lap ellen, a népi eszmekör szellemi vezetői, Németh László és Szabó Dezső is kritikával élt.¹⁵

Egyes történészek a mai napig azzal vádolják Szekfű Gyulát, hogy nemzetevelő szerepe kártékony volt a magyarság szempontjából, ragaszkodott a Szent István-i birodalom avítt ábrándjához, és így szerzőtársaival együtt „ő is táplálta azt a ködöt, amely a társadalom széles rétegei körében elhomályosította a tisztánlátást, és amely az országot az egyre szűkülő politikai mozgástér felé vezette”.¹⁶ Ezzel feloldhatatlan ellentétet eredményezett a magyar nemzeti önkép és a külföldi magyarságkép között, nem számolva. Azonban az is vitathatatlan, hogy történetírásával hozzájárult ahhoz, hogy kedvelt példaképei közül Szent István és gróf Széchenyi István a trianoni csonka Magyarországon is valódi tapasztalat legyen. Mindketten a keresztény erkölcsi alapokon képzelték el a társadalmi és gazdasági változásokat, és ezt mindenkre érvényesen ismerték el, de közben elnevezték a radikális, forradalmi gondolkozást és cselekvést. Ezt az elvárást közvetítette Szekfű is a magyar kormányzó erőknél, az egész nemzetnek a két világháború között keletkezett műveiben: „A történeti személynek lehet jelentősége anélkül is, hogy cselekedeteiből az utókor valaminemű gyakorlati hasznot húzhatna. A nemzeti életet nem az anyagi haszon viszi előre, tovább új, szebb tájakra, hanem a közösséget érintő érzések és gondolatok gyarapítása” – fogalmazott Szekfű Gyula *A mai Széchenyi* című munkájában.¹⁷ A Széchenyi-kultuszról és a politikus neveléstörténeti vonatkozásáról számos tanulmány született, hiszen a politikus karizmája gyakorlati tevékenysége és elméleti munkásságának jelentősége mellett sem elhanyagolható. Korábbi tanulmányunkban magunk is leírtuk megfigyelésünket, miszerint kimutatható, hogy Széchenyi István neve a magyar sajtóban történelmünk mely időszakában került leginkább a közvélemény érdeklődésének központjába. Ezt vizsgálva az Arcanum ADT+ adatbázisban előforduló találatokat hasonlítottuk össze.¹⁸ Azt találtuk, hogy a kutatott személy szakmai pályájának felívelésével párhuzamosan

a sajtó is egyre többet foglalkozott a gróffal, és ez a tendencia tragikus halálával sem hagyott alább. A maximum érték az 1920–1939 közötti intervallumban olvasható le. Az érdeklődés feltételezhetően politikai okokból az 1940-es évektől csökkent, ismételt kiugrás a rendszerváltás környékén volt tapasztalható. Zichy Mihály világít rá tanulmányában arra a tényre, hogy a *Magyar Szemle* működését tekintve abszolút a Bethlen–Szekfű-kapcsolat volt döntő. Az alapvető irányvonalat Szekfű Gyula határozta meg, ő tett javaslatot a választmányi tagokra is, noha a választmányi testület jelentősége elenyésző volt. De a szerzőként is jelen lévő Bethlen István hatása is érződött, főként gazdasági és politikai vonalon.¹⁹ Kétségtelen, hogy Bethlen István és Klebelsberg Kuno a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett világháborúk közötti időszak legkiválóbb államférfijai voltak, Bethlen kitűnt a gazdaság megszilárdításával, Klebelsberg pedig kiemelkedő kultúrpolitikájával.

Szekfű Gyula a folyóirat első számában „program helyett” már meghatározta a nemzetnevelési irányt, amelyet a történelmi körülmények tettek még aktuálisabbá: „hiszen Trianon óta minden lépésünk, minden kezdeményünk és vállalkozásunk hasonlíthatatlanul súlyosabb feladat és sokkal komplikáltabb körülmények közt megy végbe, mint a korábbi időszakban, melynek egyszerű, tiszta vonalú viszonyaira szinte irigységgel tekinthetnénk vissza, ha nem éreznénk következményeiket”.

A *Magyar Szemle* az ország újjáépítésének, a tradíció és az európai innováció egyesítésének, és minden értelemben politikai közéletet követett. Így a konzervatizmus nem jelentett szellemi karantént, hiszen a nemzeti értékek különösen fiatal újságírói révén nyitottságról tett tanúbizonyságot. Ugyanis a Magyar Szemle Társaság a tagjai által gyakorolt politikai és társadalmi szerepek ellenére, nem volt sem politikai, sem társadalmi szervezet. Az írásai a társadalmi élet minden területét érintették. Változatos témaválasztás jellemezte a folyóiratot. Három könyvsorozat is kapcsolódott szorosan hozzá: *A Magyar Szemle Kincsestára*, *A Magyar Szemle Könyvei* és *A Magyar Szemle Klasszikusai*. Szimbolikus mozzanat, hogy a régi *Magyar Szemle* a német megszállással szűnt meg 1944-ben, az új folyóirat szerkesztése pedig szuverenitásunk visszanyerése után, 1992 novemberében indult meg Kodolányi Gyula főszerkesztésével.

A Magyar Szemle Kincsestára

■ Egy évvel a *Magyar Szemle* indulását követően a folyóirat már nagy népszerűségnek örvendett, minden könyvesboltban és *kioszkban* kapható volt. Vélhetően ezen felbuzdulva indult útjára a *Magyar Szemle könyvei* mellett a *Kincsestár* sorozat 1928 szeptemberében.

A sorozat 150 részét más szakember írta egy-egy tudományterületet felölelve és népszerűsítve. A vékony kötetek Gyulai Pál *Olcsó Könyvtár* sorozatára hasonlítanak. Akárcsak a folyóirat, a sorozat is magas szakmai igényű tanulmányokat jelentetett meg, az olvasók számára könnyen érthető formában. Egy pengőért lehetett egy kötethez hozzájutni, ami mai értékben körülbelül 800 forintnak felel meg.²⁰ A kiadó hivatali központja az ötödik kerületi Tükör utca 5-ben volt, amelynek története szintén további kutatásokért kiált.²¹ A sorozat olvasói körét elsősorban a szellemi elit ad-

ta, ám korántsem szorítkozott kizárólag erre a rétegre. Kutatásunkat megerősíti, hogy a Magyar Szemle Társaság kézirattári iratanyagának nagyobb részét a háború megsemmisítette. Szerencsés körülmény azonban, hogy a Balogh József főtitkársága idejéből származó dokumentáció nagy része megmaradt az utókornak. A társaság megmaradt, analizált és saját jegyzékkel rendelkező iratanyaga Bisztray Gyulának köszönhetően Fond 7 jelzet alatt az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található.

A társaság legfőbb mecénása a kultusztárca volt, azon belül is Hóman Bálint, aki bár a tárgyalt években lemondott a társaság elnöki tisztéről, de rövid megszakítással, 1942 nyaráig vezette a tárcát. Szekfű Gyula és a főtitkár, Balogh József folyamatos kapcsolatban álltak Hómannal, rendszeresen leveleztek donáció ügyében. Nemcsak kimondottan anyagi támogatást kértek, hanem indítványozták, hogy a tárca a társaság által kiadott könyvek listáját vegye fel a diákkönyvtárak számára kötelezően beszerzendők közé. A kultusztárca tetemes mennyiségű könyvvásárlással is támogatta a *Szemlét*. 1933-ban például 5000 P értékben 7500 kötet Kincsestárat szereztek be. A minisztérium a sorozat köteteit több száz, gyakran ezer darabos tételben vásárolta még a világháború alatt is. A megrendelések a folyóirat 1944. márciusi, a német megszállást követő, önkéntes megszűnése után is hónapokig folytatódtak. A Kincsestár szerkesztői a témaválasztást illetően már óvatosak voltak ekkor, az áprilisban leadott kéziratok tárgyköre gombákról, illetve a termesztett növényekről szólt.

Az elfeledett főtitkár

■ Az említett kötetek megjelenését azonban a titkár már nem érte meg, a méltatlanul elfeledett férfi 1944. április 2-án tűnt el Budapesten.

Balogh József művelt zsidó családban született, apja Budapesten a rab-biképző intézet történelem- és irodalomtanára, könyvtárosa volt. Balogh József katolizált, és 1911–1915 között egyetemi tanulmányokat folytatott Berlinben, Budapesten, Freiburgban és Münchenben.

Balogh részt vett az első világháborúban, ahol többször kitüntették. Bölcsészdoktori oklevelét 1918-ban Budapesten szerezte. 1927-től 1935-ig a Magyar Szemle Társaság főtitkáráként dolgozott, részt vett a *Magyar Szemle* folyóirat és könyvsorozatai szerkesztésében. Befolyásos szakmai kapcsolatai segítségével, Bethlen István támogatásával, 1932-ben megalapította és szerkesztette a *Nouvelle Revue de Hongrie* francia nyelvű lapot, amelyet 1936-ban a *Hungarian Quarterly* angol nyelvű folyóirat követte. Ezek az orgánumok médiumként szolgáltak a kulturális értékek közvetítésében hazánk és külföld között. Utóbbi szerkesztésében részt vett Ottlik György is néhány évig. A lap a francia–angol nyitás híve volt, és Bethlen István külpolitikai céljait szolgálta.

Balogh József fő műve, Szent Ágoston *Confessiones* (Vallomások) c. könyvének fordítása 1943-ban a Parthenon Egyesület két nyelvű kiadványai között jelent meg. Klasszika-filológusként az ókereszténység és a kora középkori történelem szakértője volt, de kutatói munkásságát fokozatosan háttérbe szorította a publicisztika, a propagandatevékenység.

A tragikus sorsú szerkesztő a német megszállás után rövidesen a holokauszt áldozata lett. Legendák ötvözik halálának körülményeit. Egyes in-

formációk szerint Szegeden a jezsuiták bújtatták, mielőtt valaki beárulta; de egy másik változat alapján a tihanyi apátság könyvtárában volt a rejtékhelye, és ott fogták el. A barátainak szóló utolsó értesülések a sárvári gyűjtőtáborból érkeztek. Olyan hír is napvilágot látott, miszerint maga a kormányzó kerestette, hogy megmentse őt egy katonai behívó segítségével, azonban már nem járt sikerrel.²²

Végkifejlet

■ Az eset pikantériája, hogy a Kincsestár Imre Sándor-száma a társaság és maga a szerkesztő minden igyekezete ellenére sem született meg. Imre kifogásolta, hogy kivonatot készítsen a szövegről, miközben a kész anyag lektorálásával egyetértett. Balogh nem tudta meggyőzni a pedagógust, aki hajthatatlan volt: „...igen meglepett a vázlat kivonatolása. Egészen természetes, hogy a *szövegnek* át kell mennie szerkesztői bírálaton, s az is természetes, hogy ily céltudatosan szerkesztett sorozatban éppen az általam megnevezett tárgyra nézve nagyon is határozott követelmények állíthatók fel. Azonban az előzetes bírálatnak (a vázlat bírálatának) nem látom helyét ebben az esetben, amikor nem magam kértem helyet munkám részére, s a felszólító levélben nem volt szó arról, hogy ilyen előzetes vizsgálat van szokásban. Értesülésem szerint nincs is erre mindig szükség. Méltóztassék megengedni, hogy éppen ezért – újból kifejezve az örömet azon, hogy Főtitkár Úrral ismét találkozhattam – a szóban volt füzet megírásáról véglegesen lemondjak. Határidőt kitűzni nem is tudnék; s jobb az egész ügyet most abban hagyni.”²³

Imre nemcsak a Kincsestár sorozatban nem vállalt szerzői szerepet, hanem valójában a Szemlében is csupán egyszer publikált egy látszólag a „történelmi igazsággal” foglalkozó, de valójában a tőle megszokott nemzetnevelési témában.²⁴ Minden olyan törekvést, amely Trianon létjogosultságát igazolja, következetesen elvet, és ez esetben is tényekkel támasztja alá azt az okfejtését, miszerint a szegedi egyetem elődje az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem.

Imre averziója egyébként vélhetően egy korábbi konfliktusához vezethető vissza, amelyet már korábbi írásunkban alaposan elemeztünk,²⁵ és összefüggésben van azzal, hogy Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter közoktatásért felelős államtitkárának, Kornis Gyula kultúrpolitikusnak erőteljes jelenléte tapasztalható a folyóirat hasábjain, Imre szakmai ellenfelének hat írása jelent meg, és műveiről számos recenzió született.

Kornis Gyula, a korszak egyik legnevesebb művelődéspolitikusa írta a neveléspolitika aktuális feladatairól a következőket: „Az első régi: a nemzeti érzés pozitív ápolása [...]. Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül. [...] Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját. [...] A nemzeti kultúrpolitika másik fő feladata az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen [...]. A második feladattal a legszorosabban összefügg a harmadik: a nemzet intelligenciájának visszamagyárosítása, mondhatnánk eljudaizálódásával szembeni hungarizálása [...]. Minthogy az itt vázolt szellemet a keresztény morál tartal-

mazza a legteljesebb mértékben és a leghatásosabb módon, a nemzeti politikai nevelés csak úgy lehet biztosítva, ha keresztény vallásos érzület hatja át.”²⁶

A keresztény-nemzeti ideológia, a keresztény morál középpontba állítása, a nemzeti érzés hangsúlyozása és az internacionalizmus elleni fellépés jellemezte Kornis munkásságát.²⁷ Már a *Magyar Szemle* első számában olvashatjuk Kornis szövegét, amely szint a hazafiasság probléma körét járja körbe, miközben felháborodását fejezi ki, hogy az ENSZ elődje, a Nemzetek Szövetsége (más néven: Népszövetség) nagyszabású attitűdvizsgálatra készül a témával kapcsolatban.²⁸

Következtetésként elmondhatjuk, helyt adva Dévényi Anna szavainak, „a Horthy-korszak államigazgatási-kormányzati működését tekintve az ágazati nívódíjat ma kétségtől a kultusztárcának ítélnénk meg. Az első sorban Klebelsberg (és csak másodsorban Hóman) nevével fémjelzett oktatáspolitikai történeti megítélése ma – nemcsak az emlékezetpolitika, de a tudományos elemzések jóvoltából is – egyértelműen pozitív.”²⁹ Vitathatatlan, hogy a Magyar Szemle Társaság és írásunk összes szereplője; művelődéspolitikusok, szerkesztő és főtákar a világháborús események árnyékában erőn felül törekedtek arra, hogy ha bár nemzetünk sorsa jobbra nem fordulhatott, mind itthon, mind határainkon túl hatékony és elismert legyen nemzetünk érdekeit szem előtt tartó, magyar kulturális és oktatási hagyomány.

■ JEGYZETEK

1. Kéri Katalin: *Neveléstörténeti vázlatok*. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar Országos Rendőrfőkapitányság Oktatási és Kiképző Központ, Pécs-Bp., 1996. 19.
2. Németh András: *Imre Sándor nemzetnevelési koncepciója*. In: Uő (szerk.): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Bp., 2005. 335–337.; Szabolcs Éva: *Neveléstörténet* (szócikk). In: Báthory Zoltán, Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. II. Keraban, Bp., 1997.
3. Pukánszky Béla: *Imre Sándor neveléstana*. In: Imre Sándor: *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. OPKM, Bp., 1995. 337–344.; Faludi Szilárd: *Kolozsvári-szegedi hagyományok – Imre Sándor neveléstana és a nemzetnevelés koncepciója*. Magyar pedagógia 1996. 3. sz. 289–297; Ronkoviczné Faragó Eszter: *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában*. Comenius Bt., Pécs, 1999; Martinkó József: *Imre Sándor erkölcsi nevelésről vallott nézetei napjainkban*. In: Czirják József et al. (szerk.): *Az erkölcs szépsége*. A kaposvári Erkölcs-, Művészetfilozófiai és -nevelési Konferencia előadásai, 2003. augusztus 27–29. Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár, 2005. 364–378.; Tamusné Molnár Viktória: *Háború és nevelés*. Módszertani Közlemények. 2007. 2. sz. 84–87.; Dévényi Anna: *Imre Sándor nemzetnevelés koncepciója*. In: Uő: *Nemzetnevelés-parafrazisok – A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig*. Kronosz Könyvkiadó Kft., Pécs, 2020. 53–85; Golnhofer Erzsébet: *Imre Sándor nemzetnevelése a demokratikus nevelés elmélete?* In: Uő: *Hazai pedagógiai nézetek*. Iskolakultúra-könyvek 23. Pécs, 2004. 65–70.
4. Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Bp., 2000. 18; Kéri Katalin: *Magyar reformpedagógia a századfordulón és századelőn*. In: Uő. (szerk.): *Neveléstörténeti vázlatok*. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar, Országos Rendőrfőkapitányság, Pécs-Bp., 1996. 20.
5. Zichy Mihály: *Adalekok a Magyar Szemle történetéhez*. Magyar Szemle, Új folyam 1997. 11–12. sz. [http://www.magvarszemle.hu/cikk/19971101_adalekok_a_magyar_szemle_tortenetehez_\(2020._december_5.\)](http://www.magvarszemle.hu/cikk/19971101_adalekok_a_magyar_szemle_tortenetehez_(2020._december_5.))
6. A szöveg előadás volt a Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete bölcsészeti szakosztályában 1927. május 4-én. Az 1936-os közlést a szerző szerint a tárgy fokozott időszerepe igazolta. Lásd Imre Sándor: *A nemzet fogalma mai nevelésünkben*. Szellem és élet 1936. 2. füz. 119–128.
7. Uo. 127–128.
8. Saád József: *A reformkonzervatívizmus lapja*. Magyar Szemle, Új folyam 1997. 11–12. sz. 27. [http://www.magvarszemle.hu/cikk/19971101_a_reformkonzervativizmus_lapja_\(2020._december_5.\)](http://www.magvarszemle.hu/cikk/19971101_a_reformkonzervativizmus_lapja_(2020._december_5.))
9. Szövegű közlést alkalmaztunk. A kiemelések a szerzőtől származnak. Imre Sándor levelei a Magyar Szemle Társasághoz, 1930–1932, fond 7/850, 3. OSZK, Kt.
10. n. a.: *A művelt magyar tanító...* Néptanítók Lapja 1927. 41–42. sz. 49.
11. Szekfű Gyula: *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle I. 1927. 9–12. sz. 2.
12. Marchut Réka: *„helyzetünk reális külső és belső szemléletére nevelve” – Gondolatok Európáról és benne Magyarországról helyéről a Magyar Szemle hasábjain (1927–1944)*. Modern Magyarország. Az

- ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóírat. Különszám, 2014. augusztus. 130–152.
13. Szekfű Gyula: *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle 1927. 9–12. sz. 3.
14. Uo. 2.
15. Saád József: *A reformkonzervatívizmus lapja*. Magyar szemle, Új folyam 1997. 11–12. sz. http://www.magyszemle.hu/cikk/19971101_a_reformkonzervativizmus_lapja. 2020. december 5.
16. Marchut Réka: i. m. 151.
17. Szekfű Gyula: *A mai Széchenyi*. Révai, Bp. 1935. 23.
18. Az adatok számszerűsítve: 1820 előttiék: 34, 1820–1839: 1502, 1840–1859: 4005, 1860–1879: 9866, 1880–1899: 34283, 1900–1919: 66771, 1920–1939: 125797, 1940–1959: 32733, 1960–1979: 22138, 1980–1999: 46960, 2000-től napjainkig 34471 (lekérdezés: 2019. március 31.).
19. Zichy Mihály: i. m.
20. Lásd *Ártörténet*: <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol> (2020. december 5.)
21. Az akkori Tükör utcának a története az 1700-as évek végéig nyúlik vissza, amikor mérnökök megtervezték az utcát. Mivel a terület tulajdonosa egy bizonyos Spiegel család volt, ezért 1850-ben a Spiegel Gasse nevet kapta. A nemesi rangot birtokló család engedélyt kapott a névváltoztatásra, így a 19. század közepétől Tükör néven éltek tovább. Az utcanév változatlan maradt 1879-ig, amikor az utcanévek frontján is magyarosítási hullám következett. Ekkor a 'Spiegel' szó szerinti fordítása után Tükör utca lett. Végül 1960-ban a Tükör család egyik híres leszármazottja, a Garibaldi oldalán is harcoló Tükör Lajos után Tükör utcává avansált a közterület. Lásd Ráday Mihály (szerk.): *Budapesti utcanévek A–Z*. Corvina, Bp., 2013.
22. Frank Tibor: *A patrisztikától a politikáig: Balogh József (1893–1944)*. www.franktibor.hu (2020. december 5.)
23. Imre Sándor levelei a Magyar Szemle Társasághoz, 1930–1932, fond 7/850, 1. OSZK, Kt. pp. 1–2.
24. Imre Sándor: *Hány éves a szegedi egyetem?* Magyar Szemle 1931. 5–8. sz. –74.
25. Szűts-Novák Rita: *Új utak az Imre Sándor-kutatásban: Imre Sándor művelődéstudományi kutatóintézetének irodalomtörténészhez írott leveleinek (1913–1940) biográfiai jelentősége*. Közlemések 2019. 3–4. sz. 104–117. <https://uni-milton.hu/wp-content/uploads/2016/04/K%C3%96ZEL%C3%8DT%C3%89SEK-2019-3-4..pdf> (2020. december 5.)
26. Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Athenaeum Ny., Bp. 1921. 21–28.
27. Pukánszky Béla: *A magyar neveléstudomány kialakulása és fejlődése 1948-ig*. In: Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Osiris, Bp. 2003.
28. Kornis Gyula: *A módszeresen vizsgált hazafiság*. Magyar Szemle 1. kötet, 1927. 9–12. sz. 60–70.
29. Dévényi Anna: *A középfokú oktatás társadalompolitikai vetületei a Horthy-korszakban*. Századok 2020. 1. sz. 81.

GÖGH ELŐD – KÖVÁRI ATTILA

A MUZSIKA HANGJA CÍMŰ FILM NEVELÉSTÖRTÉNETI ÉS PEDAGÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

■ Filmek szinte minden témában, szakterületen készültek már a 20. és 21. században a filmtörténet során. Ha bárkit arra kérnénk, hogy nevezzen meg neveléssel, pedagógiai témával összefüggő filmet, biztosan tudna legalább három ilyet mondani. Ha közvetetten értelmezzük mindezt, és a vizsgálendő összefüggést úgy bővítenénk, hogy elegendő, ha a film cselekményében valamilyen képesség vagy tulajdonság megtanításáról van szó, bármilyen mester (tanár) és tanítvány kontextusban, akkor még egyszerűbb dolgunk volna.

Több olyan film létezik, ahol valamilyen nevelőnő érkezik a családhoz, és végül szinte csodákat tesz a gyermekekkel, teljesen megváltoztatja őket, és „minden probléma” megoldódik. Kezdetben nehezen fogadják el a nevelőnőt, aki a teljesen eltérő nevelési módszerei miatt azonban könnyen elnyeri a gyermekek bizalmát, és a nebulók azon veszik észre magukat, hogy akaratlanul is követik a nevelési elveket, és átalakulnak a szokásaik.

Ha bizonyos filmtörténeti ismeretünk van, egyből három, hasonló „nevelőnős” történetet is meg tudunk nevezni, amely közül egy szinte bizonyosan *A muzsika hangja* (*The Sound of Music*) című film lesz.

Érdekes módon, ha *A muzsika hangja* című film és pedagógiai összefüggései körében vizsgálódunk a világhálón, sokkal kevesebb találatot kapunk, mint azt előzetesen feltételezhetjük, a pedagógiai aspektust ezek nélkülözik.¹ Ha a zenét eszközül használó pedagógiai módszerekre módosítjuk a keresésünket, akkor nagyobb sikerrel járunk.² Az általános pedagógiai, didaktikai vonások³ és filmbeli megjelenésük összefüggéseit feldolgozó tanulmányok száma valószínűsíthetően azért csekély, mert laikusok számára is könnyen érthető, hogy milyen didaktikai vonásokat és megközelítéseket alkalmaznak a főszereplők (Von Trapp kapitány és Mária), és tulajdonképpen magyarázatok nélkül is megérthető a film ezen mondanivalója.

Azonban miért ne vizsgálhatnánk meg alaposabban a két nevelési módszert annak érdekében, hogy mélyebb összefüggéseket találhassunk a neveléstudomány és a nevelési elvek között. A nevelési stílusok vizsgálata kiterjedt szakirodalommal rendelkezik, elemzésünk során elsősorban ezen bázisra építünk, de meg kell említeni, hogy e mellé többen a tanulási stílusokat és a tanuláselméleteket is hozzásorolják, amely egy későbbi elemzésnek lehet kiindulópontja.⁴

A film fő jellegzetességei

■ Az amerikai zenés filmdrámát 1965-ben mutatták be, Robert Wise rendezte a 20th Century Fox gondozásában. A film az egyik legnépszerűbb klasszikus musicalle, sőt az egyik legsikeresebb filmmé vált, amelyet szinte minden karácsonykor vetít valamelyik tévécsatorna. (Annak ellenére, hogy nincsen karácsonnyal összefüggő tartalma.) A filmmel összefüggő hírnév Julie Andrews színésznő számára is jelentős előrelépést hozott karrierjében. Salzburg városa szintúgy híres lett a mozifilm kapcsán, és rengeteg turista keresi fel a kapcsolódó helyszíneket.⁵

A cselekmény igaz történeten alapul, ami Georg Hurdalek ötlete nyomán Howard Lindsay és Russel Crouse regénye alapján készült.⁶ Maga Maria Augusta von Trapp (Mária nevelőnő) is írt egy könyvet⁷, amely a valós cselekményt mutatja be, és saját szemszögéből írja le a történeteket, mégis erről a könyvről keveset hallani. Pedagógiai szemszögből kiindulási alapként úgy gondolom, teljességgel elegendő megvizsgálni a filmben tapasztalható didaktikai elemeket, és csupán kiegészítésként és további összehasonlításaként érdemes összevetni mindezt a valós tényekkel kiegészítve, illetve adott esetben átértékelve.

Annál is inkább, mert mint a hollywoodi filmek esetében gyakran tapasztalható, hogy a valóság legtöbbször nem olyan jól eladható, mint ha azt kissé megmásítva, bizonyos tényeket átírva tennék ezt.⁸ Úgy gondolom, hogy vizsgálatunk szempontjából egyáltalán nem releváns, hogy Mária valójában elsődlegesen egy gyermek tanítása céljából költözött a családhoz, vagy mindegyik gyermek nevelőjeként, mik a gyermekek igazi keresztnevei, az Alpokon valóban gyalogosan keltek-e át, stb. Számos weboldal és műsor található, ami a valós alapokat és a filmbeli változtatásokat hasonlítja össze, ezek a teljesség igénye nélkül az irodalomjegyzékben is fellelhetők.⁹ A film mondanivalóján és lényegén ezek az eltérések szemerlyt sem módosítanak.

A film történeti háttere

■ A cselekmény az Anschluss (1938 márciusa) előtt játszódik, „Salzburgban, Ausztriában a 30-as évek végének aranykorában”.¹⁰ A német–osztrák viszony több helyütt megjelenik a filmben. Vannak németbarát mellékszereplők, és vannak, akik az osztrák függetlenség mellett érvelnek, mint ahogy ez ténylegesen is történt (választási trükkökkel, csalással 99,73% voksolt az Anschluss mellett).¹¹ A szereplők közül többről kiderül, hogy németszimpatizáns, így a komornyikról és Rolfról is, aki a legnagyobb lány, Lisa udvarlója.

Georg von Trapp valós szereplő, az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének sikeres parancsnoka volt, aki a Monarchia bukása után „a tengerét és hajóját is elveszítve” nyugállományba vonul. A német haditengerészethez is be akarták szervezni, megkapja a behívóját, amire nem válaszol, ezért két magas rangú német katonát küldenek a meggyőzése céljából (akár erőszakkal is), és a kapitány egyértelmű döntésre kényszerül: vagy együttműködik a német hadsereggel, vagy megszökik. Végül az utóbbit választja, és egy ügyesen átgondolt, helyzet adta lehetőséget kihasznál-

va a család együttesen elmenekül. Ez a történeti szál ily módon is kiállná a valósághűség próbáját, és bizonyosan történetek hasonló esetek ebben az időben, azonban a beszerzési kísérleten kívül más nem történt Georg von Trapp kapitánnyal.

A filmbeli karakter többször nyíltan kinyilvánítja osztrák hazafiságát és náciellenességét, a náci lobogót nem hajlandó kitűzni, és emiatt felhívja magára a figyelmet, és gyanúba keveredik. Azaz elmondhatjuk, hogy a film, mivel valós alapokból indul ki, a kisebb változtatások ellenére a szereplők, mellékszereplők teljesen hihetőek, a helyszínek, járművek, kosztümök, ruhák a valósággal megegyezők, azaz a film e tekintetben teljesen valósághű.

A film neveléstörténeti háttere

■ Talán mindenki felmerülhet a kérdés, hogy a gyermekek miért nem járnak iskolába. Arra is gondolhatunk, hogy egy nemesi családról van szó, és megtehetik azt, hogy otthon tanulnak. Egyetlen mondatból derül ki az, hogy nyári szünet van, tehát valószínűleg járnak iskolába a gyerekek. Több forrás is úgy említi a Von Trapp család gyermekeit (1. kép), mint akik otthon tanulnak,¹² ez azonban nem igaz (az ellenérveket lásd későbbiekben).

1. kép. A Trapp család¹³

Mivel a filmet 1964-ben forgatták, és a cselekmény 1938-ban játszódik, a két időpont közti idő kevés ahhoz, hogy a mozifilm bemutatókori nézői elfeledjék, hogy mik jellemezték a történelem idejében Ausztriát. Hogy tisztán lássuk a korabeli helyzetet, érdemes áttekintenünk az osztrák neveléstörténet főbb állomásait, ugyanakkor érdemes áttekinteni a neveléstörténet vonatkozó időszakát.¹⁴

Az osztrák iskolarendszer kialakulása már Mária Terézia idejében megkezdődött, 1774-ben, amikor is többek között bevezetik az általános iskolákban a hatéves tanítási kötelezettséget. Később II. József bevezeti a há-

rompillérű iskolarendszert. Ezután nem történnek változások egészen 1869-ig, a Reichsvolksschulgesetz bevezetéséig.¹⁵ A törvény kimondja a nyolcosztályos tankötelezettséget, maximum 80 fősek lehetnek ezentúl az osztályok, az oktatás az állam kezében összpontosul az egyházak helyett.

1918-ban Otto Glöckel nevéhez fűződik az iskolai reform, mely sok tekintetben ma is érvényes elemeket tartalmazott. A Szociáldemokrata Párt parlamenti többséggel rendelkezett, Glöckel a belügyminisztérium államtitkára lett, amely megfelel a mai oktatási miniszter feladatkörének. Glöckel az iskolarendszerben döntéseket hozó hivatalnokokat oktatási szakemberekkel váltotta fel, felállította az iskolai reformbizottságot, és átalakította az osztrák iskolai rendszert.¹⁶

Minden gyermeknek – nemétől és társadalmi helyzetétől függetlenül – optimális oktatást kellett kapnia. 1919-től a lányokat be lehet venni a fiúiskolákba, így számukra a pénzügyi lehetőségeiktől eltekintve először nyílt lehetőség az egyetemi tanulmányok megkezdésére. 1927-ben a Hauptschule tíz-tizennégy éves gyermekek számára kötelező iskolaként került bevezetésre, és felváltotta a középiskolát. Az oktatási rendszeren javítani kellett a két világháború közti időszakban tapasztalt magas munkanélküliség miatt. 1932-ben új tantervek léptek hatályba, amelyek emelték a korábbi szintet. 1933-ban az iskolás gyermekek aránya már meghaladta a 30 százalékot, míg a tanárok aránya – akikre akkoriban a tanári cölibátus volt érvényben – alig 5 százalék. Az osztrák-fasiszta államban a lányok oktatási lehetőségei drasztikusan csökkentek 1934-től 1938-ig.¹⁷

Azt mondhatjuk, hogy elképzelhető lenne, hogy a gyerekek nem járnak iskolába, mert otthon tanulnak. Az is reális volna, hogy egyszerűen a film csak nem tér ki erre, és nem tudunk meg erről semmit. A tényleges valósághoz Trapp Mária Augusztia *A Trapp család* című könyvét kell megvizsgálunk. Ahogy arról korábban szó esett, a film több helyütt eltér a valóságtól, de ez nem befolyásolja a valódi mondanivalóját. A megtörtént tényekhez hozzátartozik, hogy a cselekmények kissé korábban történtek a filmbeli időpontoknál, Máriát nem hét gyermek nevelésével bízták meg, hanem az egyik, beteges kislány, Mária mellé kerestek tanítónőt. A könyvben szó esik arról, hogy Mária (a nevelőnő) keltette, öltöztette és küldte iskolába a gyerekeket. Később Máriát és Johannát taníttatta, aki kezdetben buzgón járt a testvéreivel iskolába, de a sok gyaloglás kimerítette, és tanácsosabbnak látszott az első osztály anyagát otthon elsajátítani.

A másik neveléstörténeti aspektust vizsgálva arra kell választ találnunk, hogy valóban történhetett-e olyan, hogy egy apácanövendék (novícia) egy családnál nevelőnőként „szolgál”. A válasz egyértelműen igen, mivel Mária a valóságban is árva volt, apáca akart lenni, és ténylegesen nevelőnőként működött a Von Trapp családnál. Ezenkívül az iskolás gyermekek aránya, az, hogy például az első osztály anyaga otthon is elsajátítható, mint tények is igazolnák a családhoz küldött nevelőnő szerepet, ha ez a valóságban nem történt volna meg.

Mária nevelő jelleme

■ A kezdő dal, amit Mária énekel, szövegében is elárulja, hogy őt a zene élteti, betölti a szívét a muzsika hangja. Hajlamos a kötelességeit elfeled-

ni, és gyakran elragadják őt az érzései, ahogyan egy domb, hegyek, virágok is képesek elcsábítani és egy csapásra átvenni az uralmat gondolatai felett. Hippokratészi személyiség típusokkal jellemezve őt, valószínűleg a szangvinikus vonások lennének hangsúlyosak.

A szétszórtságát és a nem éppen apácákat jellemző vonásaival a társai és a kolostor vezetői is tisztában vannak, fekete báránynak és a legkevésbé rendben valónak tartják. A rend vezetője jó érzékkel kiszakítja őt az apácalétből, hogy egy teljesen más közeget tapasztalhasson meg. Valószínűleg a nevelőnői státuszából kialakuló házasságot is előre látja, egyértelmű, hogy rendkívül jó emberismerettel rendelkezik a „főnök asszony”. Ezt sugallja egyik válasza, hogy „Ha eljön az ideje, a Jóisten megmutatja” – hogy miért volt nehéz dolga Von Trapp kapitánynak a nevelőnőkkel.

Mária nem is mindig tudja, hogy mit szabad tenni neki, és mit nem, meggyónja, hogy énekelt a hegyen, pedig csak az apátság területén tiltott az éneklés. Szeretne megfelelni a kolostor szabályainak, és kellően vallásos is, de mivel a szívéből jövő érzései uralják őt, ezért ezeket nehéz összeegyeztetni az apácalétnek megfelelő feszes szabályokkal.

Mivel árvaaként nőtt fel, teljesen más világba csöppen a Von Trapp család kastélyába érkezésekor. Szokatlan neki a személyzet, a nagy terek, a díszek. Kimondja az érzéseit, és elsődlegesen nem azzal törődik, hogy mondatai alapján hogyan ítélik meg, például Von Trapp kapitánynak minden további nélkül a szemébe mondja, hogy „[el]gyáltalan nem úgy néz ki, mint egy kapitány”. Ugyanúgy az sem zavarja, hogy olyan ruhában jelenik meg, amely a szegényeknek sem kellett. A Von Trapp kapitány-féle drill nem tetszik neki, nem érti, hogy szórakozás, játék nélkül hogy lehet létezni, és a napirend ismertetése után a katonás előadásmódot egy mosolygós szalutálással tompítja.

A kapitány kompromisszumképtelensége és szabályainak ráerőszakolása csak ellenérzéseket vált ki belőle, tulajdonképpen ő pont annyira nem akar megfelelni Georg von Trapp szabályainak, mint amennyire a kapitány sem képes kilépni a saját szabályrendszeréből. A saját megszokott rendszerét, mint az étkezés előtti ima, akaratlanul is betartatja a családdal, de ezzel együtt kis fricskaként kihasználja, hogy az ő akarata érvényesül a kapitányéval szemben. Mária rendkívül naiv mivoltát mutatja, hogy örül, hogy a bárónő érkezésével új anyukájuk lehet a gyerekeknek, miközben érzékelhető, hogy sokan nem tartják a családhoz illőnek őt (a bárónőt). Másrészt amikor a bárónő utal arra, hogy a kapitány szimpatizál Máriával, akkor magában keresi a hibát.

Von Trapp kapitány jelleme

■ Első mondata a filmben: „Jegyezze meg, hogy a házamban idegenek nem nyitogathatják csak úgy az ajtót.” Nem köszönés, hanem egyből egy rendutasítással egybekötött parancs. A saját képére és elképzeléseire próbál mindent faragni, zavarja Mária első ruhája. Nem foglalkozik azzal, hogy biztassa Máriát, hogy tizenkettedik nevelőnőként végre tartósan valaki tanítsa a gyerekeit, inkább mintha elrettenteni szeretné, hogy minél előbb jöjjön a következő nevelőnő. A kapitány olyan oldalát mutatja meg, akinek szinte lehetetlen megfelelni, de ha valaki meg is tudna, az biztosan nem Mária.

Nem tud kilépni abból a katonás, fegyelmezett közezből, amihez a haditengerészetnél hozzá volt szokva, viszont érezzük, hogy a felesége halála miatt a szomorúság leplezése és introvertált jellemének, zárkózottságának megtartása érdekében ennyire kimért. El sem tudja képzelni, hogy az ő világán kívül is van élet, hogy valaki nem úgy gondolkodik, mint ő. „Kisasszony, maga figyeljen, tanulja meg a sípjelüket, hogy hívni tudja őket” – mondja. Nem képes magát kívülről szemlélni, a saját világában él teljes magabiztossággal. Bármilyen kívülről állónak, aki a világának része akar lenni, alkalmazkodnia kell, kompromisszumkészség nincs. Más elképzeléseit már élből elutasítja: „Kisasszony, azt hiszem, maga nagyon sok mindent szeretne, ami lehetetlen.”

A kapitány „nem bírja a kiabálást”, kifejezése úgy hat a nézőre, mint ha a gyerekeket sem szeretné. Nem várható el tőlük, hogy csendben maradjanak, és teljesen valószínűtlen, hogy hét gyermek közül mindegyik mindig fegyelmezett. A saját kitalált rendszere felett állónak tartja magát, a síppal történő hívórendszerhez ő nem tartozik, nincs sípjele, a neve helyett is kapitánynak kell hívni őt. A házvezetőnő szerint a felesége halála óta a ház olyan, mint egy hajó, ahol ő a kapitány, azaz arra utal, hogy nem mindig volt ez így. Síjjelek, parancsok, semmi zene, semmi nevetés: így jellemzi Schmidt asszony a Von Trapp-házat, amivel a szinte mindig dalos kedvű Mária bizonyosan nem tud azonosulni.

A fenti jellemzők nélkülözik azokat a jellemzőket, amik kevésbé köthetők a nevelési szokásaihoz (pl. hazafiság, szerelmi szálak stb.).

Mária mint nevelő pedagógiai vonásai

■ A házirend, napirend és egyéb szabályok ismertetése után egyből rámutat arra, hogy hiányolja a játékot, már itt megmutatkozik a két ellentétes didaktika. A szabályrendszer, síjjelek használatának visszautasítása mutatja, hogy Máriától teljesen távol áll a regulákon alapuló rendszer (amit a kolostori tartózkodása idején is tapasztaltunk), beleértve a gyerekek nevelését is. Visszautasítja azt is, hogy őt magát sípjellel hívják, a hívórendszert az állatok hívásához hasonlítja, megalázzónak tartja. Átvitt értelemben arra is utal, hogy a kapitány módszerei inkább az állatok nevelésénél használatosak és alkalmasak, mintsem gyereknél.

A drillrendszer kiskapujára is rámutat, jelzi, hogy Von Trapp nem mutatta meg a saját sípjelét, kiindulva abból, hogy mindenkinek van. Természetesen neki nincsen, őt (a neve helyett) kapitánynak kell szólítani. A bemutatkozáskor Máriának a név és az életkor fontos, ezeket szeretné a gyerekektől hallani, akik egy-egy pluszmondattal önmagukat jellemzik:

- Lisa vagyok, 16 éves, és nincs szükségem nevelőnőre.
- Friedrich vagyok, 14 éves, és lehetetlen alak.
- Brigitta vagyok (mondja Lujza).
- Én vagyok Brigitta, ő Lujza. Tizenhárom éves, és maga okos. Én tíz vagyok, és ilyen ronda ruhát még életemben nem láttam.
- Kurt vagyok, 11 éves, és javíthatatlan. Mit jelent az, hogy javíthatatlan?
- A nevem Márta, és kedden leszek hétéves, és rózsaszínű napernyőt szeretnék.
- Te vagy Gréti, és 5 éves vagy. Kész kisasszony.

A gyerekek bemutatkozáskor mindent megtesznek azért, hogy elretentsék Máriát, és minél előbb elmeneküljön. Ő azonban minden apró próbálkozást ügyesen kezel, és higgadt reakciókkal kézben tartja a gyep-lőt. Nagyon ügyes ötlet Máriától, hogy azt mondja, nem volt még nevelő-nő, és nem tudja, hogy mi a nevelőnők dolga. Így a gyerekek „tanácsaik-kal” kinyilvánítják az érzéseiket, akaratlanul is elmondják, hogy miként viszonyulnak Máriához, és mit gondolnak róla. Ügyesen kezeli a csínyte-véseket is, ahol persze a meglepődöttségét és reflexszerű reakcióit nem tudja leplezni, ám:

- a székére tett tobozt az esti vacsoránál: a sikongatását a nem létező reumájával magyarázza;

- a zsebébe tett békát ajándékként kezeli, amivel széppé és jóvá varáz-solták a délelőttjét, és megköszöni a gyerekeknek.

Ezekkel a reakciókkal érzékelteti, hogy annyira máshogy gondolkodik a gyerekek terveihez képest, hogy teljesen ellehetetlenültek azok, és nem érték el céljaikat. Sőt fokozza a dolgot, és a kapitány zsebbe tett békára irá-nyuló kérdését hárítja Mária, és a gyerekek és közte lévő titokként állítja be. Így megnyeri a gyerekek bizalmát azzal, hogy az apjuknak nem árulja el a csínytevéseiket. Tudja azt, hogy ilyen apró „jó pontokkal” a végén megnyeri a csatát. Az nem derül ki, hogy Mária ezeket a helyzeteket ösz-tönösen kezeli ilyen kiváló érzékkel, vagy más az oka.

Hasonlóan helyes taktika, hogy a gyerekek sírását, ami a terveik kudarc-a miatt tör ki rajtuk, örömsírásként aposztrofálja. Odaadó gondolkodását mutatja, hogy játszóruhát szeretne varrni minden gyereknek, aminek öt-letét a kapitány élből elveti. Mivel az apa másnap úgyis elutazik, Mária nem foglalkozik az ellenvéleménnyel, és a gyerekek a következő jelenet-ben már a leselejtezett függönyökből varrt játszóruhákban láthatók. A vi-har során is rendre úgy kezeli a gyerekeket, hogy a bizalmi légkört még in-kább fokozza. Lisa ablakon keresztüli érkezését belefoglalja az imájába, és kimondja, hogy a barátja, és szeretné tudni, mit szeretne. Ahogy egyértel-művé válik, hogy ez a közös titkuk lesz, Lisa egyből elárulja, hogy hogyan szokták megtréfálni a nevelőnőket. A zivatar miatt aztán a gyerekek sem tudják levetkőzni félelmüket, és nem az apjukhoz, hanem a szinte frissen érkezett Máriához mennek, aki nemcsak, hogy nem küldi el őket, hanem még az ágyára is felmászhatnak.

A kapitánnyal is szóváltásba kerül, amiért a takarodót a vihar miatt nem tartotta, Mária viszont a gyermekek félelmének kezelését tartja elő-rébbvalónak, égszakadás esetén a takarodó betartása másodlagos. A gye-rekeket egyáltalán nem hibáztatja a bizalmi viszony növelése miatt, és el-küldi őket a szobájukba, hogy megfeleljen a kapitány elvárásainak. A ját-szóruhák megvarrásával teljesen szembeszegül a kapitánnyal, aki eluta-zott, így konfrontáció belátható időn belül nem várható. Minden mindegy alapon Mária minden, a kapitány általi instrukciót és rendszert felrúgva a birtokon kívül szervez közös programokat. Játékos módon (ezt mutatja a játszóruha is) saját elgondolásai alapján az életre próbálja őket nevelni kö-zös piaci vásárlással, folyóparti sétával, kisvasutozással, labdázással stb. A légkör oldásával és a közös programokkal teljesen feloldódnak gyere-kek, és még azt is elárulják, hogy a rájuk irányuló figyelem kikényszeríté-se érdekében csinálták a korábbi nevelőnőkkel csínytevéseiket.

Ekkor jön az ötlet, hogy dalokkal próbálja meg tanítani a gyereket, elsősorban azért, hogy a bárónőnek előadhassanak egy produkciót. A gyerekek saját bevallásuk szerint sem énekelni, sem táncolni nem tudnak. Mária elképzeléseinek hatékonyságát dicséri, hogy pár perc múlva már együtt dalolnak és táncolnak. A sikerről csak szuperlatívuszokban lehet beszélni ezután, a gyerekek énekelnek, táncolnak, boldogok és felszabadultak.

A vonatkozó pedagógiai módszerek és elméletek legautentikusabb forrása a Falus Iván szerkesztésében megjelent *Didaktika* című könyv.¹⁸ Mivel szinte végletekről beszélhetünk a két főszereplő nevelési elképzelései kapcsán, szűkebb, célirányosabb megközelítéssel is élhetünk jelen esetben.

A fentiek alapján Kurt Lewin nevelési stílusai közül Mária módszerét a demokratikus nevelői stílus jellemzi leginkább, melyre az jellemző, hogy „alkalmat ad a döntés előtt a dolgok megvitatására, mindig figyelembe veszi a csoport véleményét. Módszere: elsősorban a kompromisszumkeresés, vita, a meggyőzés révén. A gyerekek elmondhatják a véleményüket. Nyitottak lesznek a problémák és azok megoldása iránt. Kialakul egyéniségük, szociabilitásuk.” A korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztás szerint pedig megengedő (meleg-engedékeny) nevelési stílust neveznénk meg jellemzőjeként.¹⁹

1. ábra. A nevelési stílusok korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztása Mária nővér stílusát kiemelve. Fehér 2012 nyomán

Az 1. ábrán a felosztások érzelmi távolság és tanításmennyiség alapú kétdimenziós modelljében demonstratív módon is elhelyezhető Mária nevelési módszere. A teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy egy filmről van szó, és a nevelési stílusok jellemzői a megnyilvánulásokból és Mária személyiségjegyeiből következtethetők csupán. Számos nagyon fontos nevelési aspektusra nem derül fény. Az viszont mindenképpen elmondható, hogy a nővér nevelési módszere a kapitányénak minden dimenziójában ellentétes végleteit mutatja, és a gyerekeknek az adott helyzetben

Von Trapp kapitány pedagógiai vonásai

■ A kapitány nevelési módszerei két korszakra bonthatók, mivel a zene megjelenésével homlokegyenest ellentétes stílusra vált, és szinte azonosul Máriáéval. Ennélfogva az autokratikus, tekintélyelvű nevelési „korszakát” érdemes esetében áttekinteni és feltérképezni a hozzá fűzhető jegyeket. Meggyőződése, hogy az első tizenegy nevelőnő mindegyikével volt valami baj. De természetesen a gyerekeivel nincs probléma, nem ők tehetnek erről. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyerekeit nem igazán ismeri, és nem tudja, hogy mi a korábbi nevelőnők távozásának valódi oka. Másrészt azt érezzük, hogy valamit kompenzál, a gyerekeinek mindent megtesz (akár a századik nevelőnőt is hozatná nekik futószalagon), őket semmilyen szempontból nem hibáztatja. A gyerekei az ő művének eredményei, és nem lehetnek tökéletlenek, hiszen az ő pedagógiai normáinak perfekciója révén csak tökéletes lehet a végeredmény is.

Számára első a fegyelem, az előző nevelőnők hibája az volt, hogy „képtelenek voltak fegyelmet tartani, márpedig enélkül semmire sem megyünk”. Szoros napirend a nevelés alapja, minden délelőtt tanulás, mert nem lehet csak „elálmódogni” a szünidőt, délutánonként séta a ház körül, a takarodót pedig szigorúan be kell tartani. A „szentháromságba” játék nem fér bele, az előírt illemszabályoknak való megfelelés fontosabb. A házvezetőnő szerint is a gyerekek nem játszanak, csak sétálnak. Mintha az örömet minden szempontból kiszorítaná a ház atmoszférájából, menekül a jókedvtől, ami a felesége halála okozta lelki töréssel magyarázható.

A gyerekeknek egyedi sípjelük van, amire engedelmeskedniük kell, az apjuk bemutatásakor is a sípjelekre jelennek meg, menetelnek, állnak glédába. A fegyelmezett nevelés ellenére mindig van egy apró kis jel, hogy a gyerekek az engedelmességük ellenére érzékeltetik, hogy valódi gyerekek, és nem katonák. Apró kis szúrásként egy kis engedetlenséget visznek ezekbe a szituációkba. Ha a kapitány és Mária konfrontálódik, és a gyerekek is hallják, akkor legalább egy közülük elkuncogja magát, jelezve, hogy van valami, aki át tudja törni apjuk szigorának falát. A drill ellenére a gyerekek szeretik apjukat, ragaszkodnak hozzá, és szomorúak, amikor megtudják, hogy Bécsbe megy meglátogatni a bárónőt, vélhetően hosszabb időre. A vihar alkalmával nem törődik azzal, hogy a gyerekek félnek, leteremti Máriát, hogy képtelen megérteni, hogy a takarodó szigorúan értendő.

A kapitány annyira hisz a rendszerében, és abban, hogy azt mindenki betartja, hogy Bécsből való visszatértekor elképzelhetetlennek tartja, hogy az ő gyerekei csüngnek a fákon, és meg sem ismeri őket. Egyébként sem ismeri túlságosan a gyerekeit, nem veszi észre, hogy a legnagyobb lánya a postásfiú miatt áll fel más ürüggyel a vacsoraasztaltól. Nem foglalkozik a gyermekei lelki igényeivel, nem vesz tudomást az egyes gyermeki korszakok jellegzetességeiről. Visszaérkezése után először (a fán csüngés jelenetét nem számítva) csónakban evező, boldog, nevető, éneklő gyereket lát, akik apjukat meglátván örömben beesnek a vízbe, amire egy „Kifelé a vízből, de azonnal!” paranccsal reagál, és egyből sípjellel sorba állít-

ja és rendre utasítja őket. Érezhető, hogy a külső személy (bárónő) felé úgy szeretne imponálni, hogy a fegyelmezett gyerekeit mutatja be, ami nem sikerül. Egy pillanatig sem gondolja, hogy a túlzott katonás nevelés esetleg pont visszatetszés kelthet másokban.

Máriához hasonlóan Georg von Trapp kapitány nevelési stílusai is megvizsgálhatók a két modell szerint. Kurt Lewin nevelési stílusai közül a kapitány módszerét az autokratikus nevelői stílus jellemzi leginkább, melyre a megközelítés szerint jellemző, hogy „egyedül vezet, döntéseit egyedül hozza. A csoport tagjai alig vagy egyáltalán nem vehetnek részt a döntésekben, illetve azok előkészítésében. Módszere: utasítás, parancs. Ebben a stílusban nevelkedő gyermekek visszahúzódóak, önállótlanok és nagyfokú bennük az elfojtás.” A korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztás szerint pedig tekintélyelvű (hideg-korlátozó) nevelési stílussal jellemezhetjük.²⁰

2. ábra. A nevelési stílusok korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztása Von Trapp kapitány stílusát kiemelve. Fehér 2012 nyomán

A 2. ábrán az említett kétdimenziós modellben látható, hogy Máriához képest (lásd 1. ábra) átlós térségben helyezkedik el a kapitány tekintélyelvű stílusa, azaz minden tekintetben ellentétes dimenziókat képvisel.

A nevelési módszerek konfrontációja

■ A pedagógiai vonások leírásakor többször észrevehettük, hogy kisebb nevelési nézeteltérések korábban is történtek. A kapitány visszatértekor azonban egyértelmű, hogy Mária nem tartotta az előírt fegyelmet, a szabályoknak, utasításoknak ellenszegült:

- csónakáztak a gyerekek, és nem a ház körül sétáltak;
- hangoskodtak, énekeltek;
- fegyelmezetlenül beleestek a vízbe, és ráadásul még élvezték is a fürdözést;
- a gyerekek fára másztak;

– játszóruhát hordtak, amit Mária nem varrhatott volna meg.

Mária nem próbál mentegetőzni, mivel már korábban elhatározta, hogy szakít a kapitány féle drillel, és egyértelmű, őszinte válaszokat ad a felelősségre vonáskor, és büszkén vállalja az igazságot. Sőt a ruhákkal kapcsolatban odaszúrja, hogy: „Én varrtam őket a kiselejtezett függönyanyagból. Rengeteg szép ruhájuk van, de ezt többet hordták.” Egyértelműen arra utal, hogy „lám, az én nevelésem jobb, a tiéd nem jó irányba vezetett, amivel a gyerekek is szakítottak már”.

Érdemes idézni az ezt követő párbeszédet a vita eszkalálódásaként, ami egyben a film fordulópontját jelenti.

– Kisasszony, azt akarja ezzel mondani, hogy az én gyerekeim ezekben a rongyokban sétáltak esetleg Salzburg utcáin is? – próbálja sarokba szorítani a kapitány Máriát, szembesítve azzal, hogy holmi rongyokban járnak Salzburg utcáin a gyerekei, akik így szégyent hoztak rá, míg távol volt.

– Ühüm, és nagyszerűen érezték magukat – szabadul ügyesen Mária, büszkén vállalva tettét.

– Uniformisaik vannak! – állítja szembe a kapitány a játszóruhákat a katonás rendszerének megfelelő ruhadarabokkal.

– Olyanok, mint a kényszerzubbonyok! – vág vissza Mária, és jó hasonlatot hozva érzékelteti azt, hogy az uniformisok és áttételesen a kapitány nevelési ideológiája korlátozza a gyerekek szabadságát.

– Hogy mer ilyet mondani? – kérdőjelezi meg Mária hasonlatát a kapitány, és fölényt kicsikarva próbál felülkerekedni a nevelőnőn.

– Hogy játsszanak nyugodtan a gyerekek, ha arra kell vigyázniuk, hogy ne piszkítsák be a ruháikat? – vitatkozik Mária, és nemcsak hogy a Von Trapp által elképzelhetetlen gyermeki játékot már elfogadott dologként állítja be, hanem tetézzve a ruhabepiszkítással már szinte a kapitány számára fikcióként létező témát feszeget.

– Sosem panaszkodtak emiatt – válaszol sután az apa, érzékeltetve azt, hogy ami nincs, azzal foglalkozni sem érdemes.

– Nem is mernének! Nagyon szeretik magát, de félnek magától – lép tovább a vitában Mária, amivel kimondja az igazságot, amit soha senki nem mert megtenni Georg von Trappal szemben.

– Nem vagyok kíváncsi a maga véleményére! – reagál a kapitány. Kifogyva a valós érvekből, csak ennyire futja tőle.

– Pedig igenis végig kell hallgatnia, amit mondani akarok! – érzékelteti Mária, hogy nem tágít a vitát illetően, és a végsőkéig képes elmenni, szemébe mondja a kapitánynak, amit ő maga is nagyon jól tud, de nem akar tudomást venni róla. Az ő várát ostromolják, és folyamatosan dőlnek a tornyok, gyengülnek a falak.

– Nagyon kérem, fejezze be, amíg szépen mondom! – próbál némi fenyegetőzéssel kihátrálni a vitából a kapitány.

– Nem, nem fejezem be, hallgasson végig! Kezdjük Lisával: már nem kisgyerek – mondja Mária, és Von Trapp tudja, hogy lehetetlen félbeszakítani a nőt. Ugyanakkor az igazsággal való szembesítéssel Mária azt is megmutatja, hogy a kis eltelt idő alatt a gyerekeket jobban megismerte, mint az apjuk bármikor is tette volna.

– Ne beszéljen nekem Lisáról! – válaszol a kapitány, de érezhető, hogy a fegyvereinek száma folyamatosan redukálódik.

– Maholnap felnőtt nő lesz, és maga egyáltalán nem is ismeri. És Friedrich: előbb-utóbb ő is férfi szeretne lenni. Mondja, kitől vegyen példát? – lövi ki a nevelőnő a következő ágyúgolyóit, ahol már a kapitány férrias mivoltát is megkérdőjelezi.

– Hogy mer maga a fiamról beszélni? – reagál tehetetlenül.

– Brigitta is sok mindent elmondana, ha hagyná, hogy közelebb kerüljön magához. És Kurt is azért tettei magát keménynek, hogy ne látszódjék rajta a fájdalom – mondja a nevelőnő közel a végső megsemmisítéshez.

– Hagyja abba! – adja fel Von Trapp

– És a többiek is... Lujzát még nem ismerem eléggé... – záporozza a nevelőnő.

– Kisasszony, hagyja abba! – semmisül meg a kapitány.

– ...de a kicsiket is csak szeretni kell, ennyi az egész. Nem érti? Óh, kérem, kapitány szeresse, szeresse őket! – mondja ki a kulcsszót Mária, amivel rámutat a „baj” minden okára és forrására.

– Én nem vagyok hajlandó ezt tovább hallgatni! – próbál meg végleg kilépni a szituációból a kapitány.

– De én még nem fejeztem be!

– De igenis befejezte! És most azonnal összekapcsolja a holmiját, és visszamegy a kolostorba. Mi ez? – zárja le a beszélgetést az apa, amikor meghallja a gyermekhangokat.

– Énekelnek – mondja Mária

– Azt hallom, hogy énekelnek, de kik énekelnek? – képed el a kapitány.

– A gyerekek – feleli a nevelőnő.

– A gyerekek?

– Én tanítottam nekik ezt a dalt – vállalja büszkén Mária, amivel a végső megsemmisítés utáni szűrást hajtja végre, mivel a kapitány akaratlanul is elismerte, hogy az énekkel olyat tapasztal a gyerekeitől, amit nem várt, és ami az ő nevelési rendszeréhez nem illeszkedik, abból nem kihozható, mégis örvendetes.

Ezt követően a kapitány látja, hogy a bárónő milyen szívesen hallgatja az ő gyermekeinek éneklését, és varázsütésre teljesen megváltozik, csatlakozik a daloláshoz. A kőszívű, zord férfiből egy szerető, megértő apa válik a zene, ének hatására.

A nevelőnő által a Von Trapp-házba becsempészett zene sikeres módszer lett a nevelésre, az emberek közötti kapcsolatokra, és minden problémát egy csapásra orvosolt.

Összefoglalás

■ A film kihangsúlyozva mutatja be a két főszereplő nevelési módszereinek sajátosságait, amik teljesen ellentétes jellemzőket képviselnek. A néző, kívülállóként kevésbé tud azonosulni a kapitány tekintélyelvű, katonás stílusával, és érzi, hogy a gyerekeknek másra lenne szükségük. Természetesen így is fel lehetne nevelni a gyerekeket, de Von Trapp kapitány is érzi, hogy valami másra is szükség lenne, amit ő nem tud megadni, ezért kellene a nevelőnők.

Nem tudatosítja magában, hogy a felesége halála miatti bánat a szülő-gyerekek közötti kapcsolatból is kiölte a szeretetet. A helyzetből nem

lehetett a nevelőnőkre ráerőszakolt elveivel kilépni, hanem drasztikus változásra volt szükség.

Az élet kiváló „megoldást szült” azzal, hogy Mária a homlokegyenest más jellemével, szabályszegő magatartásával pontosan azt a közeget teremtetette meg, amire a családnak szüksége volt, és ennek eszköze nem volt más, mint a muzsika hangja.

■ JEGYZETEK

1. Julia Antopol, Hirsch: „*The Sound of Music*” (1965). Library of Congress, National Registry, 2017. <https://www.loc.gov/static/programs/national-recording-preservation-board/documents/SoundOfMusic-Hirsch.pdf>
2. Lindsay, Markworth: *Without words: Music as communication for children with autism*. Qualitative Inquiries in Music Therapy 2014. vol 9. 1–42.
3. Molnár György: *A leggyakrabban használt pedagógiai fogalmak*, In: Benedek András (szerk.): *A szakképzés-pedagógia alapkérdései*. Typotex Kiadó, Bp., 2006. 191–217.
4. András István et al: *Tanulásméletek és az új generációk sajátosságainak vizsgálata a tanulási eredmények alapján*. In: Maior Enikő – Tóth Péter – Varga Anikó (szerk.): *Empirikus kutatások az oktatásban határon innen és túl*. Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2016. 355–375.
5. Tourismus Salzburg GmbH: *The Sound of Music*, 2019. <https://www.salzburg.info/en/salzburg/the-sound-of-music>
6. Howard, Lindsay – Russel, Crouse: *The Sound of Music*. Random House, New York, 1960.
7. Trapp Mária August: *A Trapp család. A kolostortól a világsikerig*. Szent István Társulat, Bp., 1986.
8. Szűts Zoltán: *Az új internetes kommunikációs formák mint a szöveg teste*. Szépirodalmi Figyelő 2009. 8. sz. 38–51.
9. Bell Bethany: *Austria discovers The Sound Of Music*. BBC News, 2005. http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/4361449.stm; Christopher Clein: *The Real History Behind “The Sound of Music”*. Explore the true history behind one of the most popular films of all time, “The Sound of Music”. A&E Television Networks, LLC, 2018. <https://www.history.com/news/the-real-history-behind-the-sound-of-music>; ORF: *Die Wahrheit über “Sound of Music”*. Ö1 Morgenjournal 2017. <https://oe1.orf.at/artikel/202496/Die-Wahrheit-ueber-Sound-of-Music>; Szűts Zoltán: *Szellem a gépben: Hálózati irodalomtudomány*. Kossuth Kiadó, Bp., 2014.
10. MTI: *Blumenkrieg – sokszor virágokkal várták az Anschluss idején bevonuló német katonákat*. Múlt-kor történelmi magazin 2018. <https://mult-kor.hu/blumenkrieg-sokszor-viragokkal-vartak-az-anschluss-idejen-bevonulo-nemet-katonakat-20180312>
11. Uo.
12. Anderson, William: *The von Trapp Traditions: Music and Homeschooling*. Crosswalk.com, 2012. <https://www.crosswalk.com/family/homeschool/encouragement/the-von-trapp-traditions-music-and-homeschooling.html>
13. Tourismus Salzburg GmbH: *Die Familie von Trapp*, 2019. <https://www.salzburg.info/en/salzburg/the-sound-of-music/trapp-family>
14. Aggné Pírka Veronika – Mikonya György: *Kora gyermekkori nevelés- és családtörténet*. ELTE Tanító- és Óvőképző Kar, Bp., 2014.
15. *Bahrgang: Reidsgefeblatt für das Kaiferhum Defterreid*, 1986. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rgb&datum=18690004&zoom=2&seite=00000277&x=14&y=5>
16. Jan Kusber: *Eliten- und Volksbildung im Zarenreich während des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Studien zu Diskurs, Gesetzgebung und Umsetzung. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2004. 183.
17. Uo.
18. Falus Iván: *Didaktika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.
19. Fehérek Katalin: *Nevelési stílusok*. 2012. <http://www.drfeherkatalin.hu/upld/3..pdf>
20. Uo.

SEBESTYÉN KINGA

ERDÉLY SAJÁT(OS) BECKETTJE

Cseke Péter: *Beckett Erdélybe jön. Páskándi Géza második alkotói korszaka. 1963–1973*

■ Cseke Péter Páskándi Gézáról szóló kötete tizenhat fejezetben tárgyalja Páskándi munkásságának, valamint irodalmi életben való jelenlétének széles körű vonatkozásait. Ezek a fejezetek a következők: *Ismerkedés Páskándi Gézával; Szatmár fiaként; Dsida Jenő ébresztése '56-ban; A „kírhatalatlan” megírása; Másként írni, mint '63 előtt; Kánonon innen, kánonon túl; Műnemek távlata, műfajok változatossága; A Kriterion-szerkesztő ars poétikája; Hatalom nélküli hatalom birtokában; „A lényeg nyelvéhez kívántam érkezni”; Novellákkal brillírozó; Beckett Erdélybe jön; Az esszé befogadó terei; Rögös utak a világszínházig; Az erdélyi diákszínjátékok Páskándija; Az élő klasszikus mibennünk.* A felsorolt fejezetcímekből máris kiolvasható az az ív, amit a kötet bejár Cseke Péter személyes érdeklődésének perspektívájától Páskándi börtön- és szabadságélményeinek bemutatásán keresztül nyelvi és műfaji kérdésekig, kiemelten figyelve a drámaírói munkásságra, annak fogadtatására, így érve el egy reflektív lezáró fejezetig. Cseke a kötet függelékében felsorolja Páskándi megjelent kötetait, műfordításait, hozzájárulásait antológiákhoz és kerekasztal-értekezletekhez, az *Utunkban* közölt verseit, színműveit, esszéinek, külön-

böző jegyzeteinek folyóiratbeli helyét, prózai műveit, fontos Páskándi-szakirodalmi tételeket, sőt még egy Páskándi-paródiát is megemlít.

A kötetnek azonban nemcsak a függeléke ennyire körültekintő és információgazdag, hanem ezt a részletekre való érzékenységet a teljes kötet jellemzőjeként is felismerhetjük. A kötet nem egészen azon elvárásainkat teljesíti, amelyek a cím elolvasása után felmerülnek bennünk, hiszen az alcím Páskándi második, azaz börtönből való szabadulását követő években kibontakozó írói korszakát emeli ki, a kötet egésze azonban ennél többet mutat be. Nagyon sok szó esik például a Páskándi korában működő irodalmi intézményekről, szerveződések-ről, olyanokról esetenként, amelyeknek Páskándi nem is volt részese. Így olyan alfejezete is van a könyvnek, amelyben Páskándi neve épp csak megjelenik. Ilyen például a kánonok kérdését taglaló fejezetben az első Forrás-nemzedék bemutatása. Különböző korabeli dokumentumok és későbbi irodalomtörténeti munkák alapján A „külön utat járó” Páskándi című alfejezetben Cseke rámutat arra, hogy Páskándi szerepe meghatározó volt az erdélyi magyar líra gondolati és poétikai megújításában, de neki ehhez nem nemzedéki kötődésre volt

szüksége – nem is hitt ebben –, sokkal inkább gondolati szövetségességnek nevezhetnénk azt a kapcsolatot, amely közte és az olyan szerzők munkássága közötti alakult ki, mint Lászlóffy Aladár, Méliusz József vagy Szentimrei Jenő. Pomogáts Béla alapján Cseke a minden iránti érdeklődésben, az igazságkereső nyugtalanságban és a kockázatokat vállaló őszinteségben látja Páskándi hallgatólagos, de azért egyértelmű vezetőszerepét 1963 után.

Ahogy már ennyiből is látszik, a kötet nem marad meg szorosan csak Páskándi alakja mellett, hanem sokszor és sokféleképpen kitekint például az irodalmi szerveződések, a kortársak és a politikai helyzet irányába is. Ezek mind olyan kitekintések, amelyek segítik az olvasót annak a háttérnek a kialakításában, amelyre szüksége van mindannak kontextualizálásához, amit Cseke itt Páskándiról összegez akkor is, ha az adott olvasó épp nem rendelkezik elég széles körű tudással a 20. század második felének erdélyi irodalmáról. Ezekről a kitérőkről érdemes még elmondanunk azt is, hogy egyúttal éppen ezek hívják fel a figyelmet azokra az elemekre, amelyek különböző megközelítésekben visszavisszatérnek a kötet során, ezáltal alakítva ki azt a tematikus hálót, ami egy további réteget adja a kötet strukturáltságának. Nagyfokú tudatosságot érhetünk tetten ezekben a kötet egészét tekintve, hiszen például a mottóul választott Láng Gusztáv-idézet is az idősíkoknak azt az egymásba fonódását emeli ki irodalom és befogadói kapcsán, amelyről a kötet később többször is beszél Páskándival kapcsolatban. Ugyanez kerül elő például a szerző nyelvtերemtő erejéről való érteke-

zésben is, ahol azt olvashatjuk, hogy Páskándi egyfajta acélos nyelv felé törekedett, melynek jellemzője, hogy egyszerre van benne a múlt nyelvének minden íze-zamata, de ugyanakkor a jövő nyelvének lehetőség is. Ugyanígy, a kötet egy későbbi pontján, Cseke a *Weisskopf úr, hány óra?* című Páskándi-novellát veszi górcső alá, s benne az idősíkoknak ugyanezt az egymásba fonódását veszi észre.

A legszámottevőbb visszatérő elem azonban, amely egyúttal a legfontosabb ívét is adja a könyvnek, az abszurd fogalma. Korábban említettem, hogy a kötet nem egészen azokat az elvárásokat igazolja vissza, amelyek a *Páskándi Géza második alkotói korszaka. 1963–1973* alcímet olvasva bennünk felmerülnek, ugyanakkor, ha az abszurd és a hozzá kapcsolódó kérdések felől közelítünk a kötethez, felfedezhetjük a visszacsatolást a könyv tartalma és az alcímben kiemelték között. Hatévnnyi börtön után, 1963 márciusában szabadul Páskándi. Ezt a momentumot járja körbe a kötet második fejezete. Cseke a *szerző Begyűjtött vallomásaim*¹ című gyűjteményére támaszkodva idézi a belügyes tiszt és Páskándi első beszélgetését, amelyben előbbi felszólítja utóbbit, hogy amit bent a fogságban tapasztalt, arról kint nem beszélhet. A szerző erre rá is bólintott, de ez nem a hatalmi szervek iránti lojalitás, esetleg kényszer-beleegyezés volt, hanem elköteleződés már akkor egy újfajta képes, parabolisztikus, allegorikus, groteszk, abszurd beszéd irányába, egyszersmind szakítás az úgynevezett egyenes beszéddel. Ez az első hely, ahol az olvasó találkozik az abszurd fogalmával a kötetben. Látszik tehát, hogy az újrainduló Páskándinál kiemelt helyet

foglal el az abszurd gondolata már '63-ban, ami később főként drámáiban teljeseedik ki, de jelen van verseinek és novelláinak motívumhálozatában is, valamint kritikai megszólalásainak is tárgyát képezi. Előbbire akkor hoz példát Cseke, amikor a *Hó jászla* című Páskándi-verset és annak a szerző általi szimbólumértelmezését idézi, utóbbira akkor, amikor az *Utunkban* kibontakozó vitában kifejtett Páskándi-gondolatot emeli be a kötetbe, melyben a szerző a korabeli kritika új, groteszk stílust elmarasztaló megszólalása ellen ragad tollat. Többször előkerül ezenkívül a kérdés, hogy Páskándi hol is találkozott először az abszurdal? Az 1968-as kulturális nyitás után a Nyugatról ismert abszurd rövid ideig elfogadott, szinte divattá váló irányzat lesz az erdélyi kulturális világban, ugyanakkor Páskándi kiemeli, hogy ő azt, amit abszurdnak érzékel és ért, már felfedezni vélte például Tamásinál, Kosztolányinál, Krúdynál, a népmesékről és népi hagyományok képvilágáról nem is beszélve, még mielőtt a nyugati művekkel megismerkedett volna. Ezáltal a szerző egyfajta irodalmi hagyományfolytonosságot hangsúlyoz. Számára az újfajta irodalom egyébként is az író, költő problémaérzékenységeiben tételeződik. Ez azért fontos, mert ahogy Cseke számos ponton rámutat, Páskándi Géza abszurdja, mely drámáiban talált a leginkább sajátos kifejezésre, más, mint a nyugati, a Beckett, Ionesco vagy Mrożek nevéhez fűződő abszurd. Az, hogy akkor mégis miben más Páskándi, egyfelől utolérhető az érzékelés sajátosságában. A kortárs Dávid Gyulára és Kántor Lajosra hivatkozva mondja ugyanis Cseke, hogy Páskándinál a börtön-években megőrzött értelem szaba-

dulás utáni indulatos kitöréseivel magyarázható, hogy sosem írt tisztán abszurd drámát, hogy esetében az abszurd nem másodkézből kapott filozófiai világképről tanúskodik, hanem megélt tapasztalatról. A *Vendégség*, *Az eb olykor emeli lábát* vagy a *Tornyot választok* ilyen értelemben nem is abszurdok, hanem úgynevezett abszurdoidok, amiről azt olvashatjuk, hogy Páskándinál sajátos formáját képezi az élmény formába öntésének. Ez a műfajmegnevezés számos ponton előkerül a kötetben. Cseke Péter ezzel is jelzi és hangsúlyozza, hogy ez a Páskándi által kitalált és különböző cikkekben, szerzői bevezetőkben teoretikus perspektívából is tárgyalt műfajfogalom egy újabb és igen fontos pontja Páskándi sajátosságának a nyugati abszurdhoz képest. Amit az olvasó kissé nehezményezhet ezen a ponton, az az, hogy noha a szerző beemel olyan szöveghelyeket Páskánditól, amelyek az abszurdoidra vonatkoznak, ezek éppen azt nem fejtik ki a szükséges mélységben, hogy miben is tér el az abszurd és az abszurdoid. Az olvasónak erről inkább egy nagy általánosságú képet sikerül kialakítani a kötet végére, amikor is Cseke Péter a zeneesztéta Angi Istvánt idézve azt mondja, hogy Páskándi abszurdoidja az abszurdnak egy nyugodtabb, megbocsátóbb, kvázi reverzibilis formája. Érthetőbbé válik ez a meghatározás, ha összekötjük azzal a fenntebb felvillantott ténnyel, miszerint Páskándi drámái sohasem filozofikusak olyan értelemben, hogy általánosak lennének, sokkal inkább a partikulárisra, a konkrétúra, az adott élményre figyelnek. Mindezek ellenére azért találhatunk fogódzókat Cseke könyvében az abszurdoid fogalmának mélyebb

megértéséhez, hiszen a függelékben megtalálhatjuk Páskándi azon teoretikus írásainak is a lelőhelyeit, amelyeket elolvasva részletezőbb tudásra tehetünk szert.

Páskándi személyében az erdélyi irodalomnak saját és sajátos Beckettje van tehát, aki új és más abban, ahogy munkássága tükrözi

mindazt a sajátos tapasztalatot, amit erdélyi íróként a szerző megtapasztal, s amit olyan keretek között írt meg, amelyekben a megszólalás lehetősége sem volt egyértelműen adott. Ezt a léttapasztalatot tudja hitelesen és sikeresen bemutatni Cseke Péter részletgazdag kötete.

■ JEGYZET

1. Páskándi Géza: *Begyűjtött vallomásaim. (Egy észjárás emlékiratai).* Antológia Kiadó, Lakitelek, 1996.

ABSTRACTS

Biborka Ádám

■ ***Double Standards? The European Commission and the Minorities***

Keywords: *minorities, double standard, European Commission, EU*

The aim of the paper is to examine the relationship between the European Commission and the minorities. The European Commission is the EU's executive body, the guardian of the Treaties, responsible for proposing legislation and managing the Union's policies and budget on a day-to-day basis. The study starts from the assumption that today's European Commission is embroiled in self-controversy over minority policy and applies a double standard. Although the Union's primary law prohibits discrimination against all minorities, the European Commission highlights some of the minorities listed in the EU's primary sources of law, while neglecting others and deliberately sweeping their citizens' initiatives off the table. In this study, I examine why, and by which legal means, political methods, and ideological convictions the European Commission reaches its goals. In accordance with the principle of subsidiarity, minority policy falls within the competence of the Member States, and the European Union does not have a system of norms for minorities, yet the Commission is ready to propose a series of laws, regulations and budgetary frameworks in favour of immigrant and sexual minority groups. What will be the long-term social and demographic consequences of these decisions? What kind of Europe do our children inherit from the Juncker and Von der Leyen Commissions?

András Bethlendi

■ ***Informal Advocacy to the Detriment of Law Enforcement***

Keywords: *minority rights, human rights, Hungarians, Transylvania, Romania, RMDSZ, UDMR, unequal accommodation, discrimination, Kolozsvár, Cluj-Napoca*

This article explores the possible logical connections that made the political representatives of the Hungarians from Romania paradoxically opposed to law enforcement and advocacy strategies. The author illustrates the theoretical findings through three specific cases. The first case exemplifies the misuse of political communication to the detriment of legal awareness, and the second and third cases exemplify the disinterest of the Hungarian political actors in the enforcement of legally recognised rights.

László Csák

■ ***Minority Language Rights in Communicative Planning***

Keywords: *planning, minority language rights, Romania, Hungarian minority*

Planning is a social activity which aims at creating better places for communities. Participatory and communicative planning is gaining ground also in Romania, and there is plenty of research on the theory, practice, and ideology of planning regarding the involvement of the public, but there is a need to understand if there are language barriers here which might represent a bottleneck for linguistic minorities. The paper discusses this latter issue in the case of Romania's design, town planning, and strategic planning.

Miklós Csapody

■ ***Populism and Transylvanism***

Keywords: *populism, Transylvanism, Hungary, literature, Endre Ady*

The populist movement, the most important Hungarian current of ideas of the first half of the 20th century, was the search for an ideological path of the intellectuals of Hungary regaining its statehood (the majority), while Transylvanism was invented by their counterparts in Transylvania who were in a subordinate position after the loss of their own state framework. It was not the “centre” of the motherland that spread the popular ideology to the Hungarian “peripheries” beyond its borders, but vice versa. Regionalism could become Transylvanism because it followed the old Transylvanian tradition of “tolerance and fairness”. While the right-wing and left-wing populists, plebeians, bourgeois radicals, liberals and neo-catholic conservatives who opposed the conservative power elite in Hungary wanted to modernise the country, the ideology of the early Transylvanian ideologues coincided almost entirely with the worldview of Endre Ady. This paper presents a sketchy comparative typology of the two schools of thought (ideology, institutions, social base, politics, and generations).

Gyula Fábíán

■ ***Special Legal Solutions for Minority Territorial Autonomies in European States***

Keywords: *minority, autonomy, Transylvania, ethnicity-based territorial autonomy*

Most states that “woke up” after the end of the First World War to have ethnic or national minorities living on their enlarged territory

now grant them territorial autonomy – see the case of Italy, Serbia, Finland, and Russia, while other states such as Slovakia, Ukraine and Romania are “for the time being” either unwilling to address the issue or reject it, the more they have developed a kind of psychological idiosyncrasy in this area. After introducing the concept, characteristics and principles of ethnicity-based territorial autonomy, the study presents some special legal solutions for the functioning autonomies of Gagauzia, South Tyrol, and Tatarstan, which can also be applied to a future Hungarian territorial autonomy in Transylvania.

László Fosztó

■ ***Protecting the Human Rights of Roma and Recognising Romani Culture in the European Union: An Overview of Recent Developments***

Keywords: *Roma human rights, minority protection regime, NGOs, Romani movement*

This article focuses on the recent developments of minority protection within the European Union though the case of Roma. The author first draws a sketch of the different models of Roma integration within the majority societies, then focuses on the post-World War Two architecture of the international treaties and monitoring mechanisms. Coming closer to the present, the text presents the political process which led to the establishment of the EU Framework Strategy for Roma inclusion. As a consequence of the second wave of Eastern enlargement of the EU (2007), the mobility of the Romani citizens increased within the European countries. Reactions such as the “the Nomad emergency” in Italy or the deporta-

tions of Romanian and Bulgarian Roma by the Sárközy administration created a human rights crisis which exposed that the rights of the Roma citizens are violated not only in their home countries but also at the destination. The EU bodies created the Framework Strategy for Roma inclusion in 2010 with the support of the Council of Europe. The article concludes with a critical assessment of the present situation (post 2020) after the second cycle of the Framework Strategy was launched.

Előd Gógh – Attila Kővári

■ ***The Educational History and Pedagogy Approach of The Sound of Music***

Keywords: *didactics, educational styles, democratic education, authoritarian education, governess*

The Sound of Music is one of the most successful films ever made, as evidenced by its five Academy Awards. Almost everyone will know the story and at least one of the many famous tunes will spring to mind. The first half of the film is very similar to other “governess” stories, but unlike the others, the plot is based to a large extent on events that have taken place. The educational message of the film is obvious to almost everyone in many respects, but it is worth examining the educational methods associated with the initially very different psychologies of the two main characters. The characters’ approaches to child-rearing, both instinctive and psychological, contain non-trivial details and connections which, when approached from a scientific theoretical background, can make the film even more interesting on repeated viewings. Just as fascinating is the

confrontation and friction between different didactical approaches and the analysis of the ways in which the parties deal with the debate. As the film is set in 1938, the significant changes in education since then make it possible to place and examine the film’s subject in the context of educational history. As educators in the 21st century, we wonder whether a “drill” based purely on discipline and military rigour can work in educating children, when modern didactic principles are moving towards cooperative learning and education itself is becoming less and less important in pedagogical work. But can permissive, playful learning work in all contexts? Is it possible that there are useful elements in all of the approaches and that somewhere between the two extremes there may be a universal method of education? It is conceivable, but the character and personality traits of the teacher are likely to remain largely determinants of traditional (non-digital) education for a long time to come.

István Horváth

■ ***Nationalities Rights and Personal Emancipation***

Keywords: *national minorities, human rights, self-determination, minorities rights, emancipation*

Itself the category “national minority”, as in use since the end of 19th century, reveals an existing tension between the universality of human rights (institutionalized as membership in a definite political community) and the incumbent particularism resulted from the application of national self-determination principle on ethnic basis. The effort to promote the first principles resulted in a set of rights

limiting state sovereignty to promote asymmetric incorporation of its citizenry on the ground of ethnicity (negative rights). The second wave of rights endowment for this category was of promoting substantive entitlements enabling non-titular nationalities to maintain their cultural distinctiveness. Since the last decades of the 20th century, promoting the ideal of universal human rights shifted from protecting historically formed communal groups to fostering the opportunities for emancipation of marginal categories with non-mainstream identities, or life choices.

Zsuzsa Plainer

■ ***“I Wanted to Prove: There Is Such Thing as a Gypsy with a University Degree” – the Impact of the Romanian State-Supported Educational Policies on the Roma Upward Educational Mobility***

Keywords: *Roma education policies, Roma upward mobility, cultural wealth theory, Roma in Romania*

The aim of this paper is to analyse the upward mobility path of some Romanian Roma, who were beneficiaries of the state-supported affirmative action programmes (Roma school mediator training, Romany language teacher programme, special high school and university places for Roma students). Social climbing in this research is investigated in case of first-in-family high school and university graduates. Simultaneously, these persons have higher school attainment than their parents (and beyond the compulsory minimum of ten grades). Based on previous research, the social climbing up is understood here as the possession of different capitals: cultural, network, and especially resilient

and navigational capital, which plays a crucial importance in striking back in racially hostile social environments. The narrative interviews indicate that mobility lays on previously acquired symbolical capital (recognition of the family) and it is supported by many protective factors (neo-protestant churches, communist orphanages, and the state-supported projects themselves). Interviews also reveal how racial identity was transformed under the impact of mobility. Some respondents narrate themselves as cultural straddlers, who commute between the Roma and the non-Roma social worlds; the majority of them considers that education enables the erasure of racial stigma.

Rita Szűts-Novák

■ ***Correspondence Research as a Primary Source in the History of Education: The Educational Policy and National Education Role of the Magyar Szemle in the Context of Sándor Imre’s Correspondence between the Two World Wars***

Keywords: *history of education, micro-history, education policy, Magyar Szemle, Sándor Imre*

The object of our qualitative research was provided by the discovery of primary sources in the manuscript archives of the National Széchényi Library, and our interest turned with natural curiosity towards the person of Sándor Imre and the cultural milieu surrounding him. In our opinion, the interdisciplinary historical investigation enriches both the history of education and cultural history with many new results, while also nuancing our literary history. Katalin Kéri highlights the name of Sándor Imre as a significant

thinker in the history of Hungarian intellectual history between the two world wars, whose true knowledge and understanding has not yet been achieved in a wider circle. Sándor Imre's theoretical activities are also important to discuss because as a practising, leading teacher he influenced the education of the first half of the 20th century, and as a politician of education his views on educational policy are relevant as well. The micro-historical focus of the case study I am presenting is on Sándor Imre's letters to the Magyar Szemle Society.

Ilka Veress

■ **Armenians in 21st-Century Romania**

Keywords: *minorities, Romania, Armenians, heterogeneity*

The text focuses primarily on the issue of the stratification of the Armenians in Romania as an ethno-

political category, drawing attention to the processuality of its internal heterogeneity and the need for its periodic review. Starting from the general premise that this is not a single ethnic group issue, but a general phenomenon due to the regional and historical complexity of Romania, the study of each group – whether we consider them as a national minority or as part of a global diaspora – requires the application of dynamic analytical models based on the situation of multiple social actors. Accordingly, the analysis will outline the historical, cultural, and institutional profile of Armenian communities living in present-day Romania, with a special focus on the changes in the internal composition of the category in the decades after the regime change, by sketching the specific dynamics that determine the group's current image and identity processes.

A lapszámot szerkesztette:
Rigán Lóránd

Ádám Biborka (1981) – antropológus, PhD, tanácsadó, Európai Parlament, Brüsszel

Bethlendi András (1989) – jogász, egyetemi oktató, Sapientia EMTE, elnök, Advocacy Group for Freedom of Identity, erdélyi akadémiai ügyek igazgatója, Mathias Corvinus Collegium, Kolozsvár

Csák László (1977) – tervező közgazdász, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy

Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest

Fábián Gyula (1971) – jogász, PhD, egyetemi docens, BBTE, volt főügyész-helyettes, Kolozsvár

Fellinger Károly (1963) – költő, József Attila (1972) – szociálintropológus, PhD, tudományos kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

Gógh Előd (1981) – mérnöktanár, doktorandusz, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Horváth István (1966) – szociológus, elnök, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Kővári Attila (1975) – mérnöktanár, PhD, egyetemi tanár, Dunaújvárosi Egyetem

Nagy Attila (1954) – költő, Marosvásárhely

Plainer Zsuzsa (1974) – kulturális antropológus, PhD, tudományos kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

Sebestyén Kinga (1998) – irodalomtörténész, tanár, Talantum Református Iskola, Kolozsvár

Szikszai Mária – antropológus, PhD, egyetemi oktató, BBTE, Kolozsvár

Szűts-Novák Rita (1982) – tanársegéd, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Váncsa Mónika (1980) – festőművész, Csíkszereda

Veress Ilka (1985) – szociológus, kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI
ÁLLAMTITKARSÁG

EMBERI
ERŐFORRÁSOK
MINISZTERJÜM

Hungarian American
Coalition

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

„Hogy miféle súlyos következményekkel jár az emberi jogok azonosítása a népfeljegyzésekkel a nemzetállamok európai rendszerén belül, arra csak akkor derült fény, amikor hirtelen egyre nagyobb számban tűntek fel a színen olyan emberek és népek, melyek legelemibb jogait éppoly kevésbé biztosította a nemzetállam rendes működése itt, Európa közepén, mintha Afrika közepén találták volna magukat.”

(Hannah Arendt)

ISSN 1222 8338

9 771222 128330 4 2 2 0 0 6 10 LEJ 800 FT

MINORITĂȚI
MINORITIES